

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Јелена С. Белиј

**УЛОГА РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА У
КРЕИРАЊУ ИНТЕГРАЛНЕ
ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ВОЈВОДИНЕ**

Докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

Jelena S. Belij

**The role of Ramsar sites in the creation of
integral tourism offer of Vojvodina**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

Ментор:

Др Добрица Јовичић, редовни професор
Универзитет у Београду, Географски факултет

Чланови комисије:

Датум одбране докторске дисертације:

Улога Рамсарских подручја у креирању интегралне туристичке понуде Војводине

Резиме

Биодиверзитет, геонаслеђе, разноврсност екосистема, природних предела и културе локалних заједница у Рамсарским подручјима Војводине и њиховој околини, представљају добар потенцијал и основу за развој туризма у Војводини. Изузетна вредност, као и угроженост и нестајање оваквих простора довела је до опсежних истраживања и расправа о њиховој заштити и рационалном коришћењу. Важан сегмент мудрог коришћења влажних станишта припада туризму, који може значајно допринети заштити и очувању природних вредности на којима се заснива туристичка атрактивност Рамсарских подручја, кроз остваривање новчаних прихода и коришћењу истих за финансирање трошкова заштите.

Основни циљ истраживања у оквиру ове дисертације је постављање научно релевантних методолошких основа организације и реализације туризма у Рамсарским подручјима Војводине, које ће бити апликативно прихватљиве и објашњене адекватним теоријским оквиром.

Задаци истраживања односили су се на разраду проблематике туризма у Рамсарским подручјима Војводине, с једне стране анализом мотивских вредности којима располажу ови локалитети, а са друге анализом задовољства туриста који их посећују.

Како се задовољство туриста тумачи као водећи индикатор ка успостављању дугорочне одрживости, јер је пресудан за поновљене посете дестинацији, као и позитивне/негативне препоруке будућим посетиоцима, у дисертацији је урађена анализа фактора који утичу на задовољство туриста у Рамсарским подручјима Војводине.

Резултати истраживања показују да су туристи у Рамсарским подручјима најзадовољнији природним туристичким мотивима. Када се ради о задовољству услугом, половина испитаника је изразила неутралан став, док је већи проценат друге половине испитаника имало позитиван став, односно били су задовољни услугом у Рамсарским подручјима. Ово нам говори да квалитет услуге који се

пружа туристима у Рамсарским подручјима Војводине није на завидном нивоу и да би свакако требало поради на његовом унапређењу. Такође, дошло се до резултата да су туристи у Рамсарским подручјима Војводине најмање задовољни објектима инфраструктуре.

Анализа постојећих пропагандних активности је показала сиромашно стање ових активности и потребу да се у наредном периоду уз сарадњу релевантних институција, побољша избор штампаних промотивних материјала, презентација Рамсарских подручја на сајмовима и релевантним скуповима, као и веб презентације. Приближавање Рамсарских подручја потенцијалним посетиоцима, уз неопходну едукацију и анимирање, треба бити приоритет у активностима развоја туризма у овим заштићеним локалитетима.

Да би туризам у Рамсарским подручјима Војводине одговорио на све захтеве савремених туриста, неопходно је санирати проблеме који постоје, унапредити менаџмент и маркетинг у овим локалитетима и следити примере туристички развијенијих Рамсарских подручја у окружењу, али и шире.

Кључне речи: Рамсарска подручја, Војводина, одрживи туризам, екотуризам, задовољство туриста.

Научна област: Геонауке

Ужа научна област: Туризмологија

УДК: 338.48-6:502/504 (497.113)

The role of Ramsar sites in the creation of integral tourism offer of Vojvodina

Summary

Biodiversity, geoheritage, diversity of ecosystems, natural landscapes and local communities' culture in Ramsar sites of Vojvodina and their surrounding, make a good potential and the grounds for the development of tourism in Vojvodina. Their exquisite value, as well as these sites being endangered and disappearing, led to extensive research and discussions concerning their protection and rational use. An important segment of the wise use of wetlands belongs to tourism, as tourism can significantly contribute to the protection and preservation of natural values the tourist attractiveness of the Ramsar sites is based on, by earning monetary income and using that income to finance the costs of protection.

The basic goal of the research conducted through this dissertation was to set the scientifically-relevant methodological bases for the organization and realization of tourist activities in Ramsar sites of Vojvodina that will be applicable and explained by adequate theoretical framework.

The research tasks referred to the elaboration of issues concerning tourism in Ramsar sites of Vojvodina. On the one hand the tasks concerned the analysis of motivational values these sites have, and on the other hand they concerned the analysis of the satisfaction of tourists visiting those sites.

As tourist satisfaction is interpreted as the leading indicator towards the establishing of long-term sustainability, being decisive for the repeated visits to the destination, as well as for the positive/negative recommendations to future visitors, an analysis concerning the factors affecting tourist satisfaction in Ramsar sites of Vojvodina has been performed within this dissertation.

The research results show that tourists visiting Ramsar sites are most satisfied with natural-based tourist motifs. When it comes to satisfaction with services, one half of the examinees stated their neutral position, whereas more examinees among the other half expressed positive position, i.e. they were satisfied with the services provided at Ramsar sites. This tells us that the quality of services provided to tourist in the Ramsar

sites of Vojvodina is not at an enviable level and that it should certainly be improved. Also, the findings showed that tourists visiting Ramsar sites of Vojvodina are least satisfied with infrastructure facilities.

The analysis of the existing promotional activities showed the lack of these activities and, over the forthcoming period and with the assistance of relevant institutions, the necessity of improving the assortment of printed promotional material, the presentation of Ramsar sites in fairs and relevant events, as well as the need to improve the web presentation. Informing potential visitors about Ramsar sites, with necessary education and animating, should be the priority among the activities concerning tourism development at these protected sites.

For the tourism in Ramsar sites of Vojvodina to respond to all modern tourists' requests, it is necessary to resolve the existing problematic issues, improve the management and marketing of these sites and follow the examples of better developed Ramsar sites, in terms of tourism, in the surrounding countries and beyond.

Key words: Ramsar sites, Vojvodina, sustainable tourism, ecotourism, tourist satisfaction.

Scientific field: Geoscience

Field of Academic Expertise: Tourismology

UDK: 338.48–6:502/504 (497.113)

САДРЖАЈ

1.	УВОД.....	8
1.1	Предмет истраживања	9
1.2	Циљеви и задаци истраживања	10
1.3	Полазне хипотезе	11
2.	МЕТОДОЛОШКИ КОНЦЕПТ ИСТРАЖИВАЊА	15
2.1	Методологија истраживања	15
2.2	Преглед досадашњих истраживања	17
3.	ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	20
3.1	Историјат активности заштите природе у Србији	20
3.2	Специфичности заштите влажних и мочварних станишта на основу Рамсарске конвенције.....	24
3.3	Концепт одрживог туризма.....	29
3.4	Екотуризам као селективни облик туризма	35
3.5	Смернице за развој екотуризма у Рамсарским подручјима.....	39
4.	РАМСАРСКА ПОДРУЧЈА ВОЈВОДИНЕ КАО ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ	41
4.1	Обедска бара.....	42
4.2	Лудашко језеро.....	48
4.3	Царска бара.....	51
4.4	4.4 Слано копово	56
4.5	Горње Подунавље	62
4.6	Засавица	67
4.7	Лабудово окно	73
4.8	Ковиљско-петроварадински рит.....	77
4.9	Материјална база за развој туризма у Рамсарским подручјима Војводине	82
4.10	Промет туриста у Рамсарским подручјима Војводине.....	87

5.	КЉУЧНЕ ОДЛИКЕ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ВОЈВОДИНЕ.....	91
5.1	Мотивска основа за развој туризма у Војводини	91
5.2	Материјална база за развој туризма у Војводини.....	95
5.3	Специфични облици туризма у Војводини	97
5.4	Промет туриста у Војводини	100
5.5	Заступљеност Рамсарских подручја у туристичкој понуди Војводине	102
6.	ДОСАДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ ТУРИСТИЧКЕ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА	104
6.1	SWOT анализа на примеру Рамсарских подручја Војводине.....	111
6.2	PESTEL анализа на примеру Рамсарских подручја Војводине....	117
7.	ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ПОЈМА ЗАДОВОЉСТВО ТУРИСТА	120
7.1	Концепт задовољства	120
7.2	Димензије задовољства	123
7.3	Концепт квалитета услуга и задовољство услугом	126
7.4	Мерење задовољства	130
7.5	Задовољство туриста у заштићеним природним добрима.....	134
8.	АНАЛИЗА ФАКТОРА КОЈИ УТИЧУ НА ЗАДОВОЉСТВО ТУРИСТА У РАМСАРСКИМ ПОДРУЧЈИМА ВОЈВОДИНЕ	136
8.1	Методологија и фазе истраживања	136
8.2	Социо-демографске карактеристике испитаника	138
8.3	Резултати истраживања.....	142
8.4	Утврђивање постојања статистички значајних разлика унутар анализираних категорија (Природни туристички мотиви, Задовољство услугом и Инфраструктура)	152
8.4.1	КАТЕГОРИЈА ПРИРОДНИ ТУРИСТИЧКИ МОТИВИ.....	152
8.4.2	КАТЕГОРИЈА ЗАДОВОЉСТВО УСЛУГОМ	155
8.4.3	КАТЕГОРИЈА ИНФРАСТРУКТУРА	157
8.5	Утврђивање постојања статистички значајних разлика између анализираних категорија (Природни туристички мотиви, Задовољство услугом и Инфраструктура)	160

8.6	Утврђивање постојања статистички значајних разлика у одговорима испитаника приликом упоређивања Рамсарских подручја Војводине	161
8.7	Утврђивање статистички значајних разлика у одговорима између различитих полних и старосних група туриста у Рамсарским подручјима Војводине.....	172
8.8	Оцена резултата анкетних истраживања	182
9.	МЕРЕ И АКТИВНОСТИ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ТУРИСТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА И ЊИХОВО ИНТЕГРИСАЊЕ У ТУРИСТИЧКУ ПОНУДУ ВОЈВОДИНЕ	184
9.1	Интегралан приступ развоју туризма.....	184
9.2	Усклађивање односа туризма и заштите природе	185
9.3	Јачање информативно-пропагандних активности	187
9.4	Пословна сарадња управних органа Рамсарских подручја, домицилног становништва и представника туристичке привреде	189
10.	МЕЂУНАРОДНА ИСКУСТВА ДОБРЕ ПРАКСЕ У ТУРИСТИЧКОЈ ВАЛОРИЗАЦИЈИ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА ДРЖАВА У ОКРУЖЕЊУ ...	193
10.1	Рамсарско подручје Копачки Рит (Хрватска).....	193
10.2	Рамсарско подручје Геменц (Мађарска)	196
10.3	Рамсарско подручје Делта Дунава (Румунија)	197
11.	ПЕРСПЕКТИВЕ ТУРИСТИЧКОГ РАЗВОЈА РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА КАО БИТНОГ СЕГМЕНТА ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ВОЈВОДИНЕ	200
12.	ЗАКЉУЧАК	206
	СПИСАК ТАБЕЛА.....	210
	СПИСАК СЛИКА.....	214
	СПИСАК ГРАФИКОНА.....	216
	ЛИТЕРАТУРА	218
	БИОГРАФИЈА	249

1. УВОД

Влажна станишта се сматрају најпродуктивнијим екосистемима у свету, јер обезбеђују снабдевање водом, храном, грађевинским материјалом, заштиту обала, али и као важан ресурс за развој туризма и рекреације (WTO, 2012). Заступљеност и специфичност развоја туризма у влажним стаништима је постао значајан сегмент туристичке индустрије, посебно у земљама у развоју (Koshkam, Marzuki, & Arzjani, 2014). Влажна станишта имају бројне мотиве, којима могу да привуку туристе и постану значајне туристичке дестинације екотуризма. Подједнако важан сегмент је и правилно управљање овим подручјима, које може донети како економске тако и друштвене и еколошке предности. С друге стране, трендови на туристичком тржишту у смислу сегментације тржишта, понашања и мотивације туриста (тражења нових искустава), указују на могућност развоја Рамсарских подручја као специфичних туристичких дестинација. Насупрот концепту масовног туризма, ова подручја одликују специфичне карактеристике животне средине, као и организациони и маркетиншки приступ, разноликост посебно дизајнираних садржаја и специјализована квалификација особља, а све са циљем да се задовоље специфичне људске потребе и жеље које су биле одлучујући фактор за одабир конкретних специфичних облика туризма.

Током двадесетог века, забележен је узлазни тренд учешћа туризма у глобалној привреди. У оквиру тог сектора, туризам заснован на природи обухвата путовање због одмора предузето углавном или искључиво у сврху уживања у природним атракцијама и ангажовању у различитим спољашњим активностима (Travel Industry Dictionary, 2013). С тога, његове главне активности су чврсто повезане са природним окружењем, а његове секундарне активности укључују учење, рекреацију и авантуристичке активности у природном окружењу (Tangeland, Aas, 2011). Растућа популарност екотуризма у заштићеним подручјима, истовремено са могућим испољавањима негативних утицаја, објашњава се, сагласно дефиницији екотуризма као селективном облику туризма са минималним негативним ефектима, који може допринети директно и индиректно одржавању врста и станишта, подразумевајући одговорно понашање по

околину, еколошко управљање дестинацијом и одрживи развој локалних заједница.

Међу заштићеном природном баштином Војводине налази се осам од десет Рамсарских подручја у Србији. Ова подручја се налазе у долинама великих војвођанских река, а како је човек својим деловањем „кротио“ велике реке кроз изградњу насипа и тако мењао изворне екосистеме, оваквих подручја је све мање и представљају праву ризницу природних вредности.

Војводина има дугу историју заштите природе имајући у виду традицију заштите Обедске баре од 1874. године. Њена заштићена природна добра имају велики значај за развој туризма. Очуване природне и културне вредности представљају основу туристичке понуде, а као такве оне су доминантне у заштићеним подручјима, у чему се и огледа значај ових простора за развој туризма.

1.1 ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања овог рада је улога Рамсарских подручја у креирању интегралне туристичке понуде Војводине. Аутономна покрајина Војводина смештена је на јужном делу Панонског басена и Панонске низије и као таква представља природни мост између средње и западне Европе с једне стране, и Балканског полуострва и Блиског истока с друге стране, из чега произилази изузетно повољан географски и туристички положај Војводине. У АП Војводини под заштитом се налазе 132 заштићена природна добра, од којих су осам заштићена и као Рамсарска подручја (од укупно десет, колико их има у Србији) (www.pzzp.rs). То су: Обедска бара, Лудашко језеро, Царска бара – Стари Бегеј, Слано копово, Горње Подунавље, Засавица, Лабудово окно и Ковиљско-петроварадински рит. Туризам у заштићеним природним добрима, посебно у Рамсарским подручјима, представља само део укупне туристичке понуде Војводине која је изузетно богата и обухвата излетнички, рекреациони, сеоски туризам, екотуризам, лов и риболов, геотуризам, манифестациони, културни, верски-религијски, пословни, конгресни туризам, вински туризам, гастрономски туризам итд. Највеће предности интегрисане туристичке понуде представља

синергија повољаног географског положаја, саобраћајног положаја на међународним коридорима VII и X, очувани природни ресурси (национални парк, заштићена природна добра), богатство водним потенцијалима (три међународне пловне реке – Дунав, Сава и Тиса, канал Дунав-Тиса-Дунав, језера), богато културно-историјско наслеђе, јединствен мозаик утицаја различитих нација и њихових култура, богатство традиције, гастрономије и манифестација, као и гостољубивост становништва и позитиван став становништва према туристима. Познато је да се туризам у заштићеним природним подручјима мора одвијати у складу са концептом одрживог развоја који подразумева „уравнотежен економски, социјални и културни развој без угрожавања животне средине, чиме ће се и будућим генерацијама омогућити да се развијају на истом или вишем нивоу као и садашње генерације“ (Јовичић, 2010). С тога је неопходно посветити посебну пажњу туризму у заштићеним подручјима, са акцентом на Рамсарска подручја и проценити њихову улогу у креирању интегралне туристичке понуде Војводине.

У вези са овим је и предмет докторске дисертације која се односи на одрживи туризам у Рамсарским подручјима Војводине, при чему се исти тумачи као развојни концепт и једини адекватан приступ организацији туризма у овим осетљивим екосистемима.

1.2 Циљеви и задаци истраживања

Основни циљ истраживања у оквиру ове дисертације је постављање научно релевантних методолошких основа организације и реализације туризма у Рамсарским подручјима Војводине, које ће бити апликативно прихватљиве и објашњене адекватним теоријским оквиром.

Применом различитих научних метода, а у корелацији са наведеним предметом истраживања, остварени су и сагледани посебни научни циљеви истраживања:

- анализа постојеће туристичке понуде Војводине;
- дефинисање актуелне и потенцијалне улоге Рамсарских подручја у туристичкој понуди Војводине;

- идентификовање ефеката сезоналности туристичког промета у Рамсарским подручјима Војводине;
- одређивање смерница на основу којих би се туристичка понуда подигла на виши ниво а све то у складу са одрживим развојем, што је и једини могући начин развоја туризма у заштићеним природним подручјима.

Задаци истраживања произилазе из утврђеног предмета проучавања, постављених научних циљева и проверених чињеница из литературе, статистичких извора и теренских истраживања. Могу се поделити у више категорија:

- анализа постојеће литературе и података о Рамсарским подручјима у Војводини, као и о туристичкој понуди Војводине;
- теренска истраживања која подразумевају утврђивање квантитативних и квалитативних особина туристичке делатности на проучаваном простору, у циљу реализације осталих наведених задатака;
- спровођење анкетних и интервју истраживања;
- статистичка обрада и анализа података прикупљених на терену;
- анализа добијених резултата.

1.3 ПОЛАЗНЕ ХИПОТЕЗЕ

На основу теме и предмета истраживања, докторска дисертација се заснива на више хипотеза. Основна хипотеза је да се туризам и заштита природе у Рамсарским подручјима налазе у узрочно-последичном односу и да туристичка кретања могу бити комплементарна са очувањем и рационалним коришћењем природних ресурса. Из поменутог проистиче и неопходност стављања акцента на развој одрживог туризма којим се остварује равнотежа између заштите и развоја поменутих подручја. Заштићено природно добро је очувани део природе посебних природних вредности и одлика, због којих има трајан еколошки, научни, културни, образовни, здравствено-рекреативни и туристички значај и због чега као добро од општег интереса ужива посебну заштиту (Јовичић, 2010). Према

дефиницији Међународне уније за заштиту природе (IUCN¹) „заштићено природно добро представља земљишну површину или део мора који је специјално посвећен заштити и одржавању биолошке разноврсности, као и очувању природних и културних вредности и којим се управља на основу законских прописа и других ефективних инструмената“ (www.iucn.org).

Следећа хипотеза је да Рамсарска подручја имају значајан удео у туристичкој понуди Војводине. Војводина има повољан туристичко-географски положај што представља важан услов за валоризацију њених туристичких мотива и креирање туристичке понуде различите структуре. Њен рељеф, климатске, хидрографске, биогеографске и културне вредности стварају могућност за развој најразличитијих облика туризма, како општих, тако и специфичних. Хипотезом ће бити проверено да ли су потенцијали искоришћени у тој мери да она имају значајан удео у укупној туристичкој понуди Војводине.

Једна од полазних хипотеза је и да Рамсарска подручја посећују специфичне групе туриста. Истраживањем (анкете и интервјуи) и анализирањем добијених података у раду се настоји да се одреди да ли су туристи који посећују Рамсарска подручја у Војводини задовољни туристичком понудом. Анализирани су различити аспекти туристичке понуде Рамсарских подручја Војводине кроз категорије Природни туристички мотиви, Задовољство услугом и Инфраструктура. Свака од ових категорија је обухватала одређен број варијабли које су такође анализирани у оквиру поменутог истраживања.

С обзиром да се у развијеним земљама све већа пажња поклања одрживом развоју туризма, а самим тим и очувању животне средине, претпоставка је да ће се применом њихових искустава и знања омогућити боље уклапање Рамсарских подручја и њихове улоге у туристичку понуду Војводине.

Истраживање у овој докторској дисертацији биће усмерено на то да се одреди степен задовољства туриста интегралном понудом у Рамсарским подручјима Војводине која обухвата како природне туристичке мотиве, на којима се и заснива атрактивност ових локалитета, тако и матерјалну основу за развој

---

¹ IUCN – International Union for Conservation of Nature (Међународна унија за заштиту природе) основана је 1948. године у циљу деловања на пољу заштите природе и одрживог управљања природним ресурсима (www.iucn.org).

туризма и услуге које се пружају туристима. У складу са истраживањем постављено је седам помоћних хипотеза.

Помоћна хипотеза 1. Туристи у Рамсарским подручјима Војводине су најзадовољнији природним туристичким мотивима.

Туризам у Рамсарским подручјима се заснива на разноврсности биљног и животињског света. Овакав вид туризма омогућава туристима јединствено искуство интеракције са осетљивим, ретким и угроженим врстама, и у свету постоји све више дестинација које то омогућавају (Ballantyne et al., 2009; Cousins, 2007; Orams, 2002; Shackley, 1996; Woods, Moscardo, 2003).

Помоћна хипотеза 2. Туристи су задовољни услугама и квалитетом понуде у Рамсарским подручјима Војводине.

Организатори туризма у заштићеним подручјима морају водити рачуна о задовољењу потреба туриста, уједно не угрожавајући осетљиво природно окружење (Duffus and Dearden, 1990; Needham and Rollins, 2008). Туристи могу бити незадовољни доживљеним искуством на одређеном локалитету услед бројних разлога (превелики број посетилаца, доступни сервиси и услуге, природни чиниоци, итд.) (Needham and Rollins, 2008).

Помоћна хипотеза 3. Туристи у Рамсарским подручјима Војводине су најмање задовољни објектима инфраструктуре и садржајима.

Туризам у Рамсарским подручјима се директно заснива на биодиверзитету, међутим на задовољство туриста утиче велики број чинилаца. Директно или индиректно туризам се у заштићеним подручјима ослања како на природне карактеристике, тако и на инфраструктурне објекте (Grunewald et al., 2016; Neuvonen et al., 2010; Okello and Yerian, 2009; Scott et al., 2004). Дестинације екотуризма као што су Рамсарска подручја Војводине треба да имају одређене објекте инфраструктуре, као што су смештајни капацитети који одговарају стандардима екодестинација, уређене пешачке и бицикличке стазе, угоститељске објекте, чеке за посматрање животиња, настрешнице и летњиковце за одмор, клупе, уређене објекте за одржавање хигијене, путоказе и информативне табле (Stojanović, 2003).

Помоћна хипотеза 4. Постоје статистички значајне разлике између степена задовољства природним мотивима, услугама и инфраструктуром у Рамсарским подручјима Војводине.

Туристичка понуда Рамсарских подручја Војводине заснива се на јединственом биодиверзитету, међутим различит степен инфраструктурне изграђености условљава различит ниво задовољства туриста поменутиим категоријама.

Помоћна хипотеза 5. Постоје статистички значајне разлике између степена задовољства природним мотивима, услугама и инфраструктуром између најпосећенијих Рамсарских подручја на територији Војводине, Засавице, Царске баре и Горњег Подунавља.

Заштићена природна добра Засавица, Царска бара и Горње Подунавље представљају најпосећенија Рамсарска подручја у Војводини. Туристичка понуда сваког од ових подручја заснива се на јединственом биодиверзитету, међутим различит степен инфраструктурне изграђености условљава различит ниво задовољства туриста поменутиим категоријама.

Помоћна хипотеза 6. Постоје статистички значајне разлике међу одговорима испитаника различитог пола.

Како је у ранијим студијама утврђено да социодемографске варијабле имају утицај на задовољство туриста (Orams, 2000), претпоставка је да ће постојати разлике између одговора испитаника различитог пола међу посетиоцима Рамсарских подручја Војводине.

Помоћна хипотеза 7. Постоје статистички значајне разлике међу одговорима испитаника различитих старосних група.

Као што је већ поменуто, у ранијим студијама о задовољству туриста (Orams, 2000), утврђено да социодемографске варијабле имају утицај на задовољство, па је претпоставка да ће постојати разлике између одговора испитаника различитих старосних група.

2. МЕТОДОЛОШКИ КОНЦЕПТ ИСТРАЖИВАЊА

Израда дисертације спроведена је у периоду 2014-2017. године током неколико различитих фаза истраживања: рада на прикупљању литературе, разраде теоријских концепата проучавања одабране проблематике, теренских истраживања у циљу прикупљања података и регистровања присутних појава и процеса и систематизације резултата уз њихову техничку обраду.

Обим и сложеност предмета истраживања условили су употребу релевантних метода за постављање полазних хипотеза, доказивање истих, као и проверу и извођење научних закључака. С обзиром да су појаве и процеси везани за туристичку делатност у Рамсарским подручјима комплексни и међусобно условљени, приликом истраживања примењене су различите методе чије је комбиновање имало за циљ туризмолошки аспект проучавања.

2.1 МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

У складу са предметом рада, дефинисаним циљевима и постављеним хипотезама, истраживања у докторској дисертацији заснована су на основама научне методологије. С обзиром да су појаве и процеси везани за туристичку делатност у Рамсарским подручјима Војводине комплексни и међусобно условљени и зависни, приликом истраживања примењен је одговарајући сет метода, поступака и истраживачких техника које припадају различитим научним дисциплинама.

За прикупљање података о проблему и постојећем стању коришћена је релевантна научна и стручна литература, закони и прописи, међународна документа, националне стратегије, студије и истраживања, просторни планови подручја посебне намене, публиковани статистички показатељи и подаци добијени на основу извршених анкетних истраживања и интервјуа са различитим групама учесника у комплексном процесу управљања заштићеним природним вредностима, и организацији и реализацији туристичке понуде.

Применом аналитичког метода створена је основа за каснију синтезу и компаративну анализу појединих Рамсарских подручја Војводине. Анализом појединачних писаних извора, издвојене су релевантне научне информације/чињенице, које се односе на тему рада. Употреба овог метода подразумевала је истраживања основних карактеристика (природних и културних мотива) проучаваних Рамсарских подручја Војводине са аспекта туризма. Такође, метод анализе обухватио је критички осврт на постојећу методологију, као и детерминисање фактора који су од значаја за правилно развијање туризма у Рамсарским подручјима. Применом синтезног метода уочене су и дефинисане функционалне везе између појединачних компоненти истраживања, на основу чега је било могуће извести одређене закључке. Синтезни метод омогућио је сагледавање проблематике развоја туризма у Рамсарским подручјима у целини, каузалним повезивањем идентификованих елемената. Појмови који одређују оквир предмета истраживања, њихова основна својства и карактеристике дефинисани су применом метода научне систематизације и класификације.

Генерализација је методолошки поступак који представља мисаони прелаз од појединачног и посебног ка општем сазнању. Овај метод је примењен како би се кроз схватање посебних проучаваних категорија и њихових особина дошло до сазнања о општем појму дате категорије.

Метод компарације подразумевао је поређење сличности и разлика проучаваних појава и процеса. Његовом употребом извршено је поређење добијених резултата истраживања са сличним студијама у свету о задовољству туриста у заштићеним природним добрима.

Метод анкетног испитивања, који спада у групу квантитативних метода истраживања туристичког тржишта, коришћен је приликом анализе задовољства туриста у Рамсарским подручјима на основу три врсте атрибута: богатство и врста природних мотива за развој туризма, квалитет услуге и присуство и квалитет објеката туристичке инфраструктуре. Да би се испитале различите димензије ставова испитаника и да бисмо располагали објективним показатељима, приликом испитивања коришћена је Ликертова скала ставова, којом су испитаници изражавали степен свог слагања/неслагања (1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Врло се слажем).

Статистички метод представља један од најчешће коришћених метода у научноистраживачком раду свих наука и научних дисциплина, па тако и у истраживањима из области туризма. Ова метода се користи у истраживању масовних појава и њоме је извршена квантификација стања нумеричких појава и процеса. Анализа података добијених анкетним истраживањима на терену била је утемељена на употреби овог метода. Примењене статистичке процедуре у процесу тестирања статистички значајних разлика у одговорима испитаника спроведене су у компјутерском програму XLSTAT (<https://www.xlstat.com/en/>).

Употреба картографског метода подразумевала је интерпретацију тематских карата (географско распрострањење Рамсарских подручја Војводине) у циљу бољег разумевања појава и ближег објашњења предмета истраживања.

Текст дисертације документован је релевантним табелама, шемама, графичким приказима и фотографијама, као и другим адекватним прилозима у вези са истраживаном темом.

2.2 ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА

Седамдесетих година прошлог века, влажна станишта долазе у фокус активности заштите природе. Расте свест о њиховој осетљивости, како због утицаја човека, тако и због неких природних утицаја (климатске промене, пољопривреда, изложеност инвазивним врстама, загађење, урбанизација и општи развој) (Battisti et al., 2009; Brinson, Malvarez, 2002; De Gortari-Ludlow et al., 2015; Finlayson, 2013; Fu et al., 2015; Hartig et al., 1997; Zedler, 2003). Упркос њиховој осетљивости, влажна станишта се сматрају најпродуктивнијим екосистемима на Земљи (Ghermandi et al., 2008). Њихов значај се огледа у пречишћавању воде и ваздуха, очувању свеукупног биодиверзитета, одржавању обалских линија и имају велики утицај на привредни развој локалних заједница (Ayanlade, Proske, 2016; Barbier et al., 1997; Chalkidis et al., 2016; Fletcher et al., 2011; Ghermandi et al., 2010; Mitsch, Gosselink, 2015; Moreno-Secena et al., 2015; 2000; Prasad et al., 2002; Tolentino, 2007; ten Brink et al., 2012; Turner et al., 1995; Turner et al., 2000; Zedler, Kercher, 2005). Рамсарска подручја се због свог комплексног значаја проучавају са различитих аспеката, хидролошког, еколошког, биолошког, економског и др. У

великом броју радова истражују се хидролошки режими и њихов утицај на станишта биљног и животињског света (Bellio, Kingsford, 2013; Bhattacharya et al., 2016; Bunn, Arthington, 2002; Casco et al., 2016; Dudgeon, 2000; Dudgeon et al., 2006; Kingsford et al., 2006; Nielsen et al., 2002; Nilsson, Renofait, 2008; Sierzen et al., 2006; Tarr et al., 2005; Vorosmarty et al., 2010; Whiles, Goldwitz, 2005), ерозија и могући хазарди (Davies-Vollum, West, 2015; Kuleli et al., 2011; Zhang et al., 2016), еколошке одлике (Ahmad et al., 2016; Batanjski et al., 2016; Bouldjedri et al., 2011; Cherkaoui et al., 2015; Gell et al., 2016; Gillespie, 2016; Kingsford et al., 2016; Petrovic et al., 2016a; Petrovic et al., 2016b; Prospere et al., 2016; Van den Broeck et al., 2015; Verhoeven, 2014; Xie et al., 2013), законски и правни оквир заштите (Fletcher et al., 2011; Lee, 2015; Mauerhofer et al., 2015; Rusli, 2012; Salisu Barau, Stringer, 2015; Su, 2014; Vidal et al., 2015) као и менаџмент стратегије ових осетљивих подручја (Arias-Garcia, Gomez-Zotano, 2015; Bassi et al., 2014; Gull, 2015; Jones et al., 2012; Junk et al., 2014; Kermode, 2016; Mangan et al., 2013; Mombo et al., 2013; Morzaria-Luna et al., 2014; Ostrovskaya et al., 2013; Raini, 2009; Rebelo et al., 2013; Riedinger-Whitmore, 2016; Woodward et al., 2017).

Препознавање потенцијала влажних станишта који се могу искористити у туристичке сврхе у стручној литератури се јавља још осамдесетих година 20. века (Aminu et al., 2013; Bacon, 1987; Bellio et al., 2009; Perera, 2008; Rathnayake, 2015). О вези туризма и заштите природе у Рамсарским подручјима писани су бројни радови (Diaz-Christiansen et al., 2016; Gutierrez et al., 2015; Lamsal et al., 2016; Olsvig-Whittaker et al., 2005). Екотуризам, као најприхватљивији облик туризма у Рамсарским подручјима, наглашава очување природе туристичког места и заснива се на знању туриста о животној средини, придржавању локалних прописа и понашању на еколошки одговоран начин који не подразумева било какву штету по природно окружење (Clius and Patroescu, 2015; Diaz-Christiansen et al., 2016; Do et al., 2015; Macharia et al., 2011; Munoz-Pedrerros and Quintana, 2010; Munoz-Pedrerros et al., 2012; Ryan et al., 2012; Wang et al., 2006).

О почецима заштите Рамсарских подручја у Србији писали су аутори Будаков и сарадници (Будаков и други, 1998). Како би се представиле вредности, значај и потенцијал ових заштићених подручја, као и култура, обичаји и традиција локалног становништва, Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и

заштиту животне средине АП Војводина у сарадњи са Покрајинским заводом за заштиту природе и Природно-математичким факултетом Универзитета у Новом Саду објавили су четири монографије у оквиру едиције Рамсарска подручја Војводине (Стари Бегеј – Царска бара, Обедска бара, Слано Копово и Лабудово окно) (Пузовић, 2008; Пузовић, 2010; Пузовић, 2012; Пузовић, 2014). Научни радови о Рамсарским подручјима у Војводини баве се значајем заштите природе за очување осетљивих биљних и животињских врста (Крајић, 2011; Марковић и др., 1998; Маркићевић, 2003; Мркша и Милановић, 2007; Пузовић, 1998; Stojanović, 2002; Стојановић, 2004), заштитом геодиверзитета (Stojanović, Мijović, 2008), одрживим развојем туризма (Banjac et al., 2016; Belij et al., 2016; Besermenji, 1999; Бранков, Жујовић, 2008; Dolinaj et al., 2009; Ђерџан et al., 2016; Jakšić, Stamenković, 2013; Jegdić, 2010; Kalenjuk et al., 2016; Stojanović, 2003; Stojanović et al., 2009; Stojanović et al., 2014; Stojanović, Pavić, 2016) и управљањем овим заштићеним добрима (Чучуловић и др., 2012; Ђурђић и др., 2011; Filipović, Petrović, 2015; Stamenković et al., 2016; Stojanović, Savić, 2013; Stojković et al., 2015).

3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Сходно дефинисаном предмету, циљевима и задацима ове дисертације, неопходно је познавање теоријског оквира постављеног предмета и циљева дисертације, како би се на основу досадашњих истраживања комплексне везе између заштите и туристичке валоризације Рамсарских подручја, могле утврдити смернице јачања доприноса еколошки одрживог туризма у формирању интегралне туристичке понуде Војводине, као и коришћене методологије. У овом поглављу су обухваћени кратак преглед историјата заштите природних вредности на територији Војводине, са посебним акцентом усмереним ка специфичностима заштите природе на основу одредби Рамсарске конвенције. У функцији одговора на постављене хипотезе истраживања, биће дате и основне одлике концепције одрживог туризма, посебно екотуризма као једног од специфичних облика туристичких кретања који би према дефиницији био најприкладнији за развој у заштићеним подручјима попут мочварних и влажних станишта заштићених на основу Рамсарске конвенције.

3.1 ИСТОРИЈАТ АКТИВНОСТИ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ У СРБИЈИ

Опстанак многих биљних и животињских врста је данас угрожен, многе се налазе пред ишчезавањем, а велики број је заувек нестао. Човек је својом делатношћу изменио изглед Земље и уништио бројне екосистеме. Са друге стране, чини се да је човек од самих почетака покушавао и да заштити природу. „У далекој прошлости живео је Ноје. За његова живота, каже библијска легенда, дошло је до великог потопа који је захватио цео свет и угрозио читав постојећи живи свет. Била је то катастрофа глобалног карактера. Предосећајући ову катастрофу Ноје је изградио арку, у њу сместио до тада постојеће врсте биљака и животиња, по пар од сваке врсте. На тај начин он их је заштитио од водене катаклизме, спасао, а након потопа, када се вода повукла, пуштао их (из Арке) на слободу. Заштићене Нојевом делатношћу, оне преживљавају и на Земљи се, захваљујући томе, живот обнавља. Тако каже легенда. Међутим, за велики део

научног света легенда о потопу, о Нојевој арци и, најзад, о самој његовој личности, има крајње симболичан значај, не само за далеку прошлост, већ и за садашњост и за будућност. Јер, Потоп је оличење еколошке катастрофе глобалних размера, од којих све више страхује и савремено човечанство. Ноје, у то давно и прадавно време, схвата опасност која прети читавој биосфери, те чини изузетне напоре да је заштити. У том погледу, Ноје је први заштитар живог света наше Земље“ (Јанковић, 1998).

Бурне историјске промене на овим нашим просторима оставиле су несагледиве последице на еколошку равнотежу. Првобитно малобројно локално становништво живело је у складу са природом и минимално мењало своју непосредну околину. Надлазеће хорде освајача немилосрдно су секле шуму и крчиле простор за бржу комуникацију између удаљених новоосвојених крајева, а локално становништво се све више повлачи у забите планинске крајеве, крчи себи простор за пољопривреду и сточарство и чека нека боља времена да би сишло у питомије низијске пределе. Успон српске средњовековне државе под Немањићима доноси највеће крчење шума на нашим просторима и тада се формирају непрегледни пашњаци на планинама, када је горња шумска граница спуштена за 300-500 m (Белиј, 1992), а значајно се крче и долинске шуме за фарме и насеља.

Душанов законик (у старим преписима се назива Закон благовјернога цара Стефана) је, уз Законоправило Светог Саве, најважнији закон (устав) средњовековне Србије. Донет је на сабору властеле и црквених великодостојника, одржаном на Вазнесење Господње, 21. маја 1349. године у Скопљу, а допуњен је на сабору одржаном 31. августа 1354. године у Серу. Закон је усвојен са циљем да се српска држава уреди прописима који би важили за цело царство и подједнако за све поданике, а по први пут се на нашим просторима у форми правног акта исказује забрана и ограничавање сече и крчења шуме због очигледне деградације природе. Посебно, у Члану 123. овог Законика, рударима Сасима била је укинута повластица на основу које су могли неограничено крчити шуму и насељавати се на крчевинама, при чему им је била осигурана крчевина коју су до доношења Законика искрчили. Забрана крчења шума касније је проширена и на властелу. Овим Закоником, али и бројним манастирским хрисовуљама забрањује се претерана сеча шуме, посебно на манастирским метосима. Нешто касније деспот

Стефан Лазаревић 29. јануара 1412. године у Новом Брду доноси Закон о рудницима (познат као Закон о рупама) којим се регулишу обим и начин експлоатације минералних сировина, власништво и обавеза плаћања пореза, као и уређење рударских насеља.

После Првог српског устанка старање о шумама преузела је Карађорђева канцеларија и Магистрат. Магистрат је издавао дозволе за сечу шума само људима са стране, док су је мештани могли сећи без дозволе и ограничења (Амићић, 2011). После Другог српског устанка сеча шума поприма велике размере и књаз Милош 1820. године издаје наредбу народу да не сме неразумно затирати шуму. По Сретењском уставу из 1835. године старање о шумама прелази у надлежност Министарства унутрашњих послова, а 1836. године се доноси Уредба о забрани лова на јелене, као и ловостај на зечеве, дивље козе и „за јело способне птице“, а забрањен је и риболов динамитом или тровањем. Касније су донети Закон о шумама (1891. године), а 1898. године и Закони о лову и риболову (Поповић, 1951).

Крајем 19. века на простору данашње Србије, на оним деловима који су се тада налазили под управом Аустроугарске монархије, забележени су први организовани покушаји реализације активности на заштити природе (пошумљавање Делиблатске пешчаре), а 1874. године под заштиту се ставља Обедска бара (наредбом барона Mollinary-ја, војног команданта Хрватске и Славоније), чиме су започеле и организоване активности на заштити природе у Србији (Ђурђић, 2015).

Између два светска рата донета је и Уредба о националним парковима, али је први национални парк у Србији формиран тек 1960. године, када је овај статус добила Фрушка Гора (Амићић, 2011). Након разарања природе и масовног уништења шумског фонда за време Другог светског рата, институционална заштита природе у Србији започела је 1945. године, када је донет Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФ Југославије који је прецизирао издвајање, стављање под заштиту, управљање и одржавање, забрањивао оштећивања и уништавања природних реткости или вредности зоолошког, ботаничког, геолошко-палеонтолошког, минерално-петрографског и географског карактера, као и предела нарочите природне лепоте. На основу овог закона,

Министарство просвете НР Србије је послове заштите природних реткости поверило Природњачком музеју Српске земље, САНУ и Универзитету у Београду. Први предлози за заштиту су потекли од Природњачког музеја, када су 1948. године на територији Србије заштићени: Водопад Велика и Мала Рипаљка, наше најстарије заштићено природно добро, 1949. године: Лазарева (Злотска) пећина, Равна пећина код Сврљига, Преконошка пећина, Кањон Лазареве реке, Дубочка пећина код Кучева, Радошева пећина и Велика Атука у кањону Ресаве, као и већи број појединачних стабала на територији Београда, 1950. године: Резервати природе Фељешана, Остроzub, Изнад Љутих ливада, Данилова коса, као и Споменици природе Петничка пећина и Стабло ловор-вишње Зелениче.

У првим годинама након завршетка Другог светског рата, 1948. године, формиран је и Завод за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије и као водећа и једина регистрована и овлашћена институција за заштиту природе преузима све послове на заштити природе под надлежним Министарством. На простору Србије, до 2017. године заштићено је 461 подручје (5 Националних паркова, 17 Паркова природе, 20 Предела изузетних одлика, 68 Резервата природе, 310 Споменика природе (238 ботаничког карактера и 72 објекта геонаслеђа), као и 1760 строго заштићених и 868 заштићених дивљих врста флоре, фауне и гљива (www.zzps.rs), од којих се на територији Војводине налази 132 заштићена природна добра (www.pzzp.rs).

Табела 1. Глобални преглед динамике формирања заштићених подручја за период 1962-2014. године

Година	Број заштићених локалитета	Укупна површина под заштитом (km ²)
1962.	9.214	2.400.000
1972.	16.394	4.100.000
1982.	27.794	8.800.000
1992.	48.388	12.300.000
2003.	102.102	18.800.000
2014.	209.429	32.868.673

Извор: Ђурђић, 2015

На територији Србије као природна добра од значаја за европску и светску баштину налазе се: један Резерват биосфере „Голија-Студеница“, 10 Рамсарских

подручја, 42 међународно значајна подручја за птице (ИВА), 61 подручје од међународног значаја за биљке (ИРА), 40 одабраних подручја за дневне лептире (РВА) и 61 подручје предложено за Емералд европску еколошку мрежу (www.zzps.rs). Од тога, на територији Војводине се налази 8 Рамсарских подручја, 21 међународно значајних подручја за птице (ИВА), 27 подручја од међународног значаја за биљке (ИРА), 4 подручја за дневне лептире (РВА), 2 подручја су предложена за Резерват биосфере, а евидентирано је и 7 значајних прекограничних подручја (www.pzzp.rs).

3.2 СПЕЦИФИЧНОСТИ ЗАШТИТЕ ВЛАЖНИХ И МОЧВАРНИХ СТАНИШТА НА ОСНОВУ РАМСАРСКЕ КОНВЕНЦИЈЕ

Првобитни позив за међународну Конвенцију о влажним стаништима установљен је 1962. године, током Конференције која је представљала део Пројекта MAR (“MARshes”, “MARécages”, “MARismas”), програма који је основан 1960. године након забринутости због брзине којом је велики број мочвара и других влажних станишта у Европи „припитомљен“ или на други начин уништен, што је резултирало опадањем броја птица мочварница. MAR Конференција је организована од стране доктора Лука Хофмана (Dr Luc Hoffmann) са учешћем Међународне Уније за заштиту природе и природних ресурса (сада IUCN–International Union for Conservation of Nature), Међународни истраживачки биро мочварних птица и влажних станишта, IWRB, (сада Wetlands International) и Међународног Савета за очување птица, ICBP, (сада BirdLife International) и одржана је у Les Saintes Maries-de-la-Mer у јужној Француској, од 12-16. новембра 1962. године. Током наредних осам година текст Конвенције је договорен кроз серије међународних састанака (St. Andrews, 1963; Noordwijk, 1966; Leningrad, 1968; Morges, 1968; Vienna, 1969; Moscow, 1969; Espoo, 1970), одржаних под покровитељством IWRB, под инструкцијама професора G.V.T. Matthews и руководством Владе Холандије. Иницијална идеја о усмереној заштити врста мочварица, трансформисана је у заштиту комплексних влажних и мочварних станишта, 2. фебруара 1971. године када је у иранском граду Рамсару

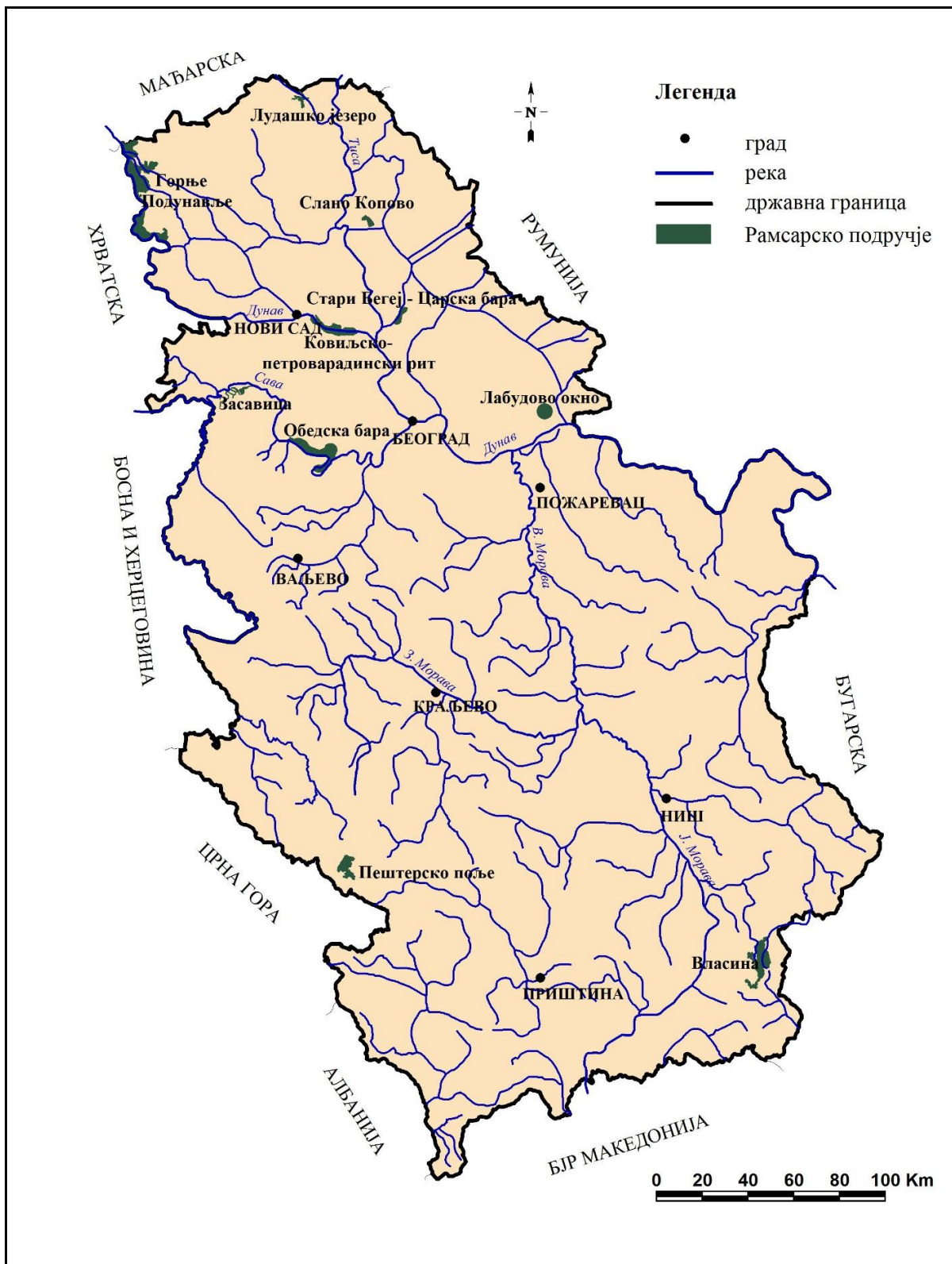
потписан текст Конвенције од стране делегата 18 држава. Конвенција је ступила на снагу децембра 1975. године, након пријема од стране UNESCO-а. Од усвајања, Рамсарска Конвенција је мењана два пута, и то, Протоколом (нови споразум који допуњује оригинални споразум) у децембру 1982. године и низом измена оригиналног уговора, познатих као “Regina Amendments” 1987 године (Ramsar Convention Secretariat, 2013).

Главни глобални систем за очување влажних станишта је „Конвенција о влажним стаништима међународног значаја“, усвојена 1971. године, посебно да заштити мочваре као станишта мочварних птица. Међутим, делокруг Конвенције је временом систематски проширен тако да обухвати све елементе очувања и мудрог коришћења влажних станишта (Iza, 2004). С тога је сада уобичајан краћи назив, „Конвенција о влажним стаништима“ или „Рамсарска конвенција“ (Ramsar Convention Secretariat, 2007). Кључна сврха ове Конвенције је „да обезбеди основу за очување и мудро коришћење свих влажних станишта и њихових ресурса кроз локалне, регионалне и националне активности и међународну сарадњу, као допринос одрживом развоју широм света“ (Ramsar Convention Secretariat, 2002). Одредбе Конвенције је прихватило и ратификовало 169 држава, и на основу њих је заштићено 2.263 подручја која обухватају површину од преко 215 милиона хектара (www.ramsar.org).

Под влажним стаништима подразумевају се мочваре, баре, реке, језера, влажне ливаде, тресетишта, пустињске оазе, естуари, делте, морске обале, мангрове, корални гребени и вештачка станишта као што су рибањаци, пиринчана поља и солане (www.ramsar.org). Влажна станишта се убрајају међу најпродуктивније екосистеме на Земљи (Ghermandi et al., 2008), и пружају многе важне услуге људском друштву (ten Brink et al., 2012). Међутим, они су такође еколошки осетљиви и адаптивни системи (Turner et al., 2000). Влажна станишта показују огромну разноликост према својој генези, географској локацији, режиму и саставу воде, доминантним врстама и карактеристикама тла и седимената (Space Applications Centre, 2011). Глобално посматрано, обим површине мочварних екосистема се креће у распону од 917 милиона хектара (Lehner and Döll, 2004) до више од 1275 милиона хектара (Finlayson and Spiers, 1999) са процењеном економском вредношћу од око 15 трилиона US\$ годишње (MEA, 2005). Укупно,

1087 локалитета у Европи; 315 локалитета у Азији; 380 локалитета у Африци; 185 локалитета у Јужној Америци; 217 локалитета у Северној Америци; и 79 локалитета у региону Океаније је идентификовано као Рамсарски локалитети или влажна станишта од међународног значаја (Ramsar Secretariat, 2013). У Србији је до 2017. године заштићено десет локалитета и на основу одредби Рамсарске конвенције (Слика 1).

Слика 1. Просторни размештај Рамсарских подручја у Србији

Сматра се да влажна станишта имају јединствене еколошке карактеристике које пружају бројна добра и услуге човечанству (Prasad et al., 2002). Међутим, већина њих је занемарена у процесу планирања и политике што доводи до угрожености и деградираности влажних станишта, а нека од њих бивају заувек изгубљена. Разлог томе је, у највећем броју случајева, урбанизација, раст броја становника и повећана привредна активност. Оно што је неопходно применити је обнављање станишта и рехабилитација, које имају кључну улогу у опоравку угрожених или уништених екосистема (Finlayson et al., 2001; Roni et al., 2005). Значај и функција влажних станишта за човечанство, као што је већ напоменуто, су велики. Неке од њих су: вишеструко коришћење воде (за наводњавање, домаће потребе, рибарство, рекреативне потребе); прихрањивање подземних вода; контролисање поплава; заштита од олуја; важна улога у кружењу угљеника; влажна станишта служе као одводи за загађиваче у многим пољопривредним и урбаним пределима; влажна станишта су важна у подржавању различитости врста (преко ланаца исхране). Влажна станишта су важна подручја за узгој дивљачи и пружају уточиште за птице селице.

Екосистеми у слатководним влажним стаништима спадају међу највише интензивно коришћене, зависне и експлоатисане екосистеме за одрживост и благостање (Molur et al., 2011). Више од 50% специфичних врста влажних станишта у деловима Северне Америке, Европе, Аустралије и Новог Зеланда је претворено у нека друга подручја, током двадесетог века (МЕА, 2005). Само у Азији, око 5000 km² подручја влажних станишта се губи годишње због пољопривреде, изградње брана и за друге потребе (McAllister et al., 2001). Даље, зависност од воде и других ресурса у овој средини поставља огроман притисак на екосистем у целом свету што доводи до директног утицаја на диверзитет врста и популација (Molur et al., 2011). Као резултат тога, много врста зависних од влажних станишта, укључујући 21% врста птица, 37% врста сисара и 20% врста слатководних риба су изумрли или су глобално угрожени (МЕА, 2005).

Рационално управљање влажним стаништима је посебан изазов јер су она осетљива средина за сваку промену у квалитету и карактеристикама воде и имају могућност да суштински утичу на интегритет екосистема (Niering, 1985). Влажна станишта су рањива људским и природним променљивама, укључујући климатске

промене, пољопривреду, загађење и развој. Упркос рањивости (угрожености) мочваре су важан екосистем за задржавање и уклањање хранљивих материја, стабилизацију обала, таложења седимената, побољшања квалитета воде, складиштење поплава и одржавање равнотеже концентрације угљеника (Fletcher et al., 2011; Tolentino, 2007; Zedler and Kercher, 2005). Мочваре су због тога постале фокус међународне заштите још од 1970-их година и на њиховом очувању и одрживом коришћењу треба непрекидно радити.

3.3 КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА

Туризам у Србији карактерише неадекватан приступ проблему одрживог туризма. Ово се нарочито односи на заштићена природна добра који су својим статусом заштите предодређена за ову врсту туризма.

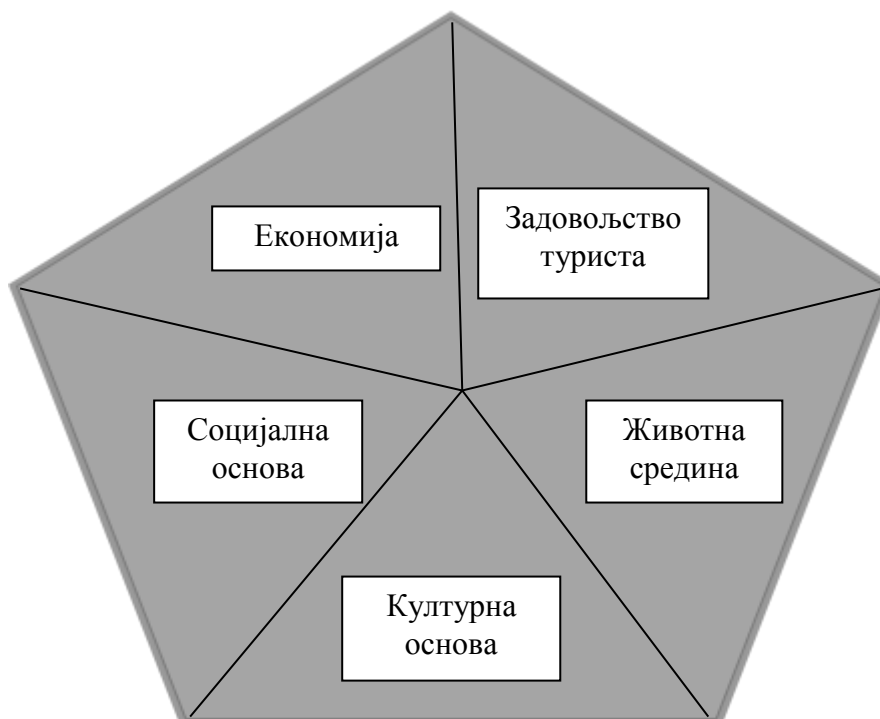
Будући да је експанзиван и неконтролисан развој туризма последњих неколико деценија условио појаву многих нежељених еколошких, социјалних и културних последица, то је довело до чињенице да се развој туризма мора ставити под окриље одрживог развоја, што је једини начин смањења деградације животне средине, као основе развоја туризма, и очувања туристичких атракција за будуће генерације.

Концепт одрживог развоја (Sustainable Development) подразумева уравнотежен економски, социјални и културни развој без угрожавања животне средине, чиме ће се и будућим генерацијама омогућити да се развијају на истом или вишем нивоу као и садашње генерације (Jovičić, 2010). Овај концепт пружа могућност туризму, као делатности која се заснива на понуди и потражњи, да задовољи обе стране (и туристичку потражњу и туристичку понуду) и оствари економски профит, уз очување природних и културних вредности на којима се заснива туризам и минимизирање негативних последица по животну средину.

Према тумачењима Светске туристичке организације и Програма УН за животну средину, одрживи туризам подразумева такав развој ове делатности, којим се уважавају и задовољавају потребе туриста, као носилаца тражње и туристичких подручја, као носилаца понуде, а да се при томе, не нарушава

могућност да се ови циљеви остварују на истом или вишем нивоу и у будућем периоду (Јовићић, 2010).

Јовичић (2008) наводи да је циљ коме треба стремити, одрживи или усклађени развој туризма, заснован на интегралном и комплексном приступу, који подједнак акценат ставља на пет компоненти: остварењу економског профита, очувању животне средине, афирмацији социјалног интегритета, неговању културних особености локалног становништва и оптималном задовољавању туристичких потреба. Из тог разлога, одрживи туризам илустративно можемо приказати у облику једнакоугаоног петоугла, чиме ћемо симболички представити остварење циљева на пет различитих, али подједнако равноправних нивоа.

Слика 2. Шематски приказ одрживог туризма (Јовичић, 2008)

Животна средина, као основа постојања живота на Земљи, добија на значају на Првој конференцији Уједињених нација о животној средини, која је одржана у Стокхолму 1972. године и представља прекретницу у односу човечанства према животној средини. Концепт одрживог развоја први пут је

споменут 1980. године у „Светској стратегији заштите“ (World Conservation Strategy), публикованој од стране IUCN-а, у сарадњи са UNEP²-ом и WWF³-ом. Циљ стратегије био је да се реализује одрживи развој кроз заштиту живих ресурса, тако што ће објединити научно-теоријски и практични водич кроз активност заштите. Знатно већи публицитет појам одрживог развоја је добио тек 1987. године у „Брутланд извештају“, од стране Светске комисије за животну средину и развој (World Commission on Environment and Development – WCED), формиране 1983. године (Stojanović, 2006). У овом извештају се наводи да се огромна разлика између богатства „Севера“ и сиромаштва „Југа“ мора избалансирати и довести у равнотежу, што се може постићи кроз разне заједничке пројекте између развијених земаља и земаља у развоју, а све у циљу очувања и заштите природе и њених ресурса, смањења сиромаштва у свету и превенцији од болести које оно носи са собом.

Друга конференција Уједињених нација о животној средини и развоју (United Nations Conference on Environment and Development – UNCED) одржана је 1992. године у Рио де Женеиру и на њој су постављени темељи за решавање проблема животне средине, као саставног дела целокупног развоја. На овој Конференцији је закључено да питања животне средине треба решавати истовремено са решавањем сиромаштва, незапослености, социјалних тензија и дугова; отварањем међународног тржишта, трансфером технологија, утврђивањем одговорности за стање животне средине, уз обавезу развијених земаља да обезбеде финансијску помоћ неразвијеним земљама за потребе заштите животне средине. На Конференцији су усвојени следећи документи: Рио декларација о животној средини и развоју; Агенда 21 (Програм активности за 21. век); Конвенција о промени климе; Конвенција о биолошкој разноврсности и Принципи о управљању, заштити и одрживом развоју свих типова шума (Jovičić, 2010). Најзначајнији од докумената усвојених на Конференцији је Агенда 21, која

---

² UNEP – United Nations Environment Programme (Програм Уједињених нација за животну средину) има улогу заступника у промовисању паметног коришћења и одрживог развоја глобалне животне средине (web.unep.org).

³ WWF – World Wild Found (Светска организација за природу) чији је циљ да заустави деградацију животне средине на нашој планети и изгради будућност у којој ће људи живети у хармонији са природом (www.wwf.rs).

представља план конкретних циљева и задатака значајних за остварење одрживог развоја за 21. век.

Туристичка индустрија је знатно порасла у последњих неколико деценија и постала главни извор прихода у многим земљама (Coccossis and Nijkamp 1995; Williams and Shaw 1988). С тога, да би одређени туристички локалитети доживели свој процват, неопходно је развити адекватну инфраструктуру и супраструктуру, као и бројне објекте (за смештај туриста, угоститељске објекте, објекте за рекреацију и др.), што има значајан утицај на животну средину, стварајући критичну ситуацију, пре или касније. Из тог разлога, развој туристичке индустрије је неопходно ускладити са одрживим развојем, односно сва начела планирања и политике треба да почивају на темељима одрживог туризма који се може сматрати основом за примену одрживих идеја у сектору туризма, а све то у циљу минимизирања негативних и максимизирања позитивних утицаја на животну средину.

Светски савет за туризам и путовања (World Travel and Tourism Council) препоручује следеће смернице за одрживи развој (www.wttc.org):

- идентификовати и минимизирати туристички производ и оперативне проблеме средине, посвећујући посебну пажњу новим пројектима;
- посветити дужну пажњу захтевима обликовања средине, планирања, локације и изградње;
- водити рачуна о заштити и очувању еколошки угрожених простора, врста и естетски вредних пејзажа, уз унапређење предела уколико је то могуће;
- спроводити штедњу енергије, смањење или рециклажу отпадака, вршити контролу питке воде и канализационих отпадних вода;
- контрола и смањење загађења ваздуха;
- надзор, контрола и смањење нивоа буке;
- контрола, смањење и елиминисање еколошки штетних производа, као што су азбест, пестициди и токсичне корозивне, инфективне, експлозивне и запаљиве материје;
- поштовање и подршка очувању историјских и религиозних објеката и места;

- посветити неопходну пажњу интересима локалног становништва, укључујући њихову историју, традицију, културу и будући развој;
- третирати еколошке проблеме као кључни фактор укупног развоја туристичких дестинација.

На десетогодишњицу конференције у Риу, августа 2002. године, одржан је Самит (Rio + 10 Summit) у Јоханесбургу, где су сумирани резултати учинка током претходне деценије и дефинисане приоритетне области деловања у будућности. Како је утврђено да је људска цивилизација наставила истим темпом неравномерног развоја и деградирања животне средине, кроз „Рио + 10 План Имплементације“ дефинисана су приоритетна поља деловања у будућности (искорењивање сиромаштва, промена неодрживих модела производње и потрошње, заштита и управљање базом природних ресурса, одрживи развој у свету глобализације, здравље и продуктиван живот, одрживи развој малих острвских држава).

Двадесет година након одржавања конференције у Риу, на истом месту, 2012. године, одржана је Конференција Уједињених нација о одрживом развоју Рио + 20 (United Nations Conference on Sustainable Development Rio + 20 – UNCSD). На почетку Самита констатован је неуједначен напредак ка остварењу одрживог развоја и смањењу сиромаштва, али да су владе земаља ојачале своју посвећеност овој идеји након усвајања Агенде 21, кроз законодавство, институције и имплементацију међународних, регионалних и подрегионалних споразума. Том приликом усвојен је документ под називом „Будућност какву желимо“ (UN, 2012).

У претходним покушајима примене одрживог туризма у пракси, већи нагласак је стављан на разматрање економских ефеката туризма и његовог утицаја на животну средину, док је социо-културни утицај на локалну заједницу био занемарен. Како се овакав начин имплементације не поклапа са дефиницијом одрживог развоја, неопходно је да будућа концептуализација питања одрживог туризма укључи локалну заједницу подједнако као и питања животне средине и економије (Jovicic, 2013).

Уважавајући основне принципе приликом планирања и управљања одрживим туризмом могу се остварити многобројне предности за велики број

сегмената – туристичка привреда, туристи, локалне заједнице, субјекти и промотери заштите животне средине као и друштво у целини. Интегралан приступ иманентан одрживом туризму, уважава специфичности свих поменутих чинилаца, подстичући јачање њихових заједничких интереса. Најзначајније предности манифестују се у томе, што одрживи туризам:

- стимулише профитабилност привреде, повећава локалну запосленост, како непосредно у туризму тако и у комплементарним делатностима, подиже ниво животног стандарда становништва у туристичким дестинацијама;
- доприноси остваривању девизног прилива који има велики значај, како за локалну заједницу, тако и за државу у целини;
- укључује у процес доношења одлука све сегменте локалне заједнице, што омогућава равноправну коегзистенцију са другим делатностима које су оријентисане на исте или сличне ресурсе на датом простору;
- ствара рекреативне садржаје које, поред домаћих и иностраних туриста, може користити и домицилно становништво;
- унапређује развој саобраћаја, комуникационих система и других виталних елемената инфраструктуре;
- подстиче развој свести и разумевање утицаја које туризам врши на животну средину, њене природне и културне вредности;
- афирмише културни идентитет локалне заједнице и побољшава комуникацију између људи различитог географског, националног и социо-културног порекла;
- потврђује значај очувања природних и културних вредности за економски и социјални просперитет локалних заједница (Jovičić, 2008).

Један од начина спровођења концепта одрживог развоја заштићених подручја природе може се реализовати и кроз развој одрживог туризма. Ова савремена друштвена појава има битан утицај на економске и привредне процесе. Туризам је важна и пожељна појава у заштићеним природним добрима и као такав може употпунити одрживо коришћење специјалних резервата природе. За разлику од других делатности, туризам користи простор без трајне деградације. Од наплате улазница, изнајмљивања чамаца и других пловила, услуга стручних водича, улазница за локалне етнозбирке и других туристичко-угоститељских

услуга, може се употпунити привређивање у специјалним резерватима природе Војводине и њиховој околини. Истина је да такви приходи не би били велики, али у условима сређених привредних и друштвених околности и у комбинацији са другим привредним активностима, они би требали да добију на значају. Поред привредно-економске компоненте, туризам би за специјалне резервате природе могао имати далеко шири значај. Ова делатност може имати значајну улогу у заштити резервата, али и у њиховој популаризацији, како међу домицилним становништвом, тако и међу домаћим и страним туристима. Туризам, коначно, може кроз туристичку пропаганду и реализацију туристичких програма, кроз потпуни доживљај аутентичних екосистема, нагласити значај влажних станишта, што је један од глобалних трендова (Stojanović, 2005).

Екотуризам, као специфичан облик туризма који почива на коришћењу природних туристичких вредности и очувању истих, представља вид одрживог туризма и једини адекватан приступ развоју туризма у заштићеним природним добрима, те у складу са наведеним, у наставку биће анализирани најважније одреднице и специфичности екотуризма.

3.4 ЕКОТУРИЗАМ КАО СЕЛЕКТИВНИ ОБЛИК ТУРИЗМА

Екотуризам, моћна тржишна сила са 5% - 10% учешћа на глобалном туристичком тржишту, постао је један од најбрже растућих сектора у туристичкој индустрији са годишњом глобалном стопом раста од 5% (Lu and Stepchenkova, 2012). Екотуризам се третира као врста туристичког промета чији се развој заснива на валоризацији природних туристичких мотива и одвија се у просторима са очуваном и атрактивном природом, што су најчешће заштићена природна добра (Јовичић, 2008). Тренутна концептуализација екотуризма наглашава очување природе туристичког места и заснива се на знању туриста о животној средини, зато што би се ови туристи требало придржавати локалних прописа и понашати на еколошки одговоран начин који не подразумева било какву штету по природно окружење (Chiu et al., 2014).

Постоји много дефиниција екотуризма. Јовичић (2008) наводи да је Међународно друштво за екотуризам 1991. године промовисало једну од првих

дефиниција екотуризма, по којој је „Екотуризам одговорно путовање у природна добра и пределе, које доприноси заштити животне средине и обезбеђује егзистенцију локалном становништву“. Екотуристичка асоцијација Аустралије (Ecotourism Association of Australia, 1992) истиче да је екотуризам „еколошки одрживи туризам који подстиче разумевање, поштовање и конзервацију природног окружења и културе“ (Stojanović i drugi, 2011). Стојановић и сарадници (2011) такође наводе дефиницију Tickell-а (1994) према којој је екотуризам „путовање ради уживања у изванредном диверзитету природе и људске културе у свету, без узроковања штете“. Међународна унија за заштиту природе (IUCN) је 1996. године објаснила дефиницију екотуризма, по коме је „екотуризам врста туристичког путовања које уважава потребе очувања животне средине и везује се за посету релативно очуваним природним добрима, у циљу уживања и дивљења природним као и културним вредностима, чиме се промовишу активности заштите; овај вид туристичког промета карактерише низак степен негативног утицаја туристичких посета на природу и велики обим позитивних социоекономских ефеката по локално становништво“ (Ceballos-Lascuráin, 1996). Према дефиницији Светске туристичке организације (UNWTO), екотуризам се односи на све облике туризма који имају следеће карактеристике:

- главни мотив туриста за путовање је посматрање природе и дивљење истој, као и традиционалним културним вредностима у заштићеним природним подручјима,
- садржи едукативне и интерпретативне карактеристике,
- путовања се организују за мање групе туриста и то најчешће од стране специјализованих привредних субјеката из локалне заједнице,
- минимизирање негативних утицаја на природу социо-културну средину,
- одржавање природних подручја која се користе као екотуристичке атракције и то економском користи за локалну заједницу, организацију и управљаче природних подручја у сврху очувања, обезбеђивањем запослености и приходима локалном становништву и повећањем свести у правцу очувања природних и културних добара, како међу локалним становништвом тако и међу туристима (www.unwto.org).

У циљу дефинисања граница екотуризма, неки аутори су се фокусирали на наглашавање разлика у односу на друге облике туризма, као што су културни, природни и авантуристички (Castellanos-Verdugo et al., 2016). Укратко, све дефиниције екотуризма наглашавају његов основни циљ промовисања очуване животне средине и еколошке одрживости; очување природних мотива које привлаче туристе (Reimer and Walter, 2013). Међутим, екотуризам не доприноси само очувању животне средине, већ и локалној економији. Екотуризам се с тога сматра одрживим развојним путем за регионе са мноштвом туристичких ресурса, јер усмерава финансијске користи локалном становништву (Zhang and Lei, 2012).

Поред бројних дефиниција, постоје и специфични принципи којима екотуризам треба да се руководи. Међународно друштво за екотуризам издваја следећи сет принципа екотуризма:

- минимизирање утицаја,
- изградања поштовања и свести о окружењу и култури,
- омогућавање позитивних искустава како за туристе тако и за домаћине,
- обезбеђивање директних бенефита за заштиту,
- обезбеђивање финансијских бенефита и оснаживање локалног становништва и
- повећање осећајности у политичкој, социјалној и политици окружења у земљама домаћинима (Stojanović i drugi, 2011).

Већ је напоменуто да екотуризам доноси значајне користи, и економске и користи за заштиту животне средине, на локалном, регионалном и националном нивоу. Локална заједница и локална самоуправа има користи у смислу прихода и запослености у сектору туризма. На националном нивоу, приходи који долазе од екотуризма могу бити значајни. Сам локалитет (Рамсарско подручје) може имати користи од туризма када се приходи (улазнице, локални производи и друго) користе директно за реализацију мера активности које доприносе очувању и унапређењу природних вредности локалитета, што повезује туризам са дугорочним очувањем и заштитом. Пример добре праксе је Рамсарско подручје Шкоцјанске јаме у Словенији (305 ha), које је у 2010. години остварило приходе у висини од 950 000 еура од 96 000 посетилаца што је поново уложено у инфраструктуру и за напоре очувања природе (<http://www.ramsar.org>). У

аустралијском националном парку Какаду (на површини од 2 милиона хектара заштићене су природне вредности које се налазе на Листи Светске природне баштине и Рамсарских подручја), 40% од улазница од око 200 000 посетилаца сваке године издваја се за исплату традиционалним власницима Какадуа (Aboriginal Lands Trust), док се преосталих 60% користи за покривање оперативних трошкова очувања и одржавања природних и културних вредности Парка (<http://www.ramsar.org>). Позитиван пример представља и, како наводе Стојановић и сарадници (2011), координирано деловање туристичке привреде, туризма и стручњака, чији је резултат била вишеструка корист. На пацифичкој обали Мексика (Мичоакан) акција биолога са локалног универзитета у сарадњи са туристичким радницима и локалним становништвом, сачувала је станишта корњача од илегалног сакупљања јаја, управо кроз развијање програма екотуризма.

Постоји много позитивних примера утицаја туризма на заштићена подручја, међутим, туризам може деловати и негативно, остављајући трајне последице по природно и/или културно наслеђе заштићеног природног добра. Деградација екосистема, ерозија земљишта, загађење вода и речних токова, услед изградње туристичке инфраструктуре, али и неодговорно понашање туриста само су неки од примера негативног утицаја, чак и селективних облика туризма, као што је екотуризам, на заштићена природна добра.

Слика 3. Информативне табле у Рамсарском подручју Царска бара

Туризам данас представља неизбежан облик развоја заштићеног подручја. У ком правцу ће се тај развој кретати зависи од управљача заштићеним подручјем и креатора политике развоја датог подручја. Зато је од изузетне важности да се,

већ у првим фазама развоја једног заштићеног подручја, препозна значај екотуризма као облика одрживог туризма и одрживог развоја у глобалу. У складу са наведеним, у наставку ће бити истакнуте смернице за развој екотуризма у Рамсарским подручјима.

Слика 4. Информативне табле о дозвољеним активностима туриста у Рамсарским подручјима

3.5 СМЕРНИЦЕ ЗА РАЗВОЈ ЕКОТУРИЗМА У РАМСАРСКИМ ПОДРУЧЈИМА

Туризам је у Рамсарским подручјима Војводине имао развојни пут који више одаје утисак спонтаног развоја (често под утицајем тражње локалног становништва) него плански заснованог туризма, какав би требао бити (Stojanović, 2003). Стојановић (2003) даље наводи да одговорност за то носе управљачи заштићених природних добара, који не показују велику заинтересованост за развој екотуризма, али и локална заједница, као и власт на локалном и

регионалном нивоу, јер не преузима већу активност у сагледавању и организацији екотуризма као значајног фактора укупног одрживог развоја.

Секретаријат Споразума о заштити афричко-евроазијских птица селица (The Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds или African-Eurasian Waterbird Agreement – AEWA) издао је смернице за развој екотуризма у влажним стаништима. Свака земља која жели да развија ову врсту туризма треба да предузме 10 корака. Потребно је:

- именовати владин комитет за екотуризам;
- валоризација екотуристичких потенцијала у влажним стаништима;
- припремити листу приоритетних подручја за које је потребан туристички менаџмент;
- одлучити се за тип менаџмент планова које захтева сваки од утврђених локалитета;
- спровести студију изводљивости за сваку локацију;
- проценити рањивост птица мочварица на сваком локалитету;
- проценити потребна средства за менаџмент екотуризма;
- поставити локалне екотуристичке комитете за менаџмент;
- сачинити екотуристичке менаџмент планове;
- имплементирати екотуристичке менаџмент планове и ако је потребно урадити ревизију (Stojanović i saradnici, 2011).

Поштовањем датих смерница и придржавањем истих приликом развијања екотуризма у Рамсарским подручјима Војводине постигао би се велики успех који би донео, поред економских користи локалитету, локалној заједници и шире, на регионалном и националном нивоу, и могућност препознавања ових локалитета ван граница наше земље, што би имало значајн утицај на целокупан туристички промет у Војводини и Србији.

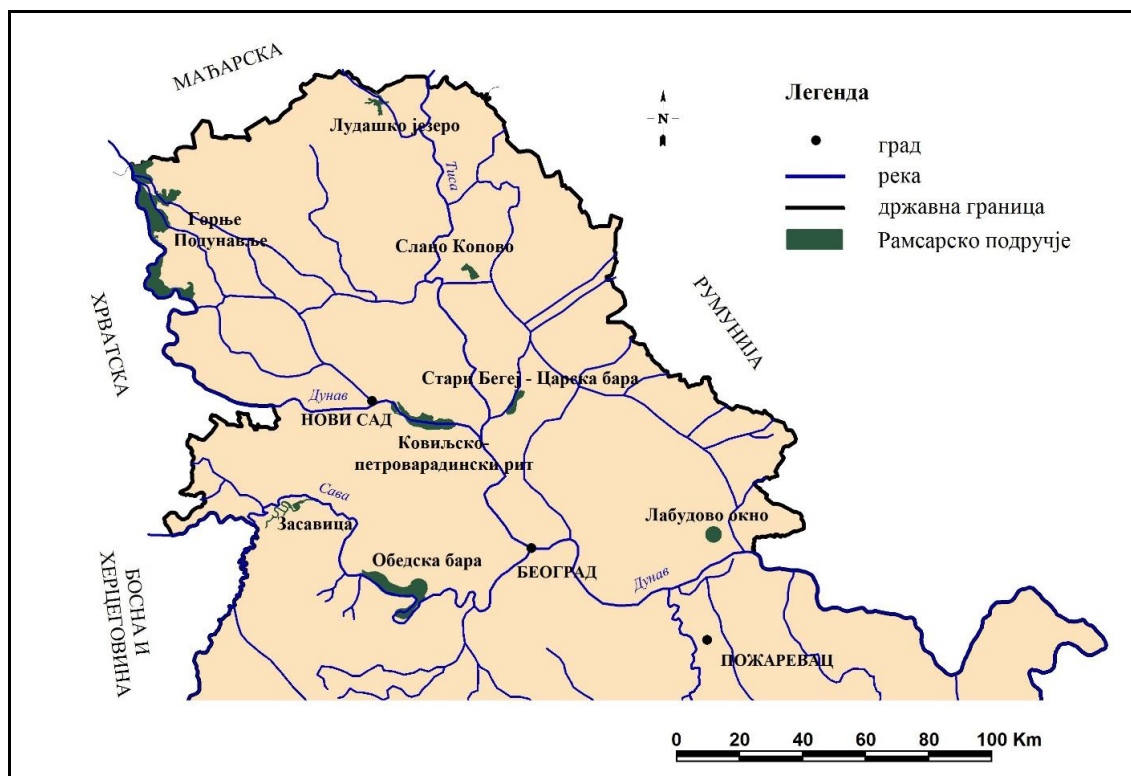
Актуелни трендови у европском туризму иду на руку развоју екотуризма у Војводини јер наглашавају очувану природну средину и одрживи развој, али и дугорочно позитиван тренд тражње за специфичним доживљајима (Jegdić, 2010).

4. РАМСАРСКА ПОДРУЧЈА ВОЈВОДИНЕ КАО ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ

Према Рамсарској конвенцији на листу заштићених Рамсарских подручја уписано је осам подручја у Војводини (Слика 3): Обедска бара, Лудашко језеро, Царска бара, Слано копово, Горње Подунавље, Засавица, Лабудово окно и Ковиљско-петроварадински рит (www.ramsar.org). Ова заштићена подручја представљају и туристичке дестинације на којима су развијени и могу се развијати различити облици туризма. Пре свега, треба напоменути да је одрживи туризам једини начин правилног развијања било ког облика туризма у заштићеним подручјима, па тако и у Рамсарским подручјима Војводине. Од развијених облика туризма заступљени су екотуризам, лов и риболов, посматрање и фотографисање птица (bird watching), рекреативни и излетнички туризам (шетња по обележеним стазама, пешачење, вожња бицикли и параглајдинга, јахање и други видови рекреације), наутички туризам, научно-истраживачки туризам, кампинг туризам. Развијен је и сеоски и културни туризам, заснован на вредностима културно-историјског наслеђа који се налазе у близини заштићених природних добара. Рамсарска подручја Војводине, која су уједно и објекти геонаслеђа (или су номиновани за иста), представљају потенцијал за развој геотуризма, као новијег и све популарнијег облика туризма, који би овим подручјима донео могућност бржег и успешнијег развоја на пољу туризма и свакако већу заинтересованост туриста за ова подручја.

Слика 5. Просторни размештај Рамсарских подручја у Војводини

У циљу комплексног и критеријумски објективног вредновања одабраних Рамсарских подручја на територији Војводине према постављеним истраживачким циљевима и ради утврђивања ваљаности постављених хипотеза, биће дат краћи преглед основних природних вредности које одликују ова подручја заштићена по одредбама Рамсарске конвенције, али и на основу закона о Заштити природе Србије (2009).

4.1 ОБЕДСКА БАРА

Специјални резерват природе „Обедска бара“ представља највеће плавно подручје у Србији, аутентичан сплет мртваја, бара, окана, мочварне вегетације, влажних ливада и шума које се одликује изузетним богатством биолошке разноврсности са значајним присуством ретких и угрожених врста од националног и међународног значаја. У њему се налазе бројни осетљиви (фрагилни) екосистеми, посебно влажна станишта, прастаре шуме храста лужњака

и слатине. Обедска бара има посебан значај за реку Саву кроз очување и унапређење квалитета речне воде, за мрест риба, репродукцију водоземаца и гмизаваца, као и опстанак ретких и угрожених водених врста биљака.

Слика 6. Рамсарко подручје Обедска бара

Геонаслеђе Специјалног резервата природе „Обедска бара“ заснива се на израженом рецентном и фосилном флувијалном рељефу, због чега је и предложен за нову листу геонаслеђа Србије као објекат геоморфолошког наслеђа, облик флувијалног рељефа (Vasiljević, 2015).

На подручју Обедске баре забележено је више од 280 биљних врста, а многе од њих су ретке, реликтне и ендемичне, угрожене како у Србији тако и у Европи (Будаков и други, 1998). Простором доминирају разноврсне шумске заједнице, у којима су посебно заступљени храст лужњак (*Quercus robur*), јасен (*Fraxinus angustifolia ssp oxycarpa*), бели граб (*Carpinus betulus*), брест (*Ulmus campestre*), клен (*Acer campestre*), дрен (*Cornus mas*), жешља (*Acer tataricum*) итд. Највредније биљне врсте реликтог карактера су: бели локвањ (*Nuphar alba*),

жути локвањ (*Nuphar luteum*), тестерица (*Stratiotes aloides*), барска коприва (*Urtica kioviensis*), барска папрат (*Thelypteris palustris*) и седмопрстак (*Potentilla palustris*). Алдрованда (*Aldrovanda vesiculosa*) је забележена само 1913. и 1916. године и отада је ботаничари безуспешно траже. На Обедској бари издвајају се следећи типови станишта од посебног националног значаја: шуме беле врбе и беле врбе и тополе, шибљаци барске иве (*Salix cinerea*), издигнуте и покровне тресаве копнени високи шашеви (*Carex spp*), укорене субмерзне заједнице еутрофних стајаћих вода, заједнице водених папрати (*Salvia natans*) и слободно плутајуће заједнице мезотропних стајаћих вода (Пузовић, 2010).

Слика 7. Биодиверзитет Обедске баре

На овом подручју се због различитих биотичких услова формира сложена и бујна вегетација шумских, жбунастих, ливадских, мочварних и водених екосистема који представљају идеална станишта птичјег света, као и многих других животињских врста. На овом барском простору нађено је 219 птичјих врста и велика концентрација птица, око 115 000 – 120 000 јединки врста гнездарица (Николић, 2006). Чувена мешовита колонија барских птица је једна од

највећих атракција и особености Обедске баре. Та колонија је средином 19. века имала чак 15.000 парова и била је једна од највећих тада познатих на свету. Иако је некада стално мењала положај, колонија се већ деценијама налази у средњем делу Потковице, око 1,5 km источно од хотела код Обрежа, наспрам Дебеле горе. Колонију је у периоду 2006-2009. насељавало до 800 гнездећих парова у оквиру 8 врста чапљи и вранаца: гак (*Nycticorax nycticorax*), сива чапља (*Ardea cinerea*), црвена чапља (*Ardea purpurea*), мала бела чапља (*Ergetta garzetta*), жута чапља (*Ardeola ralloides*), велика бела чапља (*Ergetta alba*) и раштркано чапљица (*Ixobrychus minutus*), као и мали вранац (*Phalacrocorax pygmeus*). На овом подручју се и даље виђају повремено чапље кашичари (*Platalea leucorodia*), али оне више нису стални чланови колоније (Пузовић, 2010).

Овај Специјални резерват природе је у свету чувено мочварно подручје, које је кроз своју дугу историју представљало право уточиште за живи свет, али и за многобројне истраживаче, научнике и љубитеље природе. Налази се у јужном Срему, у општини Пећинци и удаљено је од Београда само 45 km. Има облик потковице, која представља некадашње корито реке Саве. Настала је пре више хиљада година и до данас је претрпела бројне промене, али оно што је остало непромењено су њене природне вредности, које су до данас остале сачуване (www.pesinci.org).

Слика 8. Стручно информисање групе туриста у Рамсарском подручју

Обедска бара је најстарије заштићено подручје у нашој земљи, а такође и једно од најстаријих природних добара на свету. Стављена је под заштиту 1874. године, две године после Јелоустонског парка у САД. Уписана је на Рамсарску листу 1977. године. Године 1989. је проглашена за међународно значајно станиште птица (ИВА), а 2005. године за подручје од посебног значаја за биљке Европе (ИРА). Осим тога, Обедска бара је одређена као подручје Србије за које ће се радити номинација за упис на листу резервата биосфере у оквиру програма UNESCO MAB – Човек и биосфера (www.srpobedskabara.com). На подручју Резервата успостављен је тростепени режим заштите на укупној површини од 9.820 ha. У I степену заштите налази се 315 ha, у II степену заштите 2.566 ha, док подручје режима III степена заштите обухвата површину од 6.940 ha. Површина заштитне зоне којом је оивичен овај Специјални резерват природе износи 19.611 ha. Подручјем управља Јавно предузеће „Војводинашуме“.

Слика 9. Острво птица⁴ (лево); Чишћење влажних ливада⁵ (десно)

Специјални резерват природе „Обедска бара“ нуди мноштво различитих научно-рекреативних садржаја. Инфо центар се налази код хотела и предвиђен је за пријем за посетиоце СРП „Обедска бара“. Капацитет центра је око 40 посетилаца. Постоји и кружно едукативна стаза дужине 7 km, затим стаза уз обалу Обедске баре дужине око 5 km, више мониторинг осматрачница (4), острво птица, водена огледала (4), постављени смерокази, информативне табле, надстрешнице, чамци за разгледање, спортски и рекреативни риболов. Од 2013. године у туристичку понуду уведен је и катамаран, капацитета 12 особа за возњу и разгледање Баре. На улазу у Резерват присутна су два водича за прихват посетилаца, а у његовој непосредној близини налазе се културно-историјски споменици: Тврђава „Купиник“, Црква Мајке Ангелине и Црква Светог Луке (<http://www.vojvodinasume.rs/zastita-zivotne-sredine/obedska-bara/>).

⁴ На влажним ливадама Купиника, 2007. године је изграђено „Острво птица“, у близини бедема старог града. Земља за издизање острва добијена је ископом широког рова око њега, чиме је обезбеђено стално присуство воде и безбедност за птице које ће користити острво. Падине острва опасане су облицама врба, како би се обезбедила његова стабилност и спречило осипање услед удара таласа. Сврха острва је да привуче потенцијалне гнездарнице: обичну чигру (*Sterna hirundo*), обичног галеба (*Larus ridibundus*), вивка (*Vanellus vanellus*), жалара слепића (*Charadrius dubius*) и белу плиску (*Motacila alba*). Разне друге врсте ће острво користити за одмор и осматрање плена (Пузовић, 2010).

⁵ Програм Ревитализације влажних ливада и пашњака започео је 1997. године и обухвата 6 локалитета. Са ових простора уклањају се стабла и грмље које никло последњих деценија због издизања подлоге таложењем седимената и поремећаја водног режима. Такође, врши се редовно кошење целог простора у летњим месецима, а на некима се лети напаса стока, што је главни начин њиховог одрживог коришћења и трајног очувања. Један од показатеља успеха представља опоравак готово несталих заједница са пољском кандилком (*Clematis integrifolia*) и дивљим луком (*Allium angulosum*) (Пузовић, 2010).

Слика 10. Активности туриста у Рамсарском подручју Обедска бара

Повољан географско-туристички положај и добра саобраћајна повезаност, као и близина два велика градска центра, Београда и Новог Сада, пружају Обедској бари повољне услове за развој, пре свега, излетничког и рекреативног туризма. Поред ових видова туризма, заступљени су и ловни и риболовни туризам, а богатство биљним и животињским врстама привлачи бројне љубитеље природе, који ово заштићено подручје посећују ради уживања, али и у научно-истраживачке сврхе. Подразумева се да све туристичке активности на овом подручју морају почивати на начелима екотуризма, односно активности и понашање туриста треба бити у складу са законима природе.

4.2 ЛУДАШКО ЈЕЗЕРО

Лаудашко језеро налази се у северној Бачкој, 12 km од Суботице и 7 km од језера Палић. Специјалним резерватом природе на укупној површини од 846,33 ha проглашено је 1994. године. Од тога у режиму заштите I степена је површина од 70,29 ha, у режиму заштите II степена је површина од 399,27 ha и у режиму заштите III степена је површина од 376,77 ha (www.palic-ludas.rs). Уврштено је на Рамсарску листу 1977. године. Специјалним резерватом природе „Лаудашко језеро“ управља Јавно предузеће „Палић-Лаудаш“.

Слика 11. Рамсарско подручје Лудашко језеро

Као типично равничарско језеро еолског типа представља куриозитет међу сличним екосистемима у нашој земљи. Овим подручјем доминирају језерски и барски биотоп, са мозаично распоређеним тршћацима и одликује се присуством ретких, реликтних и ендемичких врста које су угрожене не само у Србији већ и у целој Европи. Орнитофауна, са 214 забележених врста, међу којима су неке ретке и угрожене у Европи, је основна природна вредност овог подручја. У Лудашком језеру забележено је 18 аутохтоних и алохтоних врста риба (Будаков и др., 1998).

Карактеристичан начин постанка басена Лудашког језера, који се везује за процес еолске дефлације – издувавања, представља вредност геонаслеђа, због чега је ово подручје предложено у инвентару објеката геонаслеђа Србије као геоморфолошки облик геонаслеђа еолског рељефа. Ипак, према Стојановићу и сар. (2011), еолски процес би могао имати супротан карактер. Ови аутори истичу да је издужени јужни део басена највероватније изграђен у лесном долу који је имао смер отицања ЈИ-ССЗ, односно приближно паралелно са смером доминантног северозападног ветра. На овакво порекло упућују издужени облик и

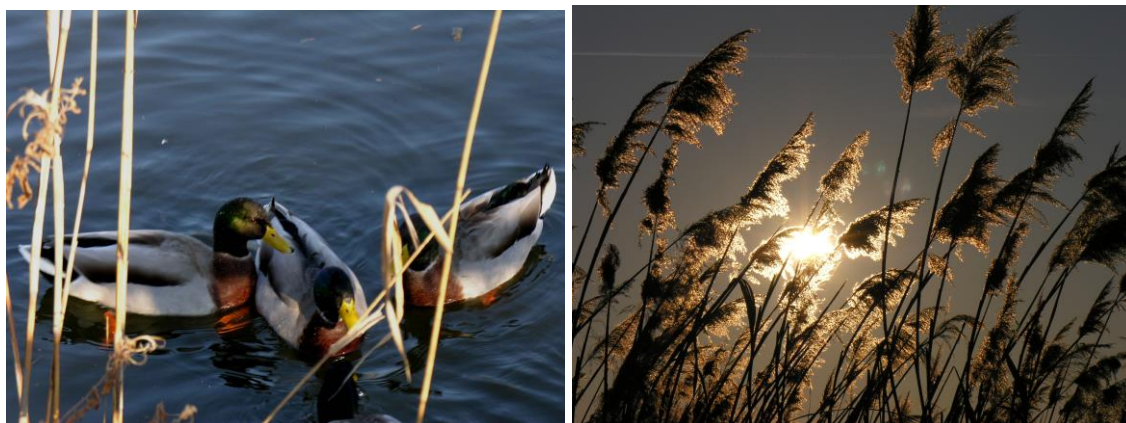
ширина депресије, висински односи, уочљиво развође између слива језера и Кереша – западно од насеља Мале Пијаце, и трагови фосилног тока који се завршава у језерском басену у близини насеља Шупљак. Северни део басена налази се у фосилном долу који повезује Палићко језеро са Лудашким и наставља према долу Кереша. У периоду током којег је до изгубио хидрографску функцију (стално или у току сушне сезоне), песак је могао бити навејан у ову депресију, стварајући природну брану иза које је формирано језеро. Иако је у оквиру СРП Лудашко језеро геодиверзитет од много мање важности него биодиверзитет, одређена геоинтерпретативна средства би свакако употпунила екотуристичку понуду Резервата.

Слика 12. Пејзажне вредности Рамсарког подручја Лудашко језеро

Изградња Визиторског центра „Лудаш“ и визиторских стаза омогућила је да се развој туризма на овом простору развија током целе године. Овде се, на првом месту, мисли на едукативни туризам и то углавном за ђаке и студенте који обилазе ово подручје током својих екскурзија и то кроз одржавање пројекција и предавања о заштићеним природним добрима и природним реткостима, како овог подручја, тако и региона у целини. Поред овог, развијени су и специфични програми (са тематиком посматрања птица и са тематиком посматрања воде) за специјализоване групе посетилаца. Орнитолозима аматерима и другим љубитељима природе резерват пружа могућност бављења посматрањем птица односно birdwatching-ом. Оно се може обављати унутар целог Резервата, а у делу који се налази у оквиру II степена заштите (највећи део површине језера Лудаш и околна влажна станишта), искључиво уз пратњу надзорника природе. Велики диверзитет станишта на изузетно малом подручју, омогућује да се у кратком

временском интервалу уочи велики број врста птица (на Лудашком језеру је до сада забележено преко 214 врста птица, од којих се 140 налази на разним списковима ретких и угрожених птица). Посебно интересантан је програм посматрања воде „watherwatching” где су љубитељи природе у могућности да обиђу и фотографишу пејзаже речице Киреш, Лудаша и Палића, а потом да у уређеној лабораторији посматрају живот у води под микроскопом (Видер, Чокић, 2009). Од великог значаја за све посетиоце овог заштићеног добра су и две уређене едукативне стазе, едукативна стаза „Чурго“ и едукативна стаза „Киреш“, које полазе од Визиторског центра, у различитим правцима. Током шетње овим стазама, која траје око сат времена, туристи су у прилици да виде и чују од стручних лица, водича, о флори и фауни заступљеној на овом простору. Стазе су уређене информативним таблама и скровитим осматрачницама које омогућују посетиоцима да у миру посматрају птице. Током лета се на Лудашком језеру традиционално одржава еко-камп, установљен још 1987. године (<http://www.ekobalans.net teme/zaticena-prirodna-dobra/81-ludasko-jezero.html>).

Слика 13. Најчешћи становници барских екосистема

4.3 ЦАРСКА БАРА

Специјални резерват природе „Царска бара“ налази се у средишњем делу Баната, на територији општине Зрењанин, у близини магистралног пута Зрењанин – Београд. Представља остатак некадашњег плавног подручја дуж доњег тока реке Бегеј изражених барско-мочварних, шумских, ливадских, степских и слатинских екосистема са разноврсним и богатим живим светом и станиште је многих ендема,

субендема и реликата биљних и животињских врста панонског простора. Простире се на површини од 4.726 ha у оквиру које су утврђена три степена заштите. Режим заштите I степена обухвата простор површине 670 ha (Царска бара са Војтином Млаком, меандри старог Бегеја, Перлеску Бару, Тигањицу и део подручја Ботошког рита), режим заштите II степена обухвата површину од 1.910 ha, док је режим заштите III степена успостављен на 2.146 ha (www.carskabara.rs). Ово подручје има многобројне међународне статусе заштићеног и важног природног добра. Према класификацији Међународне уније за заштиту природе (IUCN), оно потпада у IV категорију – Подручја управљања стаништима и врстама (Habitat & Species Management Area), а 1996. године 1.767 ha овог подручја уписано је на листу Рамсарских подручја (www.ramsar.org). Орнитофауна Царске баре је на основу своје уникатности и богатства од 1989. године препозната као међународно значајно подручје за птице (IBA), а 2005. године је Царска бара је издвојена као међународно значајно ботаничко подручје (IPA) и под заштитом је UNESCO. Управљач Специјалним резерватом природе „Царска бара“ је Рибарско газдинство „Ечка“ (www.carskabara.rs).

Природне карактеристике овог подручја на основу кога је исто и стављено под заштиту изражене су кроз јединствену и богату флору и фауну. Разноврсност флоре карактерише постојање око 500 биљних врста од којих је око 30 врста на листи природних реткости. Заштићене биљне врсте које се налазе на подручју резервата су: *Nymphaea alba* (бели локвањ), *Hippuris vulgaris* (борак), *Nuphar luteum* (жути локвањ), *Adonis vernalis* (гороцвет), *Orchy's laxiflora* (мочварна орхидеја), *Acorus calamus* (иђирот), *Trapa natans agg* (водени орашак). Присутне су и заштићене биљне врсте које се налазе у Црвеној књизи флоре Србије: *Nymphoides flava* (локвањчић), *Camphorosma annua* (камфорика), *Utricularia vulgaris* (мешинка), *Hypericum elegans* (кантарион), *Ranunculus pedatus* (слатински љутић), као и *Cirsium brachcephalum* (слатинска паламида) која се налази на Црвеној листи Европе (www.carskabara.rs).

Слика 14. Рамсарко подручје Царска бара

Разноврсност фауне Резервата огледа се у бројним врстама од којих су најзаступљеније дивља свиња (*Sus scrofa*), срна (*Capreolus capreolus*), лисица (*Vulpini*), зец (*Lepus*), дивља мачка (*Felis silvestris*), хермелин (*Mustela ermine*), хрчак (*Cricetinae*), бизамски пацов (*Ondatra zibethicus*), јеж (*Erinaceus*), шишмиш (*Chiroptera*), кртица (*Talpidae*), твор (*Mustela putorius*), корњача (*Testudines*), сиви гуштер (*Lacerta agilis*), зелена жаба (*Pelophylax kl. esculentus*), док су најпознатији становници вода Старог Бегеја и Царске баре видра (*Lutrinae*), караш (*Carasius carasius*), штука (*Esox Lucius*), лињак (*Tinca tinca*), амерички сом (*Amiurus nebulosus*), шаран (*Cyprinus carpio*), смуђ (*Sander lucioperca*) (Predlog za zaštitu prirodnog dobra Stari Begej – Carska bara kao Specijalnog rezervata prirode, 1993). Посебну карактеристику овом Специјалном резервату природе даје присуство бројних птичијих врста. На овом подручју је присутно око 250 врста птица од којих се око 140 врста овде гнезди, док за осталих 110 врста Царска бара представља селидбену станицу и одмориште на путу од средње Европе ка јужној

Африци. Карактеристичне врсте за Царску бару су (Пузовић, 1998): чапља (*Ardea*), присутно је свих 8 врста (сива, мрка, мала бела, велика бела, жута, чапљица, гак и букавац); вране (*Corvus*), које су изузетно значајне за мочварне пределе јер представљају природан „филтер“ ових подручја чистећи их од отпадака и загађености; корморани (*Phalacrocoracidae*) и гуске (*Anserinae*). Поред ових врста, заступљене су и еја мочварица (*Circus aeruginosus*), орао белорепан (*Haliaeetus albicilla*), ветрушка (*Falco tinnunculus*), ћубасти гњурци (*Podiceps cristatus*), а током јесени и дивље патке (*Anas*), гуске (*Anserinae*), шљуке (*Scolopax*), галебови (*Laridae*), јата ластва (*Hirundinidae*) и чворци (*Sturnus vulgaris*) који овде проналазе место за одмор и храну (Пекић, 1958). Иштиофауна се одликује присуством 24 врста риба од којих су 6 на листама за Црвене књиге већине подунавских земаља (Будаков и други, 1998).

Посебну карактеристику овом природном добру дају и Ечанска језера чији, која су почевши од 1760. године претварана у рибњаке, а то им је и данас основна намена. Два површински највећа језера су Бело језеро површине око 510 ха и Коча језеро површине око 260 ха (Пил и други, 2009).

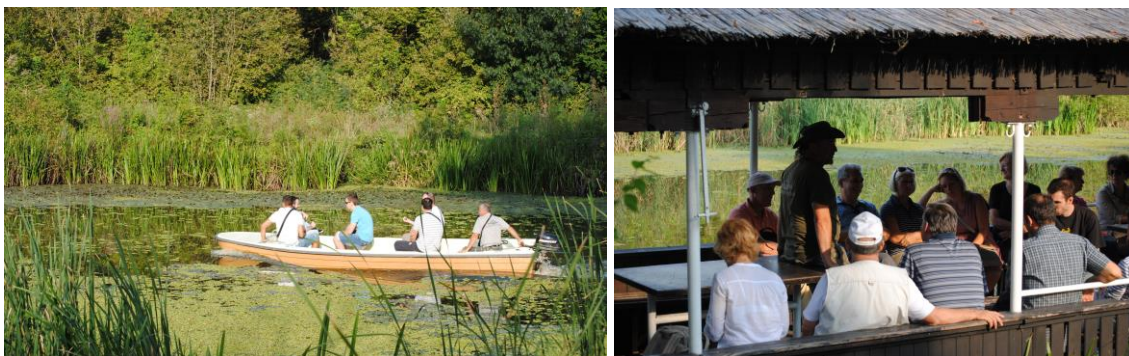

Слика 15. Уређене туристичке стазе у Царској бари

Специјални резерват природе „Царска бара“ значајан је и као објекат геонаслеђа. Томе у прилог говори и чињеница да су Национални савет за геонаслеђе Србије и Завод за заштиту природе Србије уврстили 2005. године Царску бару (напуштени меандар Тисе) у Инвентар објеката геонаслеђа Србије као објекат геоморфолошког наслеђа – флувијални рељеф.

Поред природних вредности овог подручја, у његовој непосредној близини се налазе и културно-историјске вредности: дворца „Каштел“ у селу Ечка, три сеоске цркве (српска православна црква, румунска православна црква и Римокатоличка црква), као и село Бело Блато, познато по етно центру који представља симбол културне баштине овог простора (Бранков, 2010).

Туристичка понуда Специјалног резервата природе „Царска бара“ обухвата обилазак резервата туристичким бродом у трајању од око 2 сата капацитета до 50 путника, обилазак резервата стазом здравља у дужини од 4 km, изнајмљивање моторног чамца са водичем (максимално 6 путника), изнајмљивање чамца на весла и кануа, birdwatching (посматрање птица) и посету природњачкој кући (изложбена поставка препарираних животиња, филмска пројекција и фото галерија) (<http://www.carskabara.rs>).

Слика 16. Обилазак резервата туристичким бродом

Повезивањем и заједничким валоризовањем природних и културно-историјских вредности овог простора могла би се формирати јединствена туристичка понуда која би презентовала спој природе са духом историје и традиције и допринела широј туристичкој афирмацији овог дела Војводине.

Слика 17. Царска бара као уметничка инспирација

4.4 4.4 СЛАНО КОПОВО

Славно копово се налази у северном Банату, североисточно од Новог Бечеја, од кога је удаљено око 5 km. Представља једну од последњих очуваних бара на слатинама Војводине и Србије. То је непроцењив центар особене биолошке разноврсности живог света на просторима Војводине, као и репрезентативни пример слатинских станишта која су на граници потпуног нестајања.

Слика 18. Теренска истраживања у Рамсарском подручју Сланом копову (фото С. Белиј)

Овај локалитет представља реликт касне пленигацијалне флувијалне ерозије и спада у групу сланих језера која се налазе у палеомеандрима Тисе на лесној тераси. У давној прошлости, река Тиса је често мењала ток, а Сланом копово представља један од њених прастарих меандара, настао после исушивања мочвара и подизања насипа у 17. и 18. веку. Како наводи Васиљевић (2015), према Попову и сарадницима (2008), после активирања раседа на маргини Панонске низије, река Тиса померала се ка западу, што је утицало на то да се овај палеомеандар фосилизује и данас задржи своје хидролошке функције као мртваја. Површина овог меандра износи 1,45 km², док је дужина обалске линије око 7 km (Bugarski, 1995), што по димензијама и облику кореспондира са осталим палеомеандрима „Д-генерације“, као што су Патково и Окањ. Димензије Сланог копова прелазе димензије данашњег речног корита Тисе, што значи да је ова река имала далеко већи проток воде (Porov i dr., 2008).

Слика 19. Стручна посета Сланом копову (лево); Висока осматрачница (десно)

Специјални резерват природе „Слано копово“ је једно од најважнијих и најособенијих станишта птица у Србији. Његова вредност се огледа кроз гнежђење врста атипичних за Панонску низију, а карактеристичних за понтско-каспијске слатине и морске обале, као и чињеници да се ради о јединственој селидбеној станици за одређене миграторне врсте птица. Слано копово обезбеђује стално или повремено опстанак великом броју врста и њихових животних заједница. Забележено је преко 210 врста птица и око 25 врста сисара. Оно је јединствен пример специфичног и особеног влажног слатинског станишта, изузетно ретког и угроженог у припадајућем биогеографском региону. Ово Рамсарско подручје обезбеђује станиште значајном броју рањивих, угрожених и крајње угрожених врста и угрожених екосистема, као што су IUCN Црвена листа: *Numenius tenuirostris* (Critically Endangered); *Anser erythropus* (Vulnerable); *Branta ruficollis* (Vulnerable); *Aythya nyroca* (Near Threatened); *Oxyura leucocephala* (Endangered); *Aquila heliaca* (Vulnerable); *Falco naumanni* (Vulnerable); *Crex crex* (Vulnerable); *Otis tarda* (Vulnerable); *Phalacrocorax pygmaeus* (Near Threatened); *Haliaeetus albicilla* (Near Threatened) (Предлог за номинацију Сланог Копова за Ramsarsko područje, 2003). Слано копово је један од репрезентативних, још увек очуваних панонских типова предела чији су слатински, мочварни и акватични екосистеми од значаја за очување укупног биодиверзитета у Србији, као и глобалне разноврсности живог света.

Слика 20. Туристичка инфраструктура у Сланом копову

Специјални резерват природе „Слано копово“ се простире на површини од 976,44 ha која је подељена у три степена заштите: I степен заштите обухвата површину од 217 ha са најстрожијим ограничењима, II степен заштите на 220 ha и III степен заштите на 539 ha. Резерватом управља „Ловачко удружење Нови Бечеј“ (<http://www.slankopovo.com>).

Слика 21. Визиторски центар на Сланом копову

Дефинисана туристичка понуда Специјалног резервата природе „Слано копово“ обухвата шетњу кроз резерват дуж западне границе резервата до осматрачнице одакле могу да се посматрају птице. Стаза је обележена едукативно-информативним таблама, док је за детаљнију презентацију резервата на располагању водич. У резервату постоји визиторски центар где се може добити промотивни материјал, погледати изложба слика и природњачка поставка. Постоје две опције за шетњу кроз резерват, дужа, која почиње од улаза са јужне стране (Башаидски пут), у трајању од око 45-60 минута и краћа, која почиње од улаза са северне стране (Новомилошевачки, Кикиндски пут), у трајању од 20 минута (<http://www.slanokopovo.com>).

Слика 22. Јато птица на Сланом копову

На подручју заштићеног природног добра интензивно је развијен научно-истраживачки рад заснован на праћењу фауне птица. Велики потенцијал овог подручја представља екотуризам који би допринео развоју како овог подручја тако и целокупне локалне заједнице. Овај вид туризма би омогућио усклађивање интереса заштите природе и просперитета локалне заједнице. Важно је напоменути да туризам овде мора бити строго контролисан, са обавезним стручним водичем, уз ограничен број посетилаца који би се кретали по унапред утврђеним стазама до утврђених пунктова за посматрање птица, а све то да би се спречило узнемиравање фауне птица која представља непроценљиву вредност овог Рамсарског подручја. Како лов представља традиционалан начин коришћења овог простора, то шансу треба дати и ловном туризму који би се спроводио на начин регулисан законима како се не би угрозиле основне природне вредности овог заштићеног природног добра. Осим традиционалног ловног туризма, ово подручје може понудити и лов камером и фотоапаратом, тзв. „birdwatching“ туризам и то не само ловне дивљачи већ и веома атрактивних врста птица. Овај вид туризма постаје све популарнији у свету, а карактеришу га мале групе туриста

који су углавном високо платежне моћи, тако да би се адекватном промоцијом овог подручја могли привући управо такви туристи, што би допринело просперитету и развоју целокупне локалне заједнице.

4.5 ГОРЊЕ ПОДУНАВЉЕ

Горње Подунавље се налази у крајњем северо-западном делу Бачке, у плавном подручју реке Дунав, у његовом горњем току кроз Војводину. Пружа се левом обалом реке од 1.425 до 1.367 речног километра. Представља једини већи ритски комплекс у горњем току Дунава кроз нашу земљу. Обухвата површину од 19.648 ha. Будући да се СРП Горње Подунавље највећим делом налази у алувијалној равни Дунава, која се одликује карактеристичним флувијалним микрорељефом, у којем главне елементе представљају издужене, често овалне депресије, као остаци старих речних токова и издужене обалске песковите гредице, то су овакви геолошки и геоморфолошки услови створили вредан природни предео речних рукаваца, бара, меандара, мочвара и бројних ада који прате речни ток Дунава у дужини од око 36 km (Stojanović, 2011).

Слика 23. Рамсарско подручје Горње Подунавље (Архива Покрајинског завода за заштиту природе)

На простору СРП Горње Подунавље простиру се комплекси ритских шума, испресецани рукавцима и каналима, са адама, меандрима, воковима, тоњама, барама, мочварама, влажним ливадама, тршћацима и шеварима. Ритови су физички одвојени, али се надовезују један на други. Мелиоративним радовима и изградњом насипа сведени су на простор између насипа и реке. Моношторски рит је у једном делу, сведен на уски појас уз реку, док се већи део, као и Апатински рит пружа у широком појасу алувијалне равни и терасе. Заједно с плавним подручјем на Карапанци и Штрпцу, као и плавним подручјем на десној обали Дунава у Хрватској, познатом по Копачком рит, и Геменцом у Мађарској чини природну целину и представља највеће плавно подручје у средњем току Дунава. Овај јединствени мозаик водених, мочварних и копнених екосистема значајан је центар екосистемског, специјског и генетског диверзитета. Очуван је већи број ретких и угрожених биљних врста и њихових заједница од националног и

међународног значаја, као и осетљива станишта која представљају међународни приоритет у заштити. На овом подручју успостављен је режим I, II и III степена заштите. Режим I степена заштите обухвата површину од 261,62 ha, под режимом II степена заштите је 4.843,81 ha, док се у режиму III степена заштите налази 14.542,57 ha. О Специјалном резервату природе „Горње Подунавље“ стара се Јавно предузеће „Војводинашуме“.

Горње Подунавље обезбеђује опстанак значајном броју рањивих, угрожених и крајње угрожених врста и угрожених екосистема, као што су IUCN Црвена Листа (2004): *Gymnocephalus schraetser* (Threatened: Vulnerable); *Acipenser ruthenus* (Threatened: Vulnerable); *Acipenser nudiiventris* (Threatened: Endangered); *Zingel streber* (Threatened: Vulnerable); *Zingel zingel* (Threatened: Vulnerable); *Anser erythropus* (Threatened: Vulnerable); *Aythya nyroca* (Lower Risk: Near Threatened); *Haliaeetus albicilla* (Lower Risk: Near Threatened), *Crex crex* (Lower Risk: Near Threatened) (Предлог за номинацију подручја „Горње подунавље“ за Рамсарско подручје, 2007).

Према критеријумима за степене угрожености IUCN-а 1994. године, четири врсте, *Eranthis hyemalis* (таловник), *Hottonia palustris* (ребратица), *Hippuris vulgaris* (борак) и *Ranunculus lingua* (језичасти љутић) обрађене су у Црвеној књизи флоре Србије 1- ишчезли и крајње угрожени таксони (Предлог за номинацију подручја „Горње Подунавље“ за Рамсарско подручје, 2007).

Горње Подунавље обезбеђује опстанак вредним популацијама биљака и животиња значајним за очување биолошке разноврсности у припадајућем биогеографском региону, као што су: *Iris spuria* (перуника), *Ranunculus ophioglossifolius* (једнолисни љутић), *Acorus calamus* (иђирот), *Apatura metis* (панонски преливац), *Ardeola ralloides* (жута чапља), *Ciconia nigra* (црна рода), *Ciconia ciconia* (бела рода), *Anser anser* (дивља гуска), *Milvus migrans* (црна луња), *Lutra lutra* (видра), *Martes martes* (куна златица), *Felis silvestris* (дивља мачка), *Cervus elaphus* (јелен) (Предлог за номинацију подручја „Горње Подунавље“ за Рамсарско подручје, 2007).

На овом подручју налазе се четири мешовите колоније чапљи. Овај јединствени мозаик водених, мочварних и копнених екосистема значајан је центар

екосистемског, специјског и генетског диверзитета у јединственом прекограничном комплексу поплавних подручја уз Дунав.

На Горњем Подунављу редовно сваке године бораве мешовита јата која броје више од 20.000 јединки птица мочварица, како током периода миграције и зимовања птица из породица *Podicipedidae*, *Phalacrocoracidae*, *Ardeidae*, *Ciconiidae*, *Anatidae*, *Rallidae*, *Charadriidae*, *Scolopacidae*, *Laridae*, *Sternidae* (Предлог за номинацију подручја „Горње Подунавље“ за Рамсарско подручје, 2007).

Горње Подунавље представља изузетно значајно подручје за очување разноврсности ихтиофауне. Забележено је више од 50 врста риба у оквиру следећих породица *Petromyzonidae*, *Acipenseridae*, *Esocidae*, *Cyprinidae*, *Cobitidae*, *Balitoridae*, *Siluridae*, *Ictaluridae*, *Anguillidae*, *Gadidae*, *Centrarchidae*, *Percidae*, *Gobiidae*, *Cottidae* (Предлог за номинацију подручја „Горње Подунавље“ за Рамсарско подручје, 2007). По броју присутних врста риба то је једно од најбогатијих подручја у биогеографском региону.

Најизраженији угрожавајући фактор представљају мелиоративни и хидротехнички радови, као и хидротехничка решења регулације количине воде у ритовима, који су се негативно одразили на водни режим у Горњем Подунављу. Подизање одрамбених насипа уз Дунав шездесетих година XX века, спречило је природни режим плављења великог дела површина које су остале одвојене од осталог дела, са друге стране насипа. Поред Апатинског и Моношторског рита, као највећих ритских подручја, у северозападној Бачкој пре изградње насипа било је више мањих ритова. Нажалост они су исушени и претворени у обрадиве површине. Од Сонћанског рита остала је само Велика бара. Нарушени режим плављења покушава се поправити изградњом успусно-испусних система. Каналска мрежа хидросистема ДТД (Дунав – Тиса - Дунав) која једним делом пролази кроз Горње Подунавље такође негативно делује на ово подручје јер има за циљ исушивање алувијалне равни Дунава и спуштање нивоа подземних вода ради дугорочне промене намене станишта што се директно одражава на изворне хидролошки условљене особине подручја (Предлог за номинацију подручја „Горње Подунавље“ за Рамсарско подручје, 2007).

Слика 24. Приобална вегетација у Горњем Подунављу (Архива Покрајинског завода за заштиту природе)

Значајну привредну делатност на овом простору представља туризам и то пре свега ловни туризам и спортски риболов. Значајан удео има и рекреативни туризам и излетнички туризам, а све више маха узимају и еколошки, наутички и сеоски туризам. Туристима су на располагању информативно-едукативни центар, обилазак шетне стазе Карапанца уз вожњу еколошким катамараном, обилазак шетне стазе Штрбац, обилазак шетне стазе Бестремент уз вожњу бродом до ушћа Драве, као и обилазак исте стазе уз вожњу бродом до Лавача (www.vojvodinasume.rs). У оближњим насељима (Бездан, Бачки Моноштор, Купусина, Сонта и Пригревица) живе народи различите националности, па је присутна разноликост народних ношњи, фолклора и обичаја. Чување традиције је веома важно за њих, а исту презентују кроз разне манифестације које се одржавају

сваке године, што доводи до закључка да и манифестациони туризам има значајну улогу на овом простору. Повезивањем природних вредности са културним вредностима, етнографским богатством, традицијом и обичајима креира се јединствена и богата туристичка понуда која доприноси развоју овог простора, али и Војводине у целини.

4.6 ЗАСАВИЦА

Засавица се налази у северној Мачви. Простире се источно од реке Дрине и јужно од реке Саве, на подручју општина Сремска Митровица и Богатић. Простором доминира речни екосистем, кога чини речица Засавица и притока Батар у укупној дужини од 33,1 km. У еколошком низу смењују се водени и мочварни екосистеми са фрагментима поплавних ливада и шума. Засавица се подземним путем напаја водом из реке Дрине и гравитационо са планине Цер. Припада Црноморском сливу и једно је од последњих изворно очуваних мочварних подручја у Србији. Засавица и њено приобаље заштићени су као Специјални резерват природе „Засавица“ 1997. године. Укупна површина резервата је 835 ha, у режиму заштите II степена, а заштитна зона износи 1.078 ha. Од 2000. године, Засавица је укључена у ИВА регистар подручја од међународног значаја за птице, а од 2001. године је члан Europark федерације. Рамсарским подручјем је проглашена 2008. године. Овим Специјалним резерватом природе управља невладина еколошка организација Покрет горана, чије се седиште налази у Сремској Митровици.

Слика 25. Информативни материјал у визиторском центру у Засавици

Засавица је уврштена у предложени инвентар геонаслеђа Србије као објекат геоморфолошког наслеђа, облик флувијалног рељефа. Поред савремених флувијалних облика, овде се налазе и простори органогено-барске седиментације, као и бројни фосилни флувијални облици (Vasiljević, 2015).

Специјални резерват природе „Засавица“ са својом околином представља изузетан пример заштићеног биодиверзитета плавне речне долине и нетакнутих примарних природних вредности. Овај Резерват је јединствен скуп различитих екосистема карактеристичних за речне долине, као што су мртваје, речно-барске мочваре и влажне ливаде са различитим интензитетом испаше. Она је такође, изузетан пример специфичног влажног станишта, изузетно ретког и угроженог у припадајућем биогеографском региону, на додиру средњеевропске и југоисточноевропске шуме са степом. Представља остатак богатства некадашњих пространих влажних станишта Мачве. Живи свет је богат, разноврстан, специфичан и јединствен.

Слика 26. Рамсарско подручје Засавица

Предеона разноликост у комбинацији са традиционалним облицима коришћења простора и гајењем старих раса домаћих животиња чини Засавицу привлачном туристичком дестинацијом за све који су заинтересовани за природне и културне вредности, нудећи и могућност рекреације. По IUCN категоризацији Засавица припада категорији IV.

Засавица обезбеђује опстанак рањивих, угрожених и крајње угрожених врста и угрожених екосистема, као што су IUCN Црвена Листа (2007): *Umbra krameri* (Vulnerable) – мргуде, којој је ово једино станиште у Србији; *Aythya nyroca* (Lower Risk: Near Threatened) (Предлог за номинацију подручја „Засавица“ за Рамсарско подручје, 2008).

Слика 27. Доступне информације за туристе о највећим вредностима Засавице

На Засавици је 2005. године пронађена алдрованда (*Aldrovanda vesiculosa*), биљна врста за коју се више од 80 година сматрало да је изумрла у Србији (Предлог за номинацију подручја „Засавица“ за Рамсарско подручје, 2008).

Према критеријумима за степене угрожености IUCN-а 1994. године, врсте *Hottonia palustris* (ребратица), *Hippuris vulgaris* (борак) и *Ranunculus lingua* (језичасти љутић) обрађене су у “Црвеној књижи флоре Србије 1 - ишчезли и крајње угрожени таксони” (Предлог за номинацију подручја „Засавица“ за Рамсарско подручје, 2008).

Слика 28. Подолско говече⁶ (лево); Мангулице⁷ (десно)

Засавица обезбеђује опстанак вредним популацијама биљака и животиња значајним за очување биолошке разноврсности у припадајућем биогеографском региону, као што су: *Stratiotes aloides* (тестерица), *Thelypteris palustris* (барска папрат), *Urtica kioviensis* (мочварна коприва), *Shoenoplectus triqueter* (рогоз), *Acorus calamus* (иђирот), *Apatura metis* (љубичасти лептир), *Ciconia nigra* (црна рода), *Castor fiber* (европски дабар). Овај јединствени мозаик водених, мочварних и копнених екосистема значајан је центар екосистемског, специјског и генетског диверзитета у региону (Предлог за номинацију подручја „Засавица“ за Рамсарско подручје, 2008).

На Засавици је са успехом први пут током 2004. и 2005. године спроведена реинтродукција европског дабра (*Castor fiber* L. 1758) у Србију и то је први пут да је код нас у природу враћена једна ишчезла врста (Ćirović i dr., 2007).

---

⁶ Покрет горана Сремска Митровица је 1998. године започео узгој говеда Подолске расе. У Засавици се гаје на пашњаку Ваљевац, где се тренутно налази 80 примерака и обухваћени су Програмом очувања животињских врста у оквиру Министарства за пољопривреду, водопривреду и шумарство (www.zasavica.org.rs).

⁷ У оквиру поменутог пројекта очувања животињских врста узгајају се и мангулице на стари традиционалан начин слободно пуштене на ограђеном пашњаку Ваљевац (www.zasavica.org.rs).

Слика 29. Туристи у Засавици

СРП „Засавица“ је јединствено станиште за птице у северној Мачви. Специфичан географски положај на рубу Панонског басена, у близини ушћа Дрине у Саву, као и сплет еколошких фактора који владају на подручју омогућили су формирање и опстанак богате и разноврсне орнитофауне. Сама акваторија представља једно од најзначајнијих станишта водених птица у том делу Србије, као гнездилиште, хранилиште и миграторна станица. Мозаик копнених станишта (пашњаци, плавне шуме, забрани, обрадиве површине и насеља) такође су утицали на разноврсност орнитофауне. Током истраживања спроведеног 2006. и 2007. године, забележено је укупно 156 врста птица, од којих је 87 врста уврштено у гнездарице, 5 у потенцијалне гнездарице, а 64 врста се у време истраживања није гнездило на датом подручју (Ćirović i dr., 2007).

Природне вредности овог подручја, са уређеним простором за туристе (Визиторски центар, долап, „Бирцуз код дабра“, етно-соба са надстрешницом као етнографско-историјска поставка старих кућних и пољопривредних предмета и алата са краја XIX и почетка XX века), пружају одличну основу за развој туризма.

Туристима је на располагању и туристички брод „Умбра“, капацитета 60 места, којим се обилази Резерват. Овде је развијен претежно рекреативни и излетнички туризам, риболовни туризам, као и фото-сафари, а све то под окриљем одрживог туризма и одговорног понашања туриста према овом заштићеном природном подручју.

Слика 30. Део понуде сувенира из Засавице

4.7 ЛАБУДОВО ОКНО

Лабудово окно је рукавац који се протеже дуж леве обале Дунава између 1.082 и 1.078 речног километра, а настао је издизањем нивоа Дунава након изградње бране хидроенергетског система „Ђердап I“, седамдесетих година прошлог века. На тај начин формирана је проточна акумулација са специфичним хидролошким, а тиме и еколошким и биолошким својствима. Локалитет Лабудово окно чине две целине: Велики рит и Долнице, које су током целе године у директној вези са главним током Дунава са узводне и низводне стране, али и бочно јер не постоји стална и довољно висока уздужна баријера која би у потпуности одвојила рукавац од главног тока реке (Игић и др., 2014). Овај простор, на јужном ободу Панонске низије у Банату, између простране Делиблатске пешчаре на северу и Рамског песка на југу, обухвата једно од најособенијих и најрепрезентативнијих простора у националним и регионалним оквирима. Како наводи Васиљевић (2015), Хрњак и сарадници (2013) издвојили су

осам најрепрезентативнијих геолокалитета на подручју Делиблатске пешчаре међу којима је и Рамсарско подручје Лабудово окно, ово је подручје изузетно богатих карактеристика са којег се пружа јединствен поглед на лонгитудиналне дине.

На подручју Лабудовог окна, чија површина износи 3.733 ha (пашњаци 1.627 ha, река Дунав 1.003 ha, приобалне плитке воде 608 ha и баре и ритови 495 ha) (Olda, 2008), смењују се различите биљне заједнице, водене и мочварне заједнице које доминирају, док је на обалама, као крајњим границама Делиблатске пешчаре, развијена вегетација влажних ливада и степских пашњака. Ово подручје је једно од специфичних, јединствених и очуваних водених и мочварних станишта на доњем току реке Дунав кроз Војводину и Србију, чија су исконска барско-мочварна станишта добрим делом уништена.

Слика 31. Рамсарско подручје Лабудово окно (Архива Покрајинског завода за заштиту природе)

Лабудово окно према класификацији IUCN спада у категорију IV – Станишта и друга подручја под управљањем (Habitat and species management area).

Рамсарским подручјем је проглашено 2006. године, а њиме управља ЈП „Војводинашуме“, Шумско газдинство „Банат“, чије се седиште налази у Панчеву. На нивоу Рамсарског подручја успостављен је тростепени режим заштите. Режим заштите I степена ужива већи део Дубовачког рита, Лабудовог окна (у ужем смислу речи), део аде Чибуклоје и цела ада Жилово. Режимом II степена заштите обухваћени су пашњаци, ушће Караша и делови Лабудовог окна и аде Чибуклије, док је режимом III степена заштите обухваћен ток Дунава и лагуна Ђурица (Пузовић и др., 2014).

Овај простор представља значајно стедиште птица мочварица, гнездилиште врста угрожених на целој земљиној кугли, хранилиште бројних ретких и угрожених врста и најјача миграторна станица водене авифауне у Србији. Лабудово окно је изузетан пример специфичног влажног станишта на ободу велике пешчаре, изузетно ретког и угроженог у припадајућем биогеографском региону. Оно обезбеђује опстанак значајном броју рањивих, угрожених и крајње угрожених врста и угрожених екосистема, као што су IUCN Црвена листа (2004): *Gymnocephalus schraetser* (Threatened: Vulnerable); *Acipenser ruthenus* (Threatened: Vulnerable); *Zingel streber* (Threatened: Vulnerable); *Zingel zingel* (Threatened: Vulnerable); *Phalacrocorax pygmeus* (Lower Risk: Near Threatened); *Anser erythropus* (Threatened: Vulnerable); *Aythya nyroca* (Lower Risk: Near Threatened); *Aquila clanga* (Threatened: Vulnerable); *Aquila heliaca* (Threatened: Vulnerable); *Haliaeetus albicilla* (Lower Risk: Near Threatened), *Falco cherrug* (Endangered); *Crex crex* (Lower Risk: Near Threatened); *Spalax leucodon* (Threatened: Vulnerable); *Spermophilus citellus* (Threatened: Vulnerable) (Predlog за nominaciju područja “Labudovo okno” за Ramsarsko područje, 2006).

Лабудово окно обезбеђује опстанак вредним популацијама биљака и животиња значајним за очување биолошке разноврсности у припадајућем биогеографском региону, као што су: *Stratiotes aloides* (тестерица), *Gentiana pneumonantheae* (мочварна сириштара), *Salix rosmarinifolia* (ситна врба), *Acorus calamus* (иђирот), *Cyperus longus* (пероњика), *Cyperus serotinus* (шил), *Scirpus triqueter* (тространа зука), *Phalacrocorax pygmaeus* (мали вранац), *Plegadis falcinellus* (црни ибис), *Ardea ralloides* (жута чапља), *Ardea purpurea* (црвена чапља), *Ciconia nigra* (црна рода), *Ciconia ciconia* (бела рода), *Lutra lutra* (видра),

Canis lupus (сиви вук) итд. (Predlog za nominaciju područja “Labudovo okno” za Ramsarsko područje, 2006).

Лабудово окно редовно сваке године обезбеђује опстанак више од 20.000 јединки птица мочварица, како током периода миграције тако и током репродукције птица из породица *Podicipedidae* (гњурци), *Phalacrocoracidae* (корморани), *Ardeidae* (чапље), *Ciconiidae* (роде), *Anatidae* (пловуше) и *Rallidae* (барске коке), *Charadriidae* (вивци), *Scolopacidae* (шљуке), *Laridae* (галебови), *Sternidae* (чигре). Врло често у само једном дану на том подручју током миграције и зимовања борави више од 30.000 птица водених станишта, а повремено и преко 40.000 јединки (Predlog za nominaciju područja “Labudovo okno” za Ramsarsko područje, 2006).

Слика 32. Локалитет Стеванова равница у Рамсарском подручју Лабудово окно
(Архива Покрајинског завода за заштиту природе)

Такође, Лабудово окно представља изузетно значајно подручје за очување диверзитета ихтиофауне.

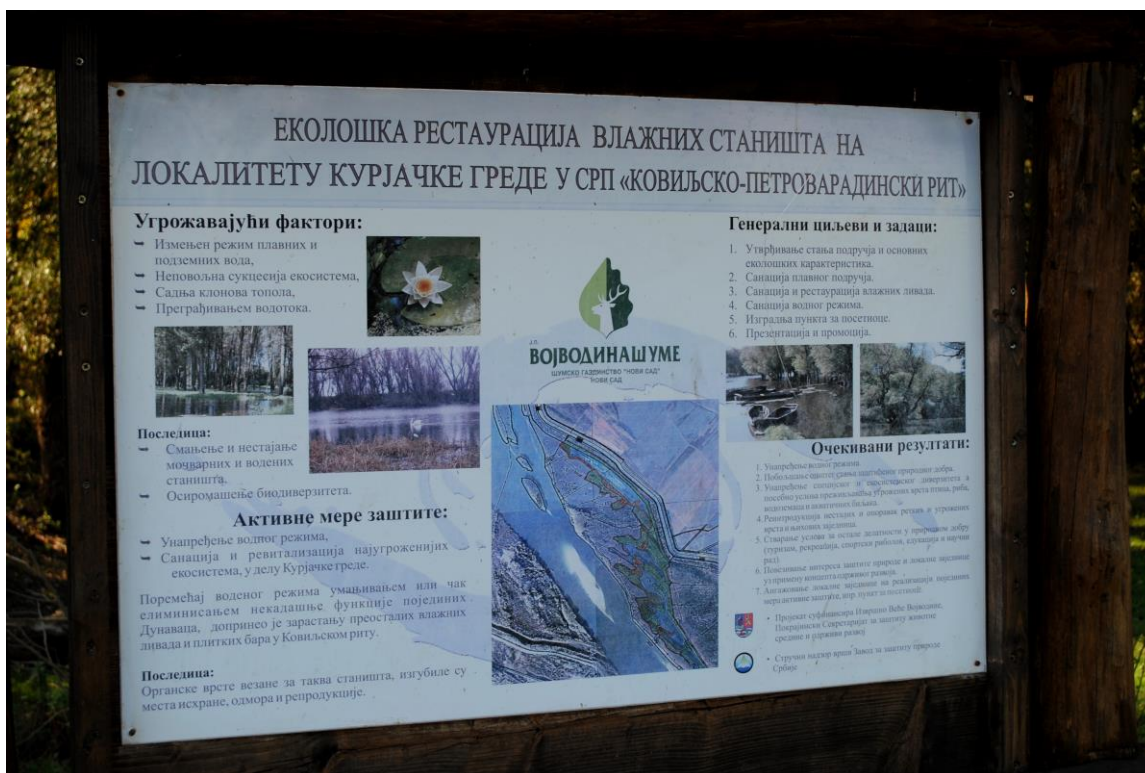
У зони Рамсарског подручја постоје три веће дунавске аде. Највећа је ада Чубуклија, затим ада Жилава, док је најмања Завојска ада. Све аде су већи део године углавном потопљене, у свом средишњем и низводном делу имају простране плавне зоне, док су на рубовима обрасле густим састојинама врба и тополе.

Простор Лабудовог окна пружа могућности за развој различитих видова туризма. На првом месту је свакако екотуризам, јер се све активности на овом простору морају одвијати у складу са природом и њеном заштитом. Затим, посматрање и фотографисање птица, са посебним освртом на доживљај пролећне и јесење сеобе авифауне, лов и риболов, наутички туризам, као и сеоски туризам. Значајан сегмент у туризму на овом простору је и истраживачки и научни туризам, јер овај простор заједно са Делиблатском пешчаром од давнина привлачи бројне истраживаче из различитих научних области. Ово подручје се користи и за теренске наставе студената. Значајан је и излетнички и рекреациони туризам, кроз низ различитих активности које су могуће на овом простору (шетња по природи, пешачење, вожња бицикла и параглајдинга, јахање и други видови рекреације), а организује се и превоз теренским возилима и моторним чамцима.

4.8 КОВИЉСКО-ПЕТРОВАРАДИНСКИ РИТ

Широк алувијални простор са обе стране Дунава обухвата неколико целина: Ковиљски рит, Петроварадинско - Карловачки рит, Крчединска ада, Лочка ада и Велика ада. Мозаик речних рукаваца, гребена, меандара, канала, језера, трске, влажних ливада, пашњака и шума настао је таложењем наноса, као и сукцесијом вегетације и људским активностима и представља станиште за богат, разнолик, специфичан и јединствени живи свет (Предлог за номинацију подручја „Ковиљско-петроварадински рит“ за Рамсарско подручје, 2010). Ковиљско-петроварадински рит се одликује карактеристичном флувијалном морфологијом, односно испресецано је бројним издуженим депресијама и уздигнутим обалским песковитим гредама, а значајне површине захватају некадашње аде попут Јамине, Козјака, Аркања и друге (Stojanović i dr., 2010).

Слика 33. Информативна табла у Рамсарском подручју Ковиљско-петроварадински рит

Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“ проглашен је 1998. године и простире се на површини од 4.840 ha. Касније су границе Резервата проширене и његова површина сада износи 5.895 ha (План управљања СРП „Ковиљско-петроварадински рит“ 2012-2021, 2012). На подручју овог резервата успостављен је режим I, II и III степена заштите. Режим I степена заштите успостављен је на 509 ha. Режим II степена заштите успостављен је на 2.082 ha, док режим III степена заштите обухвата површину од 2.249 ha (Стојановић и други, 2014). Специјалним резерватом природе „Ковиљско-петроварадински рит“ управља Јавно предузеће „Војводинашуме“.

Ковиљско-Петроварадински рит је изузетан пример специфичног влажног станишта са веома ретким и угроженим стаништима у припадајућем биogeографском региону. На овом подручју су заступљене репрезентативне и ретке ритске шуме беле врбе, беле и црне тополе, храста лужњака, јасена и веза, као и јединствена отворена станишта мочвара, ливада и бара. Будући да се резерват налази целом површином под утицајем плавне воде Дунава, живи свет је

условљен поплавним таласом и дужином трајања поплаве. На подручју резервата налазе се приоритетни типови станишта за заштиту на националном и европском нивоу на којима су присутне богате популације строго заштићених врста, као што је разноротка и црна рода, европски крајње угрожене врсте. Уједно, у самом резервату очувано је пашарење као традиционални вид коришћења простора локалног становништва које је лоцирано изван заштићеног подручја, а допринело је очувању травних станишта (План управљања СРП „Ковиљско-петроварадински рит“ 2012-2021, 2012).

Слика 34. Типични примерци биодиверзитета у Ковиљско-петроварадинском рит

На овом простору је изражено богатство специјске разноврсности флоре - забележено је 443 таксона виших биљака. Врсте значајне за заштиту водених станишта: *Salvinia natans* (непачка), *Callitriche palustris* (водена брадица), *Nymphaea luteum* (жути локвањ), *Nymphaea alba* (бели локвањ), *Trapa natans* agg. (водени орашак), *Utricularia australis* (мешинка); семиакватичних и муљевитих станишта: *Acorus calamus* (иђирот), *Marsilea quadrifolia* (разноротка) - на Крчединској ади налази се једна од највећих и најбројнијих популација ове врсте у Србији, *Cyperus glomeratus* (шил гроњаста), *Limosella aquatic* (водушка), *Scirpus triqueter* (зука тространа); влажних ливада: *Anacamptis pyramidalis* (пластак), *Blackstonia perfoliata* subsp. *perfoliata* и subsp. *Serotine* (саланчић), *Equisetum fluviatile* (барски раставић), *Iris sibirica* (сибирска перуника), *Orchis laxiflora* subsp. *Palustris* (велики каћунак), *Gentiana pneumonanthe* (мала свећица); шумских станишта: *Crataegus nigra* (црни глог), *Leucojum aestivum* (дремовац), *Platanthera bifolia* (вимењак) и др. (План управљања СРП „Ковиљско-петроварадински рит“ 2012-2021, 2012).

Од изузетне важности је и богатство специјске разноврсности фауне: бескичмењци (*Anax imperator*, *Crocothemis erythraea*, *Stylurus flavipes*, *Cheilosia griseifacies*); гмизавци (*Emys orbicularis* - барска корњача, *Natrix natrix* – белоушка, *Natrix tessellate* – рибарица, *Lacerta agilis* - ливадски гуштер, *Lacerta viridis* – зелембаћ, *Podarcis muralis* – зидни гуштер, *Zamenis longissimus* - Ескулапов смук); водоземци (*Pelophylax kl. Esculenta* - зелена жаба, *Pelophylax lessonae* - мала зелена жаба, *Pelophylax ridibundus* - велика зелена жаба, *Triturus cristatus* - велики мрмољак, *Triturus vulgaris* - мали мрмољак); рибе (*Cobitis elongate* – вијуница, *Misgurnus fossilis* – чиков, *Gymnocephalus cernuus* – балавац, *Rhodeus sericeus amarus* – гавчица, *Acipenser ruthenus* – кечига, *Esox Lucius* – штука, *Abramis brama* – деверика, *Aspius aspius* – буцов, *Abramis ballerus* – кечига, *Cyprinus carpio* – шаран, *Leuciscus idus* – јаз, *Perca fluviatilis* – греч, *Sander lucioperca* – смуђ, *Silurus glanis* – сом); птице (*Ardea cinerea* - сива чапља, *Phalacrocorax carbo* - велики вранац, *Nycticorax nycticorax* – гак, *Ardeola ralloides* – жута чапља, *Egretta alba* - велика бела чапља, *Egretta garzetta* – мала бела чапља, *Phalacrocorax rugosus* - мали вранац, *Ciconia nigra* - црна рода, *Ciconia ciconia* - бела рода, *Platalea leucorodia* – кашичара, *Haliaeetus albicilla* - орао белорепан, *Milvus migrans* - црна луња, *Aythya nyroca* - патка њорка); сисари (*Erinaceus concolor* – јеж, *Neomys fodiens* - водена ровчица, *Neomys anomalus* - мочварна ровчица, *Talpa europaea* – кртица, *Arvicola tererestris* – волухарица, *Pitymus subterraneus* - подземна волухарица, *Muscardinus avellanarius* - пух лешникар, *Mustela putorius* – твор, *Martes foina* - куна белица, *Lutra lutra* – видра) (План управљања СРП „Ковилско-петроварадински рит“ 2012-2021, 2012).

Слика 35. Туристи у Ковилско-петроварадинском рит

Туристичка понуда овог подручја заснована је на едукативној стази на локалитету Курјачка греда дужине око 1000 метара, која је погодна за мање групе посетилаца. Даље, на локалитету Шлајз који представља један од најпосећенијих и најатрактивнијих локалитета на читавом подручју. Најближи је насељу Ковиљ и представља стециште љубитеља природе, пецароша и шетача. На локалитету Шлајз постоји могућност изнајмљивања чамаца и вожње у функцији пецања. Локалитет Тиквара, који је од посебне важности за туристичку понуду Ковиљско-петроварадинског рита, пре свега када говоримо о едукативном туризму, налази се у непосредној близини манастира Ковиљ. На овом локалитету изграђен је Еколошко-едукативни центар који чине учионица на отвореном са клупама и столовима (капацитета 20-30 ученика) и осматрачница за птице (<http://www.vojvodinasume.rs/zastita-zivotne-sredine/koviljsko-petrovaradinski-rit/>).

Слика 36. Визиторски центар (лево); Висока осматрачница (десно)

Очуван нетакнути пејзаж, аутентична насеља и таверне типа чарди, традиционалан риболов и сточарство, као и културно-историјски споменици чине Ковиљско-петроварадински рит важним туристичким центром. Природни потенцијали овог простора омогућују развијање посебно две врсте туризма: екотуризам и спортско-рекреативни риболов који би се одвијао у складу са законима заштите овог подручја. Од великог значаја су свакако и рекреативни и излетнички туризам, посебно ако се узме у обзир близина Новог Сада, као великог градског емитивног центра за ове врсте туризма.

Слика 37. Активности туриста у Ковиљско-петроварадинском риту

4.9 МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА У РАМСАРСКИМ ПОДРУЧЈИМА ВОЈВОДИНЕ

Основни елемент неке туристичке дестинације свакако јесте материјална база која обухвата: рецептивне капацитете, саобраћајнице и саобраћајна средства, инфраструктурну и супраструктурну основу. За материјалну базу карактеристично је да није искључиво у функцији туризма већ да истовремено служи потребама низа других група, подгрупа делатности и грана, односно захтевима становништва најразличитијих опредељења. Анализа материјалне основе туризма указује на зависност степена њеног развоја не само од претензија појединих просторних целина ка развоју туризма, већ и од њиховог општег привредног развоја (Ромелић, 2008).

Визиторски центри представљају важне инфраструктурне објекте који употпуњавају туристичку понуду Рамсарских подручја. Аутори До и сарадници (2015) наглашавају значај планирања различитих активности у оквиру ових

центра на отвореном и у затвореном, како би се умањио утицај временских услова на посећеност, односно продужила туристичка сезона и повећао квалитет туристичке понуде. Такође, значај визиторских центара је у представљању осетљивих екосистема и заштићених врста туристима кроз различите изложбе, јер туристи нису увек у прилици да уживо виде одређене врсте за време своје посете.

Слика 38. Визиторски центар у Засавици

Рецептивни капацитети у Рамсарским подручјима Војводине нису у потпуности прилагођени за потребе екотуризма, па се у ове сврхе користе већ постојећи објекти за смештај. Међутим, уколико би се развој туризма у овим подручјима базирао на одрживом туризму, односно екотуризму, јасно је да би изградња смештајних капацитета типа екоконачишта и екохотела била неопходан услов за правилан развој овог вида туризма. У даљем тексту биће анализирани постојећи рецептивни капацитети, као и оцена њиховог стања.

На ободу места Обреж, према Купинову, на самој обали Обедске баре, налази се туристичко-угоститељски објекат, ресторан домаће кухиње са

преноћиштем, „Обедска бара“. Објекат има 18 двокреветних соба, а ресторан је капацитета 200 места, док летња башта ресторана има око стотину места (<http://www.travel.rs/sr/smestaj/hotel/ugostiteljsko-turisticki-objekat-obedska-bara>).

Међутим, овај објекат по својој архитектури не одговара поднебљу у коме се налази, па би у будућем периоду, а у циљу успешнијег развоја екотуризма, објекат требало прилагодити.

Најзначајнији туристички објекат на Лудашком језеру је „Рокин салаш“, стогодишњи амбијентално уређен салаш, који се налази на источној обали језера. Кућа је обновљена и постављена је вредна етнолошка збирка аутентичних предмета, којима су се некада људи служили у сељачким газдинствима Бачке (Stojanović i dr, 2011).

Рецептивни објекти у близини Царске баре су хотел „Сибила“ у Лукином селу (располаже са 44 лежаја, ресторан има 100 места), дворец „Каштел“ у насељу Ечка (38 соба и 7 апартмана). Дворац је грађен у енглеском стилу, у периоду 1816-1820. године, а данас је потпуно реновиран и претворен у објекат који својим гостима пружа незабораван одмор у аутентичном амбијенту инспирисаном аристократском прошлости. На путу ка Белом Блату и Царској бари налази се угоститељски комплекс „Тигањица“. Овај етнокомплекс је конструисан у старом банатском стилу и у њему су приказане верне реплике банатских кућа и начин живота од пре једног века. Има шест соба опремљених рестаурираним намештајем, а препознатљив је по великој банатској ветрењачи, негованом парку, цветним лејама, етноскулптурама и ресторану „Трофеј“ (Stojanović i dr, 2011).

Слика 39. Хотел „Сибилa“ у Царској бари

Најближи смештајни капацитети за посетиоце Сланог копова су у хотелу „Тиски цвет“ који се налази у Новом Бечеју (удаљеност је 5 km), као и у приватном смештају. У ове сврхе може послужити и визиторски центар, који може примити 5-10 посетилаца у врло скромним условима (овде се пре свега мисли на истраживаче).

Дужи временски период туризам Горњег Подунавља је карактерисао искључиво ловни туризам. То је доводило до спутавања развоја неких других облика туризма за које Горње Подунавље има велике потенцијале. Угоститељски капацитети ловног туризма износе 26 лежаја распоређених у три ловачке куће у Бачком Моноштору, Апатинском рити и на Казуку у Моношторском рити. Атрактивност и природне вредности овог краја резултирале су и изградњом излетничких насеља, која немају смисао за економску страну туризма у Резервату, али су због утицаја на околину и те како значајна. Насеље Барачка, на контакту истоименог рукавца са Дунавом, је највеће. Јужније, у Моношторском рити, налази се насеље Дарашки фок са 50 кућа. Насеље Копани фок, дуж Старог Дунавца, у близини насипа Сига – Казук, броји око 50 кућа. Најјужније је насеље

Вагони. Понуда екотуризма је заокружена упознавањем етнографских вредности у селима око Горњег Подунавља. Што се тиче смештајних капацитета, најзначајније је село Бачки Моноштор. Ово место је бисер Горњег Подунавља. Семинар „Едукација у руралном туризму“ организован од стране Департмана за географију, туризам и хотелијерство из Новог Сада, иницирао је оснивање удружења грађана за унапређење еко-руралног туризма у Бачком Моноштору – „Подунавац“. Нека сеоска домаћинства су категорисана, а нека су у току категоризације и то: Пансион Шомођварац, Каплар, Маричић, Коба, Митић, Ерменић, Перишкић, Кувелић и Бусић. Регистровани пансиони су категорисани са три звездице (II категорија). Могућност смештаја и камповања постоји и у викенд насељима Опаљеник, Водица, Дондо, Адица, Штале и кампу Црвеног крста (Stojanović i dr, 2011).

Смештајни капацитети Засавице подељени су у две целине. У оквиру Визиторског центра постоје две собе са укупно седам лежаја, међутим, на само 200 метара уз прилазни пут до Визиторског центра Специјалног резервата природе Засавица смештен је ауто-камп под називом „Кампинг Засавица“. Капацитет кампа је 42 места, а у склопу кампа постоје још и заједничка просторија за дружење, кухиња, вешерај и санитарни простор (<http://www.zasavica.org.rs>). Еколошког је карактера и опремљен је техником за производњу соларне енергије. Друга фаза развоја туризма и едукације предвиђа изградњу визиторско-едукативног центра од 300 m² корисног простора у облику оригиналног архитектонског решења *Villa rustica romana* (римска сеоска кућа) (Stojanović i dr, 2011).

Смештајни објекти у близини Лабудовог окна су: ловачка кућа „Шумарак“ (у селу Шумарак) капацитета 10 лежајева, ловачка кућа „Дубовац“ (на ободу Резервата у близини села Дубовац, на асфалтном путу) капацитета 6 лежајева, ловачка кућа „Банатски Јелен“, капацитета 7 лежајева, ловачка кућа „Марина“ (на обали Дунава, између Дубовца и Старе Паланке) капацитета 5 лежајева. Смештај за више особа, када су веће групе туриста у питању, може се пронаћи у Школско-рекреативном центру „Чардак“ (150 лежајева) и у Едукативном центру „Чардак“ (16 лежајева). Смештај је могуће пронаћи и у угоститељским објектима у Ковину, Белој Цркви и Вршцу.

Како наводе Стојановић и сарадници (2011), вишедневног боравка у Ковиљско-петроварадинском риту практично и нема. Разлог је и недостатак смештајних капацитета и кампинг локација. За сада је мали број угоститељских објеката на том подручју. Овде послује ловачка чарда „Фазан“ непосредно уз манастир Ковиљ, која има смештајни капацитет од 3 двокреветне собе. На локалитету Аркањ постоји угоститељски објекат „На крај света“ који је дотрајао и без одговарајуће инфраструктуре. У Ковиљско-петроварадинском риту потребно је одредити просторе за смештајне, угоститељске и друге објекте од значаја за туризам, излетишта и рекреацију. Најбоље би било лоцирати их на ободу рита и њихову архитектуру ускладити са ритским амбијентом (тршчаре, сојенице, итд.). Неопходно је искључити изградњу викенд насеља, а у самом селу Ковиљ, развојем сеоског туризма, могао би се повећати смештајни капацитет, укључивањем сеоских домаћинстава која би изнајмљивала собе екотуристима. Развој туризма на простору Ковиљско-петроварадинског рита треба планирати у складу са природним могућностима и основним поставкама заштите и очувања природних ресурса овог подручја.

Стање материјалне базе за развој туризма у Рамсарским подручјима Војводине је скромно. Овде се мисли како на квантитет, тако и на квалитет инфраструктурних објеката. Наиме, лоше стање путева и недовољна путна сигнализација (за нека Рамсарска подручја и не постоји), представљају озбиљан проблем развоју туризма. Велики проблем представља и запуштеност угоститељских и смештајних објеката, застарео начин пословања, као и неусклађен систем услуга са савременим тенденцијама у туризму.

4.10 ПРОМЕТ ТУРИСТА У РАМСАРСКИМ ПОДРУЧЈИМА ВОЈВОДИНЕ

Још један од параметара који показује ниво туристичке развијености Рамсарских подручја Војводине је туристички промет. Управљачи Рамсарских подручја Војводине придају различит значај туристичком промету. Неки од њих воде званичну евиденцију о свакој посети, док већина управљача само оквирно процењује посете туриста. То су углавном управљачи слабије развијених

подручја, који још увек нису препознали значај туристичке функције као могућег правца развоја.

Од осам Рамсарских подручја на територији Војводине, промет туриста се бележи само у Засавици, Обедској бари и Царској бари. У наредној табели биће приказан промет туриста за она Рамсарска подручја која воде евиденцију о посећености.

Табела 2. Промет туриста у појединим Рамсарским подручјима Војводине

Година	Укупан број посетилаца		
	Засавица	Обедска бара	Царска бара
1997.	500	/	/
1998.	900	/	/
1999.	1100	/	/
2000.	1450	/	/
2001.	1800	/	/
2002.	2500	/	/
2003.	4000	/	/
2004.	6000	/	/
2005.	8000	/	12081
2006.	9000	/	5707
2007.	12000	/	9954
2008.	13000	/	16186
2009.	15000	/	12677
2010.	18000	3270	12490
2011.	30000	12625	12269
2012.	40000	5874	11653
2013.	60000	7000	12086
2014.	30000	3500	8603
2015.	25000	/	/
2016.	27000	/	/

Извор: Подаци добијени од управљача Рамсарских подручја

Анализом података приказаних у претходној табели, закључујемо да на основу броја регистрованих посетилаца, туризам није представљао окосницу одрживог развоја ових заштићених подручја. Статистика података о броју посетилаца је елементарна, и не указује на било коју детаљнију одредницу у вези са регистрованим посетама (нпр. диференцијација на основу пола, старости, образовног статуса, домицилног одредишта, мотивације и сл.).

Наиме, Обедска бара, иако најстарије заштићено подручје у нашој земљи (Рамсарским подручјем је проглашена 1977. године), евиденцију о посетама туриста води тек од 2010. године (и имају искључиво укупан број туриста у заштићеном подручју, без икаквих детаљнијих анализа). Нешто боља ситуација је са Царском баром која је Рамсарским подручјем проглашена 1996. године, а евиденцију о посетама туриста води од 2005. године. Позитиван пример представља Засавица, која је препознала своју шансу за развој у области туризма и посветила пажњу истом (подаци се евидентирају од 1997. године када је Засавица проглашена за Специјални резерват природе, а Рамсарским подручјем је проглашена 2008. године). На основу анализираних података, види се да је управо ово подручје лидер у туризму када је реч о Рамсарским подручјима у Војводини. Такође, у години када се бележи највећи број туриста у овом заштићеном подручју (2013. година), највећи је био и број страних туриста (4000 страних туриста), што представља 6,67% од укупног броја туриста те године (Белиј и Белиј, 2015).

У Рамсарском подручју Горње Подунавље не води се евиденција о посетама туриста и није могуће чак ни проценити број посетилаца на основу продатих улазница, јер је улаз слободан, осим када се ради о најављеним групама којима се наплаћује улазница (то су најчешће по две групе планинара и учесници у неким тематским турама, односно око 150 посетилаца на годишњем нивоу). Исто толико, око 150 посетилаца, студената и ђака (студенти Департмана за географију, туризам и хотелијерство са ПМФ-а Универзитета у Новом Саду, награђени ђаци на конкурсима школа или конкурса у организацији WWF-а). Једино одступање је било 2010. године, када је организован пројекат за сомборске школе под називом „Да свако дете види Горње Подунавље“ и тада је ово Рамсарско подручје посетило две хиљаде деце. Управљач је своје услуге дао бесплатно, а град Сомбор је организовао превоз деце. То је био покушај привлачења основних школа, међутим, следеће године се нису осетили ефекти овог промотивног пројекта, односно, школе нису наставиле да доводе своје ученике. Може се закључити да је тренд броја посетилаца у Горњем Подунављу уједначен. Чак су и посете студената поменутог факултета, као и планинара, постале традиција.

У Сланом копову се, такође не води прецизна евиденција о промету туриста. На основу улазница које се наплаћују организованим групама посетилаца, ово Рамсарско подручје на годишњем нивоу посети између 500-1000 посетилаца. Највећим делом се ради о школским екскурзијама. Када је реч о броју страних туриста, он је веома скроман. Године 2014. Слано копово је посетило 12 страних посетилаца и организована је једна стручна екскурзија из Мађарске са око 70 посетилаца, док је 2015. године организована посета за око 40 ученика из Италије, преко основне школе у Новом Бечеју.

Када је Ковиљско-петроварадински рит у питању, посети га у просеку око сто туриста. Улазнице и возња чамцем се наплаћују, али се не води прецизна евиденција. За Рамсарска подручја Лудашко језеро и Лабудово окно не постоје подаци о броју посета.

Подаци о дужини посете туриста Рамсарским подручјима у Војводини не постоје. Можемо претпоставити да су то најчешће једнодневне посете и то у трајању свега пар сати, изузев када се ради о стручним посетама за потребе научних истраживања.

Свако од Рамсарских подручја Војводине се карактерише специфичним биљним и животињским диверзитетом и представља јединствену туристичку дестинацију која пружа могућност за истраживање и проучавање биљних и животињских врста, посматрање птица, лов и риболов, излетнички и рекреативни туризам, а све то под строгим контролисањем и у складу са одрживим развојем туризма. Међутим, њихов потенцијал још увек није довољно искоришћен. Разлог томе је, у највећем броју случајева, недостатак средстава за изградњу адекватне туристичке инфраструктуре и супраструктуре, која је неопходна за развој туристичких локалитета. Даље, планирање и управљање овим подручјима није подређено развоју туризма, односно развој туризма није привредна грана у којој нека подручја виде своју шансу за просперитет.

5. КЉУЧНЕ ОДЛИКЕ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ВОЈВОДИНЕ

5.1 МОТИВСКА ОСНОВА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА У ВОЈВОДИНИ

Туристичка понуда Војводине је богата и разноврсна (Tomić i dr., 2000; Tomić, 2004). Основу за то свакако пружају изузетно повољан туристичко-географски положај, природни услови, културно наслеђе, саобраћајна повезаност, као и хотелијерска и угоститељска основа.

Одређујући положај Војводине према важнијим географским целинама којима она припада, јасно се уочава њена средњоевропска и подунавска позиција. Војводина у целини припада Средњој Европи, док чињеница да кроз Србију Дунав протиче дужином од 588 km или око петине укупне дужине (2783 km) условљава њену знатну усмереност према овом воденом току, односно његовој функционалној структури и значају за туризам (Marketing strategija turizma Vojvodine, 2009). Туристички положај Војводине је садржан у следећим туристички релевантним међуодносним релацијама: положај према главним туристичким правцима, од којих Источни медитерански правац, који повезује Северну, Централну и Западну Европу са Јадранским, Егејским и Црним морем има значај за кретање страних туриста у Војводину, односно Србију, државе бивше југословенске републике, Грчку, Румунију и Бугарску. Предност овог правца је у томе што има функцију повезивања европског и азијског континента, због чега Војводини и Србији пружа добре могућности за развој транзитног туризма. Од осталих постојећих туристичких праваца у Европи, Западни и Централни медитерански не спадају у домен туризма Војводине; положај према главним емитивним туристичким просторима (емитивна тржишта), који обухватају просторе земаља Средње, Западне и Северне Европе (јер је досадашњи развој иностраног туризма показао највећи прилив туриста из ових регија) је угрожен одвајањем југословенских република, јер је на тај начин Војводина и Србија у целини добила конкуренте у туристичкој понуди. Међутим, задржан је повољан однос према земљама Источне Европе и Грчкој. Иако оне спадају у ред земаља са скромнијим дисперзивним могућностима, новија туристичка кретања

показују да Војводина може рачунати на туристе из Источне Европе и према томе, добар део туристичке понуде треба прилагодити карактеристикама и захтевима ових тржишта; положај према главним конкурентским земљама је знатно неповољнији у односу на стање које је постојало у време СФР Југославије. То проистиче из чињенице да је западни део бивше СФРЈ, који је ближи кључним европским дисперзивима, одвојен у посебне државе и при том је задржао приморски део Јадранског мора као и Алпску регију, просторе који су били репрезенти бившег југословенског туризма. Војводина има неповољнији туристичко-географски положај у односу на Хрватску и Словенију, међутим положај у односу на Бугарску, Румунију и Грчку је повољнији због веће близине Војводине Средњој и Западној Европи (Marketing strategija turizma Vojvodine, 2009).

Природни услови за развој туризма у Војводини су изузетни. Наиме, Војводина је углавном равничарски простор у чијем се рељефу издвајају пешчаре, лесне заравни и терасе, алувијалне равни, као и планине. Изузетне природне и предеоне целине, јединствене у овом делу Европе, које уједно представљају ресурсну основу за развој туризма су Делиблатска пешчара (највећа у Европи), Фрушка гора и Вршачке планине, велике равничарске реке (Дунав, Сава, Тиса, Бегеј, Тамиш) и њихове простране плавне зоне (Ковиљско-петроварадински рит, Горње подунавље, Обедска бара, Стари Бегеј-Царска бара и др.).

Војводина се одликује израженим екосистемским, специјским и генетским диверзитетом, што је условило формирање бројних заштићених природних добара на овом простору. У АП Војводини под заштитом се налази 132 заштићена природна добра, односно 5,47% укупне површине Војводине, и то: 1 национални парк, 15 специјалних резервата природе, 8 строгих резервата природе, 2 предела изузетних одлика, 9 паркова природе, 2 заштићена станишта, 50 споменика природе, 1 научно истраживачки резерват, 3 регионална парка природе, 1 парк шума, 3 меморијална природна споменика, 6 споменика вртне архитектуре и 31 природни споменик (www.pzzp.rs).

Сва наведена заштићена подручја представљају природну основу за развој богате и разноврсне туристичке понуде. Наиме, ови природни предели пружају одличне услове за екотуризам, активан одмор, планинарење, едукативне шетње

пored заштићених станишта, возњу бицикала по некој од бројних обележених стаза у Подунављу, посматрање птица или фото-сафари. Нека од њих су већ афирмисана и препознатљива како код нас, тако и широм Европе, док су нека још у развоју, те је њихова туристичка понуда, за сада, скромна.

Културно наслеђе Војводине условљено је вековним утицајима Средње Европе и сложенем етничком структуром што је довело до веома разноврсне и богате туристичке понуде базиране на историји, традицији, обичајима, фолклору, старим занатима, гастрономији, манифестацијама и сл. Управо та разноликост издваја Војводину као специфичну дестинацију културног туризма.

Према важећој категоризацији непокретних културних добара, на подручју Војводине регистрована су 424 културна добра, разврстана у више категорија и то према значају (културна добра од изузетног значаја – 65 и великог значаја – 359) и према својствима (споменици културе – 318, археолошка налазишта – 15, просторне културно-историјске целине – 16 и знаменита места – 10) (www.kultura.vojvodina.gov.rs).

Када се говори о културном туризму у Војводини, свакако треба посебно поменути Фрушкогорске манастире. На релативно уском простору, овде је било подигнуто чак 35 манастира од којих је данас очувано шеснаест. Управо због њихове бројности и сконцентрисаности на релативно малом простору, Фрушка гора се назива још и „Српска света гора“. Именоваћемо само неке од њих: Крушедол, Старо и Ново Хопово, Велика и Мала Ремета, Врдник, Петковица и други. Настајање манастира везује се за XV и прве деценије XVI века, а због своје историјске, уметничке и амбијенталне вредности представљају јединствено богатство Војводине и наше земље у целини.

Оно што још издваја Војводину као значајну дестинацију културног туризма су археолошки локалитети, и то: Сирмијум (I – IV век н.е.) у Сремској Митровици, где су поред Царске палате откривене и тзв. „Лицинијеве терме“, житница (horreum), трговачке и занатске четврти, као и луксузне градске виле и вишеспратне стамбене зграде у којима је живело сиромашније становништво; затим Старчево код Панчева; Гомолава код Хртковаца; Жидовар код Вршца; Дупљаја код Беле Цркве; Доња Брањевина код Оцака и други.

Симбол Војводине су свакако и дворци, летњиковци и каштели који су припадали богатим велепоседницима, индустријалцима и племству (XVIII – XX век). Углавном су грађени у неокласицистичном стилу, а неку од њих су реновирали и прилагођени посетиоцима. Туристички најатрактивнији су Дворац поредице Дунђерски у Челареву, Дворац у Кулпину, Дворац „Каштел“ у Ечкој и Дворац „Фантаст“ код Бечеја. Поред ових велелепних здања, Војводина је препознатљива и по салашима који су велика туристичка атракција, а који приказују начин некадашњег живота на салашима уз могућност дегустирања аутентичних гастрономских специјалитета овог краја (салаше – ресторани) и могућност ноћења на истим (салаше – мотели).

Из богате културне ресурсне основе треба још издвојити стара градска језгра Сремских Карловаца и Зрењанина, градска језгра Новог Сада, Суботице, Вршца и Кикинде, историјско језгро Сомбора „Венац“, као и тврђаву у Бачу (најстарија средњевековна тврђава у Војводини и најбоље очувана) и Петроварадинску тврђаву или „Гибралтар на Дунаву“ код Новог Сада.

Поред ових културних и историјских споменика, који су основа развоја културног туризма, и веома богатог фолклорног наслеђа које је последица мултинационалности и мултикултуралности овог подручја, значајан удео у привлачењу, како домаћих тако и иностраних туриста, имају манифестације различитог карактера, које се традиционално одржавају сваке године. Најпознатије међу њима су: Бербански дани (посвећени завршетку бербе грожђа), који се одржавају у Вршцу, Сремским Карловцима, Палићу и другим местима, Међународни филмски фестивал „ФЕСТ“ у Новом Саду, Међународни пољопривредни сајам у Новом Саду, Ноћ музеја у више градова, Кад Тиса цвета у Новом Бечеју, Дужијанца у Суботици, као и бројне гастрономске манифестације (Сланинијада у Качареву, Кобасицијада у Турији, Златни котлић у Сурдуку и многе друге). Свакако треба издвојити ЕХИТ фестивал, који као културно музичко дешавање окупља велики број туриста, углавном омладине, који из године у годину бележи раст када је посећеност у питању (vojvodinaonline.com).

5.2 МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА У ВОЈВОДИНИ

Саобраћајна повезаност Војводине огледа се кроз друмски, железнички и речно-каналски саобраћај, који се после застоја током деведесетих година XX века, почео постепено стављати у функцију туризма после 2000. године. Будући да Војводина представља једну од важних природних веза појединих делова европског континента (повезује високо развијене земље средње и западне Европе са земљама југозападне Азије и североисточне Африке и Средоземним морем), њену територију пресецају значајни међународни друмски правци. Посебно су важна два пута међународног значаја А класе, односно ТЕМ путеви (Trans European Motorways) и то Е-75 Вардо (Норвешка) – Крит (Грчка) и Е-70 Ла Коруња (Шпанија) – Поти (Грузија), као и пут међународног значаја Б класе Е-662 Осијек – Сомбор – Суботица (Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године). Укупна дужина путева износи 6.468 km, од чега са савременим коловозом 5.376 km, са туцаником 128 km и земљани и непросечени путеви 964 km (Marketing strategija turizma Vojvodine, 2009). Укупна дужина пруга у АП Војводини износи 1.735,50 km. Територију Војводине пресецају три значајне маристралне европске пруге: Будимпешта – Суботица – Нови Сад – Београд – Ниш, са краком Ниш – Скопље – Солун – Атина (Е-85); Париз – Торино – Милано – Трст – Љубљана – Загреб – Шид – Београд – Ниш – Софија – Истамбул (Е-70) и Београд – Вршац – Темишвар (Е-66) са везом за железнички правац Е-51 према Букурешту и Одеси (Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године). Систем водног саобраћаја на територији АП Војводине чине реке Дунав, Сава и Тиса, као и мрежа пловних канала у оквиру Хидросистема Дунав-Тиса-Дунав (ДТД). Укупна дужина пловних путева износи око 1677 km, од чега је 1036 km висококатегоризованог пловног пута (од III категорије навише) (Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године). Када је реч о ваздушном саобраћају, у АП Војводини постоји цивилни аеродром у Вршцу са асфалтном пистом дужине 1000 m и ширине 25 m, ваздушна пристаништа у Сремској Митровици, Новом Саду, Бечеју, Зрељанину, Белој Цркви, Кикинди и Суботици, као и војни аеродроми Сомбор, Ковин и Бела Црква. Само аеродром у Вршцу има одређене могућности за међународни ваздушни

саобраћај. Остала летишта користе се за спортске и делимично за одређене привредне активности. Савремена кретања у авионском путничком саобраћају указују да постоји потреба за изградњом мањих аеродрома које могу користити нискобуџетне компаније. Ово би свакако допринело и повећању приступачности одређених региона, а допринело би и развоју туризма. Проблем представља недостатак планске документације за оспособљавање појединих аеродрома, као и недостатак концепта развоја (Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године, 2012).

Уз одговарајућу туристичку инфраструктуру и супраструктуру, Војводина може постати значајна дестинација транзитног туризма, са могућношћу повезивања са осталим видовима туризма који су развијени на овом простору и пружања задовољства туристима разноврсном и богатом туристичком понудом.

Хотелијерска и угоститељска основа у Војводини, као и у Србији генерално, раније је била резултат инвестиција и помоћи из средстава општина и Републике, а последњих година највећи број објеката је подигнут приватним капиталом. Смештајни капацитети (хотелијерство) представљају једну од најнеопходнијих основа туристичких кретања. Као такви, они морају да задовоље захтеве најразличитијих слојева потрошача односно туриста. На територији АП Војводине налази се 65 хотела, 9 мотела, 160 пансиона и 17 кампова (vojvodinaonline.com). Неки од ових смештајних капацитета су луксузног типа (хотел „Президент“ у Новом Саду, са 5 *), а постоје и они који задовољавају потребе туриста мање платежне могућности. Такође је регистровано и 27 хостела, 63 апартмана и 246 соба и домаћинстава који пружају услуге за смештај туриста (vojvodinaonline.com).

Кључни туристички производи односно видови туризма АП Војводине су манифестациони туризам, ловни туризам, градски туризам и бањски туризам (Регионални просторни план Аутономне покрајине Војводине до 2020. године, 2012). Осим ових, развијени су и наутички туризам, рурални туризам, културни туризам, етно-гастрономски туризам, пословни туризам и екотуризам.

5.3 СПЕЦИФИЧНИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА У ВОЈВОДИНИ

Када је у питању сам појам специфичних облика туризма, постоји неколико појмова који се данас користе у домаћој и светској научној литератури. Најчешћи су специфични, посебни и селективни облици туризма, који се односе на исту појаву, односно на исти тренд на туристичком тржишту (Штетић и други, 2013). Такође, постоји и неколико различитих дефиниција специфичних облика туризма. Тако, аутори Hall и Weiler (1992) наводе да се о специфичним облицима туризма може говорити када су „мотивација и процес одлучивања туриста одређени специфичним интересовањем у чијем су фокусу активности и/или дестинације и њихово окружење“. Поред ове, бројне су и друге дефиниције различитих аутора, а све оне указују на то да је ова врста туристичких кретања супротна у односу на масовни туризам и усмерена ка остваривању специфичних циљева и задовољавању специфичних потреба туриста.

Туристичко-географски положај Војводине, њени природни и културни мотиви, као и туристичка супра и инфраструктура представљају велики потенцијал за развој специфичних облика туризма на овом простору.

Како је наведено у Регионалном просторном плану Аутономне покрајине Војводине до 2020. године (2012) планирано је да ће се туризам развијати у следећим правцима:

- Манифестациони туризам развијаће се захваљујући различитом начину привређивања, обичајима, веровању и навикама на етнички и религијски хетерогеном подручју АП Војводине. Велики број манифестација у Војводини је међународног значаја, што доприноси њиховој значајној посећености;
- Ловни туризам у наредном планском периоду одвијаће се у индивидуалном аранжману – појединачан лов или у мањим групама. Најафирмисанија ловишта су уз ток Дунава и Саве и на северу Војводине, а у будућности ће сигурно бити формирана и нова ловишта;
- Градски туризам или „City break“ производ – кратки одмор, заснива се најчешће на мотивима као што су посао, историјско наслеђе, култура, шопинг, догађаји и ноћни живот;

- Бањски туризам – квалитет и разноврсност термоминералних вода АП Војводине омогућава формирање широке понуде здравствено-лечилишних услуга. Имајући у виду трендове на међународном Spa/wellness тржишту, као и резултате анализе постојећих природних и створених ресурса у Војводини, најбржи ефекти њиховог међународног позиционирања могу се очекивати у категоријама Medical Spa и Mineral Spa;
- Наутички туризам (индивидуална пловидба власника бродова, чартер – изнајмљивање бродова и једрилица ради пловидбе и кружна путовања рекама), одвијаће се углавном у периоду март-октобар (зависно од климатских услова);
- Рурални туризам у оквиру кога се издвајају туризам на салашима (одвија се претежно у пролеће и јесен) и туризам на селу који подразумева боравак у сеоском домаћинству, употпуњен са мноштвом активности и мотива – упознавање са сеоском архитектуром, посету етно-кућама, учествовање на сеоским манифестацијама. Код овог облика туризма посете су најчешће у пролеће и јесен, али је могуће продужење сезоне, обogaћивањем понуде;
- Културни туризам подразумева различите форме културних активности које се нуде туристима на дестинацији. Бројне су врсте културног туризма, а за АП Војводину су најзначајније следеће:
  - Верски туризам (Фрушкогорски манастири, манастир Месић, манастир Бођани, Фрањевачки самостан у Бачу),
  - Културно-историјски туризам, везан за евидентирана културна добра (археолошка налазишта, просторне културно-историјске целине, споменици културе и знаменита места),
  - Етно туризам (култура и традиција 26 етно заједница у АП Војводини),
  - Уметнички туризам – Међународни филмски фестивал Палић, Стеријино позорје у Новом Саду, Новосадске музичке свечаности – Номус и слично); Интернационални симпозијум скулптуре великог формата у теракоти Тера и Музеј Тера у Кикинди,
  - Манифестациони туризам (фестивали, сајамске приредбе, етно манифестације и слично),

- Културне руте („Пут културе римских императора“, „Тврђаве на Дунаву“, винске руте и друго).
- Етно-гастрономски туризам, заступљен у селима, на салашима, у етно-кућама и у оквиру специјализованих тура (винске туре). Одвија се претежно лети, са могућношћу продужења сезоне обогаћивањем туристичке понуде. Као традиционалан елемент културног наслеђа АП Војводине, гастрономија је једна од главних садржаја туристичких активности и као таква биће један од кључних туристичких производа овог подручја;
- Пословни туризам обухвата:
  - Индивидуална или корпоративна пословна путовања,
  - Конференције, конгресе, семинаре,
  - Изложбе или сајмове,
  - Подстицајна или мотивска путовања – наградна путовања ка атрактивним туристичким дестинацијама.
- Екотуризам, као облик туризма који се темељи на активностима туриста у пределима очуване природе и заштићеним природним добрима, одвијаће се у зонама заштите у којима је то дозвољено и то:
  - Посматрање птица (birdwatching) – посебно везан за Рамсарска подручја,
  - Фото-сафари,
  - Едукативни туризам,
  - Научно-истраживачки туризам,
  - Рекреативне активности у природи.

Слика 40. Прстеновање птица у Сланом копову

Поред поменутих врста туризма, могуће је развијати и неке друге, као што је геотуризам, чији су основни ресурси атрактивни геолокалитети и геодиверзитет уопште. Свакако да овај облик туризма не привлачи генерално шири дијапазон туристичке тражње. Геотуризам нема карактер масовног туризма и због едукативног карактера углавном се спроводи у малим групама, што је понекад и неопходно, због тешког терена, осетљивости станишта, специјалних превозних средстава и др.

5.4 ПРОМЕТ ТУРИСТА У ВОЈВОДИНИ

Туристички промет се проучава и прати како би се на основу анализа могао закључити степен развоја туристичке дестинације. Анализирањем података о доласцима и ноћењима туриста, како домаћих тако и страних, приметан је благи пораст броја туриста, из године у годину (за период од 2000-2016. године), што говори о узлазном тренду развоја туризма у Војводини. Изузетак су 2000. и 2001.

година, када је забележен знатно већи број и туриста и ноћења која су они остварили (већ наредне, 2002. године, тај број је опао за 6,5 пута). Од 2002. године бележи се континуирани раст, са мањим осцилацијама, све до последње посматране, 2016. године и можемо закључити да се број долазака и ноћења туриста повећао за скоро 2 пута у односу на 2002. годину (Табела 9).

Табела 3. Туристички промет за Регион Војводине

Година	Туристи			Ноћења туриста		
	свега	домаћи	страни	свега	домаћи	страни
2000.	1888049	1752175	135874	6888350	6526658	361692
2001.	1844792	1641749	203043	6447743	5947764	499979
2002.	282837	233238	49599	724095	613740	110355
2003.	245614	196285	49329	686161	575481	110680
2004.	239067	182367	56700	685956	568215	117741
2005.	260503	190516	69985	734878	581706	153172
2006.	267198	189587	77611	723370	557843	165527
2007.	314222	215806	98416	834487	603791	230696
2008.	330556	226096	104460	880942	649474	231468
2009.	289751	191474	98277	762115	539597	222518
2010.	281842	179385	102457	767304	550278	217026
2011.	289398	169297	119997	756723	478068	278655
2012.	296360	173465	122895	758981	462672	296309
2013.	347138	195281	151857	928606	554777	373829
2014.	371490	202908	168582	929604	548866	380738
2015.	413332	227291	186041	994314	583399	410915

Извор: Републички завод за статистику (<http://www.stat.gov.rs>)

Последњих пет година број туриста и ноћења које они остварују у Војводини се повећава. Међутим, у Рамсарским подручјима се оствари тек десетак процената укупног туристичког промета у Војводини, што можемо видети на основу штурих података о промету туриста у Рамсарским подручјима Војводине. Из тога можемо закључити да туризам у овим подручјима није на завидном нивоу, али ако се узме у обзир потенцијал који она имају уз промоцију на туристичком тржишту, може се остварити значајан напредак.

5.5 ЗАСТУПЉЕНОСТ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА У ТУРИСТИЧКОЈ ПОНУДИ ВОЈВОДИНЕ

Туристичка понуда Војводине је разноврсна и богата. Обухвата различите садржаје везане за природне и културне туристичке мотиве, догађаје, манифестације и слично. Међутим, Рамсарска подручја нису пронашла значајно место у туристичкој понуди Војводине, иако се и у њима одвија туризам, што се може приписати лоше конципираној целокупној туристичкој понуди Војводине, као и слабијој промоцији појединих њених сегмената.

Како је наведено у Регионалном просторном плану Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године (2012), „У погледу организације и уређења туристичких подручја, Војводина је, у Просторном плану Републике Србије, издвојена као туристичка зона/кластер, просторно-функционална целина обједињене туристичке понуде са градским и бањским туристичким центрима, наутичким и другим видовима водног туризма, руралног туризма као и сегментима туристичких праваца и секундарним туристичким просторима. Развој туризма засниваће се на:

- активирању нових подручја са доминантним природним туристичким ресурсима, који истовремено чине и главне развојне потенцијале недовољно развијених подручја;
- уређењу и опремању транзитних туристичких праваца, градова, бања, села, излетишта, природних и културних добара, ловних и др. локалитета за потребе туризма;
- унапређењу система туристичке сигнализације;
- укључивању робних марки домаћих пољопривредних произвођача и етно-занатства у туристичку понуду;
- институционалној сарадњи са свим јавним и невладиним организацијама повезаним са туризмом;
- изради парцијалних стратегија развоја значајних видова туризма – градског, бањског, транзитног, наутичког, сеоског, ловног, културног и еколошког;
- формирању недостајућих туристичких организација;

- информатичкој подршци развоју туризма, пре свега успостављањем јединствене и ажурне туристичке статистике смештајних капацитета, промета;
- истраживачкој подршци развоју туризма у домену туристичке тражње и туристичких производа (Регионални просторни план Аутономне покрајине Војводине до 2020. године, 2012).

Рамсарска подручја нису препознатљива и заступљена као јединствен садржај у туристичкој понуди Војводине. Како се ради о специјалним резерватима природе, ова подручја се у туристичкој понуди Војводине препознају као заштићена, али би бренд „Рамсарско подручје“ свакако допринео атрактивности ових подручја и већом посећеношћу истих. Адекватно промовисање Рамсарских подручја Војводине, презентовање њихових карактеристика и њиховог значаја и осмишљавање јединственог туристичког производа, сигурно би довело до привлачења бројних туриста специфичних интересовања који би посетили ова подручја. На тај начин, развио би се специфичан вид туризма, уско специјализован за љубитеље природе, еко туристе, „посматраче птица“ и наравно у научно-истраживачке сврхе. Формирање оваквог туристичког производа би обогатило туристичку понуду Војводине, привукло нове туристе који су заинтересовани за овакав вид понуде и свакако побољшао имиџ Војводине и Србије на светском туристичком тржишту.

6. ДОСАДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ ТУРИСТИЧКЕ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА

Туристичка валоризација представља комплексну оцену природних и антропогених вредности од значаја за развој туризма у једном месту, регији или земљи (Станковић, 2008). Према Јовичићу (2008) туристичка валоризација је једно од најважнијих и најсложенијих питања теорије и праксе туризма. Подразумева квалитативну и квантитативну оцену вредности туристичких мотива и представља најзначајнију фазу планирања просторног развоја туризма, јер треба на објективан начин проценити туристичку вредност мотива, а према Максим-Мићић (2007) туристичка валоризација простора представља поступак комплексне оцене његове атрактивности и потенцијала за развој различитих туристичких активности и видова туризма, односно потенцијала за креирање туристичких производа. Заснива се на валоризацији постојећих и потенцијалних природних и антропогених туристичких ресурса.

Различити аутори примењују различите критеријуме (елементе) за туристичку валоризацију, при чему је тешко утврдити јединствене критеријуме, који би били примењиви у свакој конкретној ситуацији и давали увек поуздане резултате. Проблем је нарочито испољен код критеријума за испитивање рекреативног доживљаја и вредновања туристичких мотива од самих туриста, услед велике хетерогености и специфичности туристичких потреба. Може се рећи да су основни критеријуми за туристичку валоризацију:

- атрактивност мотива,
- туристичко-географски положај и
- удаљеност матичних подручја (дисперзива) (Jovičić i Ivanović, 2006).

Поред поменутих критеријума као основних у процесу туристичке валоризације, поједини аутори и институције предност дају неким другим критеријумима. На пример, Николић (1998) у најважније критеријуме туристичке валоризације убраја: степен атрактивности туристичких мотива, развијеност саобраћајне инфраструктуре, степен развијености туристичких капацитета, ниво опремљености туристичких локалитета и центара, као и обим оствареног промета. Пиха (1982) дефинише критеријуме валоризације као оне вредности својстава

простора којима се у поступку валоризације утврђују његове подобности у коришћењу за туристичку рекреацију. Исти аутор даље групише критеријуме валоризације на следећи начин: природна својства, својства створеног богатства, својства људи, економска својства и удаљеност места тражње од места понуде (Jovičić, 2008).

Светска туристичка организација (WTO) је извршила класификацију, по којој се разликују интерни и екстерни критеријуми (фактори) туристичке валоризације.

Интерни критеријуми означавају специфична својства и вредности сваког туристичког ресурса, понаособ. При томе, разликују се две подгрупе интерних критеријума:

- једни се односе на степен искоришћености туристичког ресурса (урбанизација, инфраструктура, опрема и туристичке услуге), а
- други на инхерентне карактеристике туристичког ресурса (ове карактеристике представљају оне атрактивне атрибуте ресурса на којима се базира њихова туристичка вредност).

Екстерне критеријуме сачињавају елементи који омогућавају туристичко коришћење ресурса на датом простору и они се могу сврстати у четири групе:

- приступачност ресурса, изражена одговарајућом саобраћајном инфраструктуром која омогућава приступ датом ресурсу;
- близина емитивних центара, односно изворишта тражње, која у великој мери утиче на интензитет туристичких кретања ка ресурсу;
- специфичност туристичког ресурса, која се утврђује поређењем са другим ресурсима истог типа;
- значај ресурса, који се одређује на основу обима туристичке тражње оријентисане ка датом ресурсу (Jovičić, 2008).

Наведени критеријуми (елементи) који се користе у процесу туристичке валоризације су објективни критеријуми и њих процењују туристички експерти.

Вредновањем елемената туристичке валоризације и сабирањем њихових оцена, добија се целокупна оцена валоризације потенцијалног или постојећег туристичког локалитета (у овом случају већ постојећих Рамсарских подручја).

Када је реч о методологији туристичке валоризације, Мркша (2008) наводи да иста није достигла довољан ниво развијености, због чега се примењују методе других научних дисциплина. Најчешће се користе квалитативне и квантитативне методе са нумеричким, компаративним, дескриптивним, картографским и графичким истраживањем. Истраживачи могу да користе податке о ставовима туристичких стручњака, туриста или да израде индикаторе за оцену вредности. Према Јовичићу (2008), најпогоднија за туристичку валоризацију је компаративна метода, путем које вршимо поређење: 1) између матичних и туристичких места и 2) између туристичких места међусобно.

С обзиром да не постоје егзактне методе за мерење и квантификовање вредности туристичких ресурса, у пракси се најчешће процена препушта екипи стручњака на бази интерсубјективне сагласности. Процена се врши помоћу примене одговарајуће скале вредности на интерне и екстерне факторе. Ова скала нема неке фиксне и универзалне вредности, већ се одређује према конкретним потребама. Најчешће се врши бодовање по скали од 0 до 3, 0-5 и 0-6 бодова, али се јављају и већи распони, 0-8, 0-10 и 0-12 бодова (Чомић и Пјевач, 1997). Будући да се приликом валоризације, процена углавном ослања на субјективно вредновање оцењивача, поузданост резултата који се добијају је релативно ограничена, међутим, у недостатку бољих и прецизнијих метода, и овом методом, уз доследну примену, могу се добити сасвим задовољавајући резултати.

Завршна фаза валоризације туристичких ресурса састоји се у хијерархизацији истих у различите категорије. На тај начин врши се рангирање туристичких ресурса на основу њихове укупне вредности и то, као ресурси међународног, националног, регионалног или локалног значаја.

Једна од могућих метода вредновања за потребе туристичке валоризације, извршена је на примеру специјалних резервата природе Војводине (Мркша, 2008). Елементи вредновања били су: туристичко – географски положај, величину, степен заштите, број заштићених врста, смештајно – угоститељске капацитете и туристичку вредност амбијента. Вредновање елемената је вршио по следећој скали:

- оцена 1 (недовољан квалитет) – није за туристичку презентацију;
- оцена 2 (квалитет задовољава) – локални туристички значај;

- оцена 3 (добар квалитет) – регионални значај;
- оцена 4 (врло добар квалитет) – национални значај;
- оцена 5 (одличан квалитет) – међународни туристички значај.

Претходно наведена вредносна скала је према истом аутору, допуњена и констатацијом атрибута куриозитетности (нпр. присуство врста које су једине у Европи) или изванредног положаја (нпр. близина Дунава).

Табела 4. Резултати туристичке валоризације Специјалних резервата природе Војводине⁸

Специјални резерват природе	Елементи туристичке валоризације						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Делиблатска пешчара	4*	4	4	4	1	4	3,5
Обедска бара	3	3	4	4	3	4	3,5
Царска бара	4	3	3	3	3	4	3,5
Лудашко језеро	4	2	4	3	1	3	2,8
Карађорђево	4*	2	3	3	4	4	3,3
Засавица	3*	2	2	3	2	3	2,5
Ковиљско-петроварадински рит	4*	3	4	4	2	3	3,3
Селевењске пустиње	3	2	3	3	1	3	2,3
Пашњаци велике дропље	3	2	2*	3*	1	3	2,3
Горње подунавље	4*	3	4	3	2	4	3,3
Слано Копово	3	2	4	3*	1	3	2,6

Извор: Мркиша, 2008

Објашњење табеле: I-туристичко-географски положај, II-величина, III-степен заштите, IV-број заштићених врста, V-смештајно-угоститељски капацитети, VI-туристичка вредност амбијента, VII-општа туристичка вредност, *-куриозитетност или изванредан положај.

⁸ Напомена: У табели ће бити подебљани (болдовани) они Специјални резервати природе који су уједно и Рамсарска подручја, ради боље прегледности приликом поређења са резултатима (Табела бр. Резултати туристичке валоризације Рамсарских подручја Војводине) који ће бити добијени у даљем раду.

За потребе туристичке валоризације Рамсарских подручја Војводине користиће се метода коју је применио аутор Мркша (Мркша, 2008) уз одређену модификацију. Том приликом биће вредновани следећи елементи:

- туристичко – географски положај; анализира се као однос контраktivне зоне Рамсарског подручја и дисперзивних зона матичних места и регија у ближем и даљем окружењу. Посматра се и као однос према другим туристичким вредностима, при чему се већи број сличних вредности на једном простору испољава као међусобна конкуренција, а већи број различитих туристичких вредности повећава туристичку вредност Рамсарског подручја;
- величина односно површина Рамсарског подручја; односи се на површину која је под заштитом. По правилу, подручја веће површине су атрактивнија и привлачнија за туристе, јер нуде више могућности за задовољење туристичких потреба;
- број заштићених врста; овде ће се вредновање односити на број заштићених врста које привлаче туристе. То су пре свега заштићене врсте које су угрожене и које представљају реткост за наше просторе, тако да ће приликом вредновања већу вредност имати подручја са већим бројем заштићених врста;
- смештајно – угоститељски капацитети; овде ће бити вреднован број смештајних и угоститељских објеката који туристима нуде услуге смештаја, хране и пића. Будући да је у заштићеним подручјима градња дозвољена искључиво на површини у зони III степена заштите или заштитној зони, јасно је да је постојање ових објеката могуће једино у непосредној близини заштићених локалитета. Такође, вредновање се и начин градње, односно уклапање у окружење, како не би дошло до нарушавања амбијенталне вредности и квалитет услуге коју туристи могу добити;
- амбијентална вредност простора; односно уклопљеност антропогених вредности у природно окружење и целокупна уређеност простора која значајно утиче на целовитост туристичког доживљаја;

- уређеност простора за посете туриста; овде ће бити оцењивана укупна уређеност простора за задовољавање потреба туриста.

Бодовање ће се вршити по скали у распону од 1 до 5 и то:

- оцена 1 (недовољан квалитет) – није за туристичку валоризацију,
- оцена 2 (задовољавајући квалитет) – локални туристички значај,
- оцена 3 (добар квалитет) – регионални туристички значај,
- оцена 4 (врло добар квалитет) – национални туристички значај и
- оцена 5 (одличан квалитет) – међународни туристички значај.

Резултати туристичке валоризације Рамсарских подручја Војводине (вредновање сваког елемента, посебно и укупна оцена локалитета), биће представљени у табели 4.

Табела 5. Резултати туристичке валоризације Рамсарских подручја Војводине

Рамсарска подручја Војводине	Елементи туристичке валоризације						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Обедска бара	4	4	4	3	4	4	3,8
Лудашко језеро	4	3	4	4	5	4	4,0
Стари Бегеј-Царска бара	5	4	5	4	5	5	4,7
Слано Копово	4	3	4	2	5	3	3,5
Горње подунавље	4	5	5	2	4	3	3,8
Засавица	4	3	5	4	4	5	4,2
Лабудово окно	3	4	5	2	4	3	3,5
Ковиљско-петроварадински рит	5	4	4	4	4	4	4,2

Објашњење табеле: I – туристичко-географски положај; II – величина односно површина Рамсарског подручја; III – број заштићених врста; IV – смештајно-угоститељски капацитети; V – амбијентална вредност простора; VI – уређеност простора за посете туриста и VII – укупна оцена валоризације Рамсарског подручја.

Вредновањем елемената Рамсарских подручја у процесу туристичке валоризације дошло се до укупних оцена по којима највишу вредност има Рамсарско подручје Стари Бегеј-Царска бара. На другом месту су Рамсарска подручја Засавица и Ковиљско-петроварадински рит, на трећем месту, Лудашко језеро, затим следе Обедска бара, и Горње Подунавље, док најнижу оцену имају Рамсарска подручја Слано копово и Лабудово окно.

Детаљнијим анализирањем вредности из Табеле 4 види се да су најниже оцене Рамсарским подручјима додељене за смештајно-угоститељске капацитете. Наиме, велики проблем развоју туризма на овим локалитетима представља управо недостатак смештајних и угоститељских објеката чије је постојање неопходно да би се могао констатовати запажен развој туризма. Такође, озбиљан проблем представља и лоше стање у постојећим објектима који нуде услуге пре свега смештаја. Већим улагањима у овај сегмент, могу се обезбедити бољи услови за боравак туриста и самим тим повећати број долазака, како домаћих, тако и иностраних туриста у Рамсарска подручја Војводине. Супротно, највише оцене Рамсарским подручјима додељене су за број заштићених врста, што говори о значају ових подручја за опстанак и очување појединих заштићених врста. Такође, високим оценама је оцењена и амбијентална вредност простора што нам указује на целокупну уређеност простора и уклопљеност антропогених са природним туристичким мотивима. Истиче се и туристичко-географски положај, за који се може рећи да је изузетно повољан за готово сва Рамсарска подручја (осим Лабудовог окна који је оцењен најнижом оценом у односу на остала Рамсарска подручја у Војводини).

Наведени недостаци посебно су очигледни на примеру Лабудовог окна, Рамсарског подручја који има велики број заштићених врста (оцењен највишом оценом), али такође има и проблем са смештајно-угоститељским капацитетима (оцењен ниском оценом) због чега се ово подручје нашло на последњем месту туристичке валоризације Рамсарских подручја Војводине.

Компаративном анализом примењених метода вредновања представљених у Мркша (2008) и на основу методологије чији су резултати приказани у табели 4, уочене су разлике, како током вредновања елемената, тако и код укупних оцена вредности Рамсарских подручја, које су посебно изражене за поједина подручја, посебно Засавицу, Царску бару и Лудашко језеро. То се може приписати вредновању различитих елемената туристичке валоризације, али и години израде исте, пошто је неспорно да се стање од 2008. године у Рамсарским подручјима Војводине знатно унапређено и да је развој туризма у истим, достигао виши ниво.

Може се закључити да Рамсарска подручја Војводине имају велики квалитет, посебност и јединственост када су у питању број заштићених врста,

амбијентална вредност простора, туристичко-географски положај и уређеност простора за посете туриста (елементи који су оцењивани углавном високим оценама), док велики недостатак, што је већ напоменуто, представљају смештајно-угоститељски капацитети, посебно у појединим Рамсарским подручјима (Сланом копову, Горњем Подунављу и Лабудовом окну). Међутим, правилним инвестирањем у развој ових подручја, посебно у унапређење квалитета смештајно-угоститељских објеката, али и у друге елементе који нису добили највишу оцену у процесу туристичке валоризације (уређеност простора за посете туриста у појединим Рамсарским подручјима), могу се остварити много бољи резултати у туризму и туристичка понуда Војводине, са посебним освртом на Рамсарска подручја, могла би се подићи на знатно виши ниво.

6.1 SWOT АНАЛИЗА НА ПРИМЕРУ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА ВОЈВОДИНЕ

SWOT анализа на примеру Рамсарских подручја Војводине урађена је да би креатори понуде туризма који се развија у овим подручјима били у могућности да одговоре променама и изазовима који долазе из окружења, односно да се осигура континуирани раст и обезбеди од непријатних изненађења која су током развоја сасвим могућа. Да би се у томе успело, неопходно је да се у процесу стратешке анализе користе различите методе, концепти, „алати“ и технике. У овом случају ће се за стратешко планирање користити SWOT анализа и TOWS матрица.

SWOT анализа је крајње ефикасан алат за разумевање и доношење одлука у најразличитијим ситуацијама током планирања и управљања развојем туризма у Рамсарским подручјима. Ова анализа је настала 1960-их и 1970-их година захваљујући истраживачком тиму у саставу: Albert S Humphrey, Marion Doshier, Otis Venepe, Birger Lie, који су радили на пројекту на Универзитету Stanford. Касније је ова анализа представљена и од истраживача са Harvarda (<https://rapidbi.com/history-of-the-swot-analysis/>).

SWOT представља скраћеницу енглеских речи: Strengths – снаге, Weaknesses – слабости, Opportunities – могућности и Threats – претње. Основни циљ анализе овог типа јесте да омогући развојно понашање које обезбеђује максимално коришћење снага и могућности и да пронађе начин да слабости и претње сведе на минимум. На тај начин SWOT анализа омогућава препознавање позитивних и негативних фактора и даје могућност да се на њих благовремено утиче. Примењено на предмет и циљеве истраживања ове дисертације, SWOT анализа омогућава да се утврди актуелна ситуација туризма у Рамсарским подручјима Војводине, његове предности и слабости, као и могућности и препреке да се стигне до планираних циљева у будућности. Најважнији спољашњи и унутрашњи чиниоци за будућност туризма у Рамсарским подручјима називају се стратешким чиниоцима и они се сумирају у SWOT анализу. Спољашње окружење се састоји од варијабли (могућности и претње) унутар којег се развија туризам у Рамсарским подручјима, док се у унутрашњем окружењу идентификују снаге и слабости. Циљ SWOT анализе је да се на основу података добијених истраживањем на терену, као и литературних података (природни и антропогени туристички мотиви, постојећа инфраструктура и супраструктура, постојећа потражња за овим видом туризма) прикажу туристичке предности и слабости, као и потенцијали за развој туризма у Рамсарским подручјима Војводине. Свесним и планирам развојем ти потенцијали могу постати јака страна овог вида туризма, а да би се избегли озбиљни проблеми приликом развоја, биће наведене и опасности које могу довести до њих.

Табела 6. Шема SWOT анализе

	Позитивно	Негативно
Унутрашње	Снаге	Слабости
Спољашње	Могућности	Претње

Извор: Божаци, 2007

Унутрашњи фактори

Снаге:

- богатство природних ресурса (велики број ретких, угрожених и заштићених биљних и животињских врста);

- богатство културно-историјских знаменитости као комплементарних туристичких вредности;
- просторне погодности (међусобна близина Рамсарских подручја у Војводини, као и прекогранична повезаност неких од Рамсарских подручја);
- близина већих градова, као главних емитивних центара;
- добра саобраћајна повезаност (друмски саобраћај);
- пловна река Дунав;
- постојање Туристичке организације Војводине, као и Туристичких организацијама у свим већим градовима у Војводини;
- стручан и образован туристички кадар у Рамсарским подручјима;
- срдачност, љубазност и гостољубивост локалног становништва;
- богатство гастрономске понуде (војвођански специјалитети).

Слабости:

- слабо развијена инфраструктура друмског и железничког саобраћаја, као и низак квалитет;
- лоша обележеност Рамсарских подручја на путевима (информативне табле, путокази);
- недовољан број, а у неким случајевима и непостојање смештајних капацитета у близини Рамсарског подручја;
- недостатак промотивног материјала или неадекватан промотивни материјал за пропаганду одрживог туризам;
- недовољна промоција туризма у Рамсарским подручјима Војводине путем интернета;
- слаба заступљеност понуде посете Рамсарским подручјима у домаћим туристичким агенцијама.

Спољашњи фактори

Могућности:

- могућност повезивања посете Рамсарским подручјима, односно умрежавање Рамсарских подручја Војводине (због њихове релативне близине) у јединствену туристичку понуду, која би трајала неколико дана и омогућила љубитељима природе, посматрачима птица и другим

заинтересованим туристима да се упознају са свим природним лепотама које нуде Рамсарска подручја Војводине;

- организовање еколошких кампова;
- повезивање са другим видовима туризма;
- прекогранична сарадња (нпр. Рамсарско подручје Горње Подунавље и Копачки рит који се налази у суседној Хрватској);
- боља сарадња и заједнички наступ Рамсарских подручја Војводине на тржишту;
- већа улагања у промоцију.

Претње:

- недовољна отвореност земље ка иностранству;
- недовољна количина новчаних средстава која се издваја из буџета за улагање у развој заштићених природних добара;
- непоштовање Закона и других правних прописа о заштити природе од стране појединаца;
- свесно или случајно уништавање природних вредности.

SWOT анализом туризма у Рамсарским подручјима Војводине скренута је пажња на јаке и слабе тачке туризма, као и на шансе и претње из окружења. Све снаге и могућности које им окружење пружа треба искористити на најбољи могући начин да би се туризам у заштићеним природним подручјима (а самим тим и у Рамсарским подручјима) подигао на највиши могући ниво. С друге стране, све слабости и претње треба у што краћем временском року ублажити, елиминисати и превазићи.

Анализирање елемената SWOT анализе (снаге, слабости, могућности и претње) указује на велики број фактора у којима лежи снага за развијање Рамсарских подручја као туристичких дестинација. Са друге стране, бројне су и слабости ових подручја, међу којима предњачи инфраструктура, али и недовољна промоција на туристичком тржишту. Могућности за развој Рамсарских подручја Војводине су велике и односе се у највећој мери на њихово међусобно умрежавање и прекограничну сарадњу, док претње леже у лошој економској ситуацији и непоштовању прописа и закона. Будући да SWOT анализа има

временску димензију, неопходно је што чешће пратити исту, односно пратити промене стања у туризму Рамсарских подручја Војводине.

Када су стратешки чиниоци по SWOT-у препознати, развијају се стратегије које могу бити изграђене на снагама способним да елиминишу слабости, искористе прилике или се пак суоче са претњама (Božac, 2007). SWOT анализа не показује различите везе између спољашњих и унутрашњих фактора, па је због тога развијена TOWS матрица (Пивац и др, 2009). TOWS матрица представља средство за олакшавање повезивања спољашњег и унутрашњег окружења и правилно формулисање стратегије. Она је концептуални оквир за идентификовање и анализирање претњи (T-threats) и прилика (O-opportunities) у спољњем окружењу и оцењивање слабости (W-weakness) и снага (S-strengths) у унутрашњем окружењу. TOWS матрица је варијација SWOT анализе (Пивац и остали, 2009).

Табела 7. Шема TOWS матрице

Унутрашње Спољашње	Снаге (S)	Слабости (W)
Прилике (O)	S–O стратегија: Макси-Макси Коришћење снага како би се искористиле прилике	W–O стратегија: Мини-Макси Превладавање слабости како би се могле искористити прилике
Претње (T)	S–T стратегија: Макси-Мини Коришћење снага како би се суочили са претњама	W–T стратегија: Мини-Мини Превладавање слабости како би се одбранили од претњи или их избегли

Извор: Божаци, 2007

Стратегије по TOWS матрици се темеље на промишљеним и прикладним комбинацијама снага, слабости, прилика и претњи. Добијају се четири комбинације стратегија:

- **макси-макси (S-O).** Ова комбинација показује снаге и прилике, тј. постојећим снагама могуће је искористити прилике.

- **макси-мини (S-T).** Ова комбинација показује снаге у односу на претње, тј. коришћењем постојећих снага требало би се суочити са претњама и исте свести на минимум.
- **мини-макси (W-O).** Ова комбинација показује слабости у односу на постојеће прилике. Потребно је превазићи слабости како би се искористиле прилике.
- **мини-мини (W-T).** Ова комбинација показује слабости у поређењу са претњама. То је крајње одбрамбена стратегија како би се смањиле слабости и избегле претње.

Примењивањем TOWS матрица на туризам у Рамсарским подручјима Војводине, његове снаге, слабости, прилике и претње, добијају се следеће комбинације стратегија:

Табела 8. TOWS матрица на примеру Рамсарских подручја Војводине

Унутрашње Спољашње	Снаге (S)	Слабости (W)
Прилике (O)	S-O стратегија: Мокси-Мокси Богатство природних ресурса и могућност комбиновања различитих видова туризма	W-O стратегија: Мини-Мокси Слаба заступљеност понуде посете Рамсарским подручјима у домаћим туристичким агенцијама, боља сарадња и заједнички наступ Рамсарских подручја Војводине на тржишту
Претње (T)	S-T стратегија: Мокси-Мини Прекогранична повезаност неких од Рамсарских подручја и недовољна отвореност земље ка иностранству	W-T стратегија: Мини-Мини Улагање у сопствену промоцију не ослањајући се на помоћ државе

TOWS матрица показује да се комбинацијом снага и прилика (S-O стратегија: Мокси-Мокси) добија могућност комбиновања различитих видова туризма на основу богатства природних ресурса. S-T стратегија: Мокси-Мини (прекогранична повезаност неких од Рамсарских подручја и недовољна отвореност земље ка иностранству) показује да би требало искористити предност

прекограничне повезаности Рамсарских подручја и успешном сарадњом омогућити бољи развој туризма у Рамсарским подручјима. Комбиновањем слабости са приликама (W-O стратегија: Мини-Макси) пружа се могућност да се слаба понуда у локалним туристичким агенцијама побољша бољом сарадњом и заједничким наступом и промоцијом Рамсарских подручја Војводине на тржишту. Крајње одбрамбена стратегија (W-T стратегија: Мини-Мини) која има за задатак да смањи слабости и избегне претње показује да се улагањем у сопствену промоцију, без ослањања на помоћ државе, могу постићи жељени ефекти када је у питању развој туризма у Рамсарским подручјима Војводине.

TOWS матрица, исто као и SWOT анализа има временску димензију, односно неходно је с времена на време пратити промене које се дешавају развојем туризма.

6.2 PESTEL АНАЛИЗА НА ПРИМЕРУ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА ВОЈВОДИНЕ

Елементи који се најчешће везују уз анализу окружења су: политички, економски, друштвени и технолошки елементи, познатији као PEST анализа (Political, Economic, Social, Tehnological factors). PEST анализа предствља свеобухватну анализу најзначајнијих елемената околине и ширег окружења. Овај облик анализе се јавља и у облику PESTEL анализе, која уз споменуте елементе обухвата и еколошке (Environmental factors) и правне (Legal factors) факторе. PESTEL анализу је најбоље комбиновати са SWOT анализом (Пивац и др, 2009).

Табела 9. PESTEL анализа на примеру Рамсарских подручја Војводине

Фактори	Погодности	Непогодности
Политички	-мир у земљи и региону, -започет процес придруживања ЕУ, -покрајинске власти су заинтересоване за развој Рамсарских подручја и туризма у њима, -постојање и деловање Туристичке организације Војводине као и туристичких организација општина у Војводини	- политичка нестабилност, -честе промене власти и одговорних лица на појединим функцијама у Покрајини, Туристичким организацијама општина и међу управљачима Рамсарским подручјима, -слаба сарадња између јавног и приватног сектора

Економски	-пораст економије (већа улагања из иностранства, пораст зарада и сл.), -стабилност домаће валуте	-велика незапосленост у појединим општинама, -мала количина новчаних средстава која се издваја за улагање у развој заштићених природних добара
Социјални	- гостољубивост становништва локалних заједница у окружењу, -дуга традиција заштите природних добара, -квалитетан и образован кадар из области туризма, -могућност укључивања локалног становништва да непосредно или посредно учествују у туристичкој понуди подручја (нпр. водичка служба, обучено локално становништво за рад у центрима за посетиоце, креирање и продаја сувенира и сл.), -бољи животни стандард локалног становништва	-негативна стопа природног прираштаја, -изражена пасивност локалног становништва за развијањем туризма, -недовољна обавештеност локалног становништва о предностима развијања туризма у њиховом окружењу
Технолошки	- улагање у повећање квалитета постојеће саобраћајне и комуналне инфраструктуре, као и израда нових капацитета, -могућност презентације и промоције Рамсарских подручја путем интернета	-лоша инфраструктура (прилазни путеви и мали број смештајних капацитета или непостојање истих у близини појединих Рамсарских подручја), -недовољна искоришћеност могућности које пружа Интернет
Еколошки	-постојање свести код становништва о важности заштите животне средине, -активно деловање већег броја невладиних организација (локални еколошки покрети, ловачка удружења и сл.), -релативно очувана природа (132 заштићена природна добра, односно 5,47 % укупне површине Војводине), -постојање осам Рамсарских подручја на територији Војводине од укупно десет на територији Србије, -позитивно деловање и сарадња Покрајинског секретаријата за заштиту животне средине и Покрајинског завода за заштиту природе, -унапређење квалитета еколошког образовања од предшколског узраста до свих нивоа академских студија	-велики број илегалних и неорганизованих одлагалишта отпада, -коришћење хемијских средстава у земљорадњи у околини Рамсарских подручја, -криволовство, -прекомерни риболов
Правни	-постојање Закона и других правних прописа о заштити природе	-непоштовање Закона и других правних прописа о заштити природе

Анализом фактора PESTEL анализе, односно њиховим погодностима и непогодностима, уочава се доминантност погодности у односу на непогодности,

тј. можемо рећи да су бројнији позитивни услови окружења у односу на негативне. Посебно се истиче бројност погодности социјалних и еколошких фактора, а одмах иза њих су погодности политичких фактора. Иако постоје и бројне непогодности истих фактора, јасно се уочава позитивна слика окружења Рамсарских подручја Војводине, која говори у прилог могућности развоја туризма на овим локалитетима.

7. ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ПОЈМА ЗАДОВОЉСТВО ТУРИСТА

7.1 КОНЦЕПТ ЗАДОВОЉСТВА

Литература о туристичком задовољству обилује изазовима операционализације, мерења, елаборације и студијама случаја (Ное, 1999). Скоро сва ова литература игнорише основно полазиште – задовољство је једноставно став након искуства, а ставови нису фиксни или материјални параметри (Pearce, 2005). Типично задовољство се посматра кроз добро дефинисан емпиријски објектив, са испитаницима који пружају процену њиховог става на Ликертовој скали или сличном формату скале (Veal, 1997). Значај туристичког задовољства се огледа у његовим ефектима на позитвне резултате, као што је намера да се препоручи дестинација и намера да се иста поново посети (Castellanos-Verdugo et al., 2016; Chen and Tsai, 2007; Prayag et al., 2013; Yuksel, Yuksel, 2007).

Иако преглед литературе указује на то да су учињени неки напори за анализу концепта задовољства (Allen et al., 1988; Bowen, 2001; Cho, 1998; Chon, 1987; Dorfman, 1979; Geva, Goldman, 1991; Hughes, 1991; Lewis, Pizam, 1982; Loundsbury, Hoopes, 1985; Mayo, Jarvis, 1981; Pearce, 1980, 1984; Pizam et al., 1978, 1979; Pizam, 1994; Pizam, Milman, 1993; Qu, Li, 1997; Rimmington, Yuksel, 1998; Ryan, 1995; Weber, 1997; Whipple, Thach, 1988; Zalatan, 1994), овај концепт је још увек „недефинисан и методе мерења нису обезбеђене“ (Engledow, 1977). Постоји недостатак истраживања у формирању дефиниције задовољства (Swan, Combs, 1976) и непознавању студија о задовољству потрошача у целини (Pizam et al., 1978). Бројне дефиниције задовољства показују тешкоће у дефинисању овог концепта и аутори Рејсингер и Тарнер су направили покушај њиховог груписања према извесним варијаблама (Reisinger, Turner, 2003).

Према нормативној стандардној дефиницији (Cadotte et al., 1982 цитирано у Reisinger, Turner, 2003), задовољство се односи на поређење очекивања са искуствима у условима извршавања: када се искуства негативно разликују од очекивања, долази до незадовољства. У туризму, задовољство се пре свега односи на очекивања пре путовања и искуства после путовања (LaTour, Peat, 1979;

Moutinho, 1987; Swan, Martin, 1981; Whipple, Thach, 1988). Задовољство туриста је дефинисано као резултат поређења између очекивања о дестинацији и искуства туриста приликом посете дестинације (Pizam et al., 1978). Када искуства упоређена са очекивањима имају за резултат осећај задовољства, туриста је задовољан; када је резултат осећај незадовољства, туриста је незадовољан (Pizam et al., 1978). Слично, Hughes (1991) је истакао да туристи чија су очекивања испуњена доживљеним искуствима емитују задовољство, док они чија очекивања нису испуњена емитују незадовољство. „Што је већа разлика између очекивања и искустава, то је већа вероватноћа незадовољства“ (Hughes, 1991). Према ауторима Шејм и Гловер (Shames, Glover, 1988), задовољство резултира само када су очекивања испуњена или премашена. Према Кнутсону (Knutson, 1988), најбољи начин да се потрошачи задовоље јесте тај да се превазиђу њихова очекивања. Исти аутор даље наводи десет правила која помажу да се постигне задовољство потрошача, као што је фокусирање на перцепцију (опажање) потрошача, стварајући позитивне прве утиске и испуњавајући очекивања гостију.

Аутори Hughes (1991) и Olander (1977) су истакли релативност концепта задовољства. Hughes (1991) је утврдио да иако искуства нису испунила очекивања туриста, туристи и даље могу бити задовољни. Он истиче три нивоа позитивног задовољства: веома задовољан, сасвим задовољан и задовољан. Исти аутор истиче да они који су оценили своја очекивања и искуства као веома слична, изражавају висок степен задовољства; они који су оценили своја очекивања и искуства као само донекле слична, изражавају нижи степен задовољства. Ниво задовољства опада када очекивања нису испуњена. Pearce (1980) сугерише да задовољство или испуњење очекивања такође може зависити од тога колико људи вреднују исход односно резултат очекивања. Другим речима, задовољство зависи од људских вредности или веровања. Ово запажање подржано је од стране Оландера (Olander, 1977) који је истакао да задовољство треба процењивати у односу на одређене стандарде као што су вредности или веровања.

Задовољство је такође дефинисано као разлике између очекивања и искуства (Oliver, 1989; Van Raaij, Francken, 1984). Међутим, ова дефиниција је критикована због претпоставке да су очекивања адекватни показатељи задовољства. Заправо, најзадовољнија искуства су она која нису очекивана. Према

томе, дефиниције задовољства засноване на искуствима и очекивањима се сматрају неадекватним.

Многи научници се слажу да задовољство произилази из разлика између очекивања и опажања (Nightingale, 1986; Parasuraman et al., 1985). Аутори Moutinho (1987) и Van Raaij and Francken (1984) приступају задовољству као степену разлике (неједнакости) између очекивања и опажања учинка. Chon (1989) дефинише задовољство туриста као уклапање између очекивања и опажања исхода искуства. Hughes (1991) наглашава да задовољство првенствено одређује опажање туриста.

Задовољство је такође дефинисано као процес поређења између онога што се очекује и онога што се добија (Oliver, 1989). Ако неко добије оно што очекује, онда је задовољан и супротно. Дефиниција једнакости задовољства (Swan, Mercer, 1981) пореди опажен (доживљен) улаз-излаз (добитак) у друштвеној размени: ако су добици неједнаки, веће је незадовољство. На пример, ако туристи добију мање од онога што су платили, равнотежа између улаза-излаза је неједнака и туристи су незадовољни. Задовољство је дакле „ментално стање да је адекватно или неадекватно награђен...“ (Moutinho, 1987). Међутим, као што је истакнуто раније, задовољство зависи од тога колико људи вреднују резултат такве размене (Pearce, 1988).

Задовољство туриста односи се на уклапање између очекивања и уклапање у окружење (Hughes, 1991). Степен уклапања зависи од очекивања туриста и способности животне средине да испуни ова очекивања. На пример, уклапање између туриста и домаћина се повећава када су домаћини у стању да испуне очекивања туриста. Како се степен уклапања повећава, повећава се и туристичко задовољство. Према аутору Hughes (1991), оптимално уклапање између очекивања појединаца и животне средине настаје када се атрибути животне средине подударају са уверењима, ставовима и вредностима појединаца. Другим речима, оптимално уклапање између туриста и њиховог окружења (животне средине) се постиже када домаћин окружење одражава кроз вредности својих посетилаца (Hughes, 1991). Pearce and Moscardo (1984), су истакли да је туристичко задовољство веће ако се систем вредности туриста уклапа у систем вредности домаћина. Где се вредности и вредносне оријентације не уклапају,

неусклађеност може довести до осећаја стреса, узнемирености, несигурности и резултирати незадовољством. Због тога, један услов задовољства туриста домаћинима је поклапање система вредности туриста и домаћина.

Процес приписивања је такође објаснио концепт задовољства. Дефиниција приписивања задовољства односи се на позитивна или негативна неслагања у очекивањима. „Негативно неслагање (када заправо није као што се очекивало) доводи до незадовољства. Позитивно неслагање (када је заправо боље од очекиваног) доводи до задовољства“ (Hunt, 1991). Неслагање у очекивању може се приписати спољним силама (на пример, специфична ситуација) или унутрашњим силама (на пример, особине појединаца) (Pearce, Moscardo, 1986). Туристичко задовољство може се приписати или туристи (интерно приписивање) или ситуацији и животној средини односно окружењу (екстерно приписивање) (Valle, Wallendorf, 1977). Туристи који приписују своје незадовољство спољним факторима (на пример, објекти, услуга) могу бити више незадовољни него туристи који приписују своје незадовољство унутрашњим факторима (на пример, себи самима) (Van Raaij, Francken, 1984). Према томе, они туристи и домаћини који приписују своје незадовољство екстерним факторима (нпр. разлике у културним вредностима) могу бити више незадовољни од оних који приписују своје незадовољство интерном факторима (нпр. својој личности). Може се тврдити да културне вредности могу посматрати као унутрашња приписивања. Међутим, пошто култура припада спољашњем окружењу које утиче на понашање туриста, претпоставља се да се утицај културних разлика на искуства туриста приписује спољним факторима. Разумевање процеса приписивања је изузетно важно у објашњавању концепта туристичког незадовољства, јер омогућава бољи увид у његове узроке (Reisinger, Turner, 2003).

7.2 ДИМЕНЗИЈЕ ЗАДОВОЉСТВА

Постоји претпоставка многих истраживача да је задовољство једнослојан концепт. Међутим, ово је погрешно зато што је задовољство вишеслојан (вишедимензионалан) концепт који се састоји од низа независних компоненти (Hughes, 1991; Pizam et al., 1978). Можемо рећи да је задовољство везано за одмор

такође вишеструки концепт који се састоји од многих независних аспеката искустава са одмора као што су објекти, природно окружење или услуге, и који треба да се анализирају засебно. Идентификација задовољства са посебним компонентама целокупног туристичког одмора може да укаже на незадовољавајуће аспекте искустава са одмора. Такође може да смањи неразумеваше које компоненте изазивају незадовољство унутар целокупног производа (Whipple, Thach, 1988).

Суштински елемент задовољства туриста на одмору је задовољство домаћинима. Аутори Рејсингер и Тарнер (Reisinger, Turner, 2003) домаћине означавају као пружаоце услуга. Пружаоци услуга су део туристичког одмора и они су прва тачка контакта за туристе и остају у директном контакту са туристима током целе посете. Према томе, задовољство туриста са пружаоцима услуга може значајно утицати на укупно задовољство на одмору. Задовољство домаћинима може повећати међународну посету, поновљену куповину истог туристичког производа, повећање туристичких трошкова и продужење туристичког боравка (Reisinger, Turner, 2003).

У циљу процене туристичког задовољства неопходно је анализирати различите димензије задовољства (Pizam et al., 1978). Две главне димензије задовољства су инструментална димензија која представља задовољство физичким перформансама (извођење, обављање) (нпр. гласност) и експресивна димензија која представља задовољство психолошким перформансама (нпр. удобност) (Swan, Combs, 1976). Задовољство домаћинима треба бити анализирано мерењем задовољства оба параметра, односно физичка (нпр. изглед, ажурност) и психолошка (нпр. гостопримство) перформанса домаћина (Reisinger, Turner, 2003).

Идентификовањем различитих особина димензија задовољства, могуће је анализирати узроке незадовољства (Ojha, 1982). Ojha (1982) је истакао да постоје туристи који су задовољни упркос проблемима са физичким производима и постоје туристи који су незадовољни упркос најбољим производима. Најбољи физички производ не може надокнадити психолошко незадовољство. Према томе, психолошка димензија задовољства је изузетно важна. Исти аутор је истакао да задовољство „не долази само од добрих призора, већ од понашања приликом

сусрета, помоћи која се добија, добијених информација и ефикасности којом се добијају услуге“ (Ојћа, 1982). Слично, Пизам и сарадници (Pizam et al., 1978) истичу кључну улогу психолошке димензије задовољства као што је гостољубивост друштвене заједнице домаћина, која је дефинисана као спремност да се помогне туристима, пријатељској настројености и љубазности према туристима.

Исходи незадовољства могу бити различити. Према теорији Моутиња (Moutinho, 1987), туристи могу или променити дестинацију или наставити посету, са или без интеракције са домаћинима. Екстремно незадовољни туристи могу изабрати да промене дестинацију за свој одмор. Незадовољни туристи могу или да промене дестинацију или да одлуче да наставе посету без намере за даљу интеракцију са домаћинима. Задовољни и екстремно задовољни туристи могу или наставити посету са намером даље интеракције или могу да промене дестинацију. Према Пирсовој теорији (Pearce, 1980), задовољни туристи могу да се врате на дестинацију, препоруче је другим туристима или изразе повољне коментаре о истој. Незадовољни туристи се неће вратити у дестинацију, нити ће је препоручити другим туристима. Они могу такође изразити негативне коментаре о дестинацији и умањити њен тржишни углед. Како туристи виде вредност туристичке дестинације утиче на њихово задовољство, њихову одлуку да поново посете дестинацију, на њихове препоруке својим пријатељима и води до одрживијег будућег развоја (Bajs, 2015; Moliner et al., 2007; Petrick, 2004).

Концепт задовољства је често расправљан у односу на задовољство друштвеним односима (Dorfman, 1979) и услугом потрошачима (Whipple, Thach, 1988). Чини се да се туристичко задовољство такође може објаснити у смислу задовољства услугом. Како је Уггу (1991) указао, услуге које се нуде туристима су високо контактне услуге и одликују се директном интеракцијом. Задовољство услугом зависи од квалитета услуга које се пружају туристима (Uggu, 1991). Због тога треба размотрити концепт квалитета услуга и задовољство услугом.

7.3 КОНЦЕПТ КВАЛИТЕТА УСЛУГА И ЗАДОВОЉСТВО УСЛУГОМ

Концепт услуге је добио значајну пажњу у области туризма (Fick, Ritchie, 1991; Ostrowski et al., 1993; Augustyn, Ho, 1998), гостопримства (Lewis, Chambers, 1989; Saleh, Ryan, 1992; Војанић, Rosen, 1994), и рекреације (MacKay, Crompton, 1988). Услуга је дефинисана као „било која активност или корист једне стране коју може да понуди другој која је у суштини неопипљива и не резултира власништвом било чега. Производња може или не мора бити везана за физички производ“ (Kotler et al., 1989 цитирано у Reisinger, Turner, 2003). Јединствене карактеристике услуга као што су неопипљивост, кварљивост, неодвојивост производње и потрошње и хетерогеност су стално присутне у литератури о маркетингу услуга (Berry, 1980; Eiglier, Langeard, 1975; Lovelock, 1991). Ове карактеристике отежавају процену услуга (Zeithaml, 1981). Литература о маркетингу и понашању потрошача нуди расправу о разликама између робе и услуга (Reisinger, Turner, 2003).

У услужним делатностима, фокус активности и операција је на процесу услуге или сусрету. Сусрет услуге може бити дефинисан као тренутак интеракције између потрошача и пружаоца услуге или узајамна интеракција између потрошача и пружаоца услуге (Czepiel et al., 1985; Shostack, 1985; Solomon et al., 1985; Surprenant, Solomon, 1987). Shostack (1985) дефинише сусрет услуге као временски период током ког потрошач директно комуницира са услугом. Степен личне интеракције и време утрошено на пружање услуге значајно варирају између услуга. Норман (Norman, 1984) сматра да сусрет услуге представља неколико узастопних и истовремених „тренутака истине“ у интерперсоналном окружењу, који су процењени тиме колико су блиско испуњена очекивања. Сходно томе, квалитет услуге која је испоручена преко неколико „тренутака истине“ или сусрета између особља и потрошача зависи од међуљудских вештина и окружења у којем је услуга испоручена.

Постоје бројне шеме класификације и дефиницијски оквири анализирања услуга (Cowell, 1984; Lovelock, 1991; Shostack, 1987), а такође постоје и различите врсте услуга у зависности од степена (обима) личног контакта потребног у сусрету услуга. Милс (Mills, 1986) дели услуге у три основне категорије: 1)

„одржавање-интерактивне“, 2) „задатак-интерактивне“, 3) „личне-интерактивне“. Услуге „одржавање-интерактивне“ су једноставне природе и карактерише их мало неизвесности у обављању (нпр., услуге у ресторанима брзе хране). „Задатак-интерактивне“ услуге одликује већи ризик у обављању, зависе од пружаоца услуге за информације и стручност (нпр., банкарске услуге, брокерске фирме) и сходно томе захтевају интензивнију интеракцију између пружаоца услуге и потрошача. „Личне-интерактивне“ услуге представљају најинтензивнију интеракцију од ова три типа. Како Милс даље наводи, ове услуге карактерише професионализам, обавезујући уговор трансакција, висок степен прилагођавања, размена информација и поверење у основи сусрета услуге. Туристичке и угоститељске услуге карактерише веома интензиван лични контакт између пружаоца услуге и потрошача, који одређује квалитет услуга које се нуде туристима и фокус је анализе квалитета услуга (Mills, 1986).

Многи теоретичари су писали о концепту квалитета услуге (Gronroos, 1978, 1982, 1984; Lehtinen, Lehtinen, 1982; Lewis, Booms, 1983; Sasser, Arbeit, 1978; Sasser et al., 1978; Parasuraman et al., 1985, 1986, 1988). Поједини аутори (Parasuraman et al., 1985) су истакли да је квалитет услуге недостижно изградити, није прецизно дефинисан и није лако изражен од стране потрошача. Критеријум квалитета услуге још увек није адекватно утврђен. Дефинисање квалитета услуге и обезбеђивање техника за његово мерење је главни проблем пружаоцима услуга и истраживачима. Ово постаје посебно комплексно питање у високо контактним услужним делатностима као што су туризам и угоститељство (Reisinger, Turner, 2003).

Постоје многе димензије квалитета услуге. Према ауторима Lehtinen и Lehtinen (1982), постоје три различите димензије квалитета услуге: физички који укључује физичке аспекте услуге, корпоративни који укључује слику или профил услужне организације и интерактивни који произилази из интеракције између контактног особља и потрошача. Истраживачи се слажу да је интерактивна димензија квалитета услуге централна за услугу. Квалитет услуге настаје током интеракције између потрошача и пружаоца услуге или сусрета услуге. Квалитет интеракције потрошач-пружалац је од виталног значаја за процену укупног квалитета услуге (Crosby, Stephens, 1987; Parasuraman et al., 1985, 1988; Solomon

et al., 1985; Ugru, 1991). Gronroos (1984) разликује технички и функционални квалитет услуге. Технички квалитет представља оно што потрошач добије од услуге као резултат интеракције са пружаоцем услуге. Функционални квалитет представља начин (или обављање) у ком пружалац услуге доставља услугу потрошачу. Исти аутор (Gronroos, 1984) је такође истакао виталну улогу пружаоца услуге у процесу пружања услуге. Мартин (Martin, 1987) разликује друге две димензије квалитета услуге: процедурални и дружељубив (гостољубив). Процедурална димензија је механичка у природи и бави се продајом система и дистрибуира производ потрошачу. Дружељубива димензија је међуљудска у природи и наглашава позитиван однос пружаоца услуге према потрошачима, понашање и одговарајуће вербалне и невербалне вештине. Такође се бави особљем које пружа услугу потрошачу, односно особинама које треба да поседују (да је пријатељски настројено, да цене потрошача, да су сугестивни, да су у стању да испуне психолошке потребе потрошача и очекивања, користе имена у обраћању, љубазно решавају проблеме, уважавају потребе потрошача, да поседују особине као што су тактичност, љубазност, пажљивост, смерност и пријатан тон гласа). Ова димензија наглашава потребу потрошача да буде вољен, поштован, опуштен, да се осећа пријатно, важно, размажено и добродошло (Martin, 1987).

Карактеристике пружаоца услуге су витални елементи квалитета услуге. Callan (1990) наводи као атрибуте квалитета услуге следеће одреднице: „одговорно, брижно и љубазно особље“, „особље које ради ствари брзо и даје искрене одговоре на проблеме“, „третира друге на љубазан начин“, „гостопримство које наводи да се гост осећа као код куће, добро збринут и нестрпљив да се врати“, „елиминација сваке критике“, „чине да примаоц осећа пажњу, ефикасност, коректност и великодушност“. Према Hochschild-у (1983) услуга такође захтева потребу за осмехом, у пријатном опхођењу са потрошачем. Пизам и сарадници (Pizam et al., 1978) наглашавају улогу фактора гостопримства у пружању услуге: спремност запослених да помогну туристима, љубазност према туристима и пријатељство, као и спремност мештана да помогну, буду љубазни и гостољубиви. Knutson (1988) указује да је брза и љубазна услуга једнако важна за задовољство туриста квалитетом услуге, док аутори Saleh и Ryan (1992) наводе да је изглед особља још важнији од низа производа који се нуде.

Литература о маркетингу услуга указује на то да постоји разлика између концепата квалитета услуге и задовољства услугом. Квалитет услуге се бави атрибутима саме услуге (Crompton, MacKay, 1989), док је задовољство психолошки исход који произилази из искуства. То је „емотивно стање које се јавља као одговор на оцену узајамних искустава“ (Westbrook, 1981). Квалитет услуге је повезан са задовољством потрошача и начин је размишљања о томе како задовољити потрошаче тако да они задрже позитивне утиске о услузи (Ostrowski et al., 1993). Задовољство зависи од атрибута квалитета услуге (Crompton, MacKay, 1989). Обично висок квалитет атрибута услуге резултира високим задовољством.

Квалитет услуге је од суштинског значаја у одређивању незадовољства потрошача и умногоме зависи од међуљудског елемента обављања услуге (Bitner et al., 1990). Квалитет међуљудске интеракције између потрошача и пружаоца услуге је важан елемент у оцењивању укупног задовољства квалитетом услуге (Crosby, Stephens, 1987; Parasuraman et al., 1985, 1988). С тога, квалитет међуљудске интеракције између туристе и пружаоца услуге је важна детерминанта туристичког незадовољства услугом. Према ауторима Хасинто и сарадници (Jacinto et al., 1999), на задовољство одмором позитивно утичу међукултуралне интеракције и квалитет услуга.

Значај међуљудске интеракције наглашава и чињеница да је могуће да доживљен висок квалитет услуге доведе до слабог задовољства. Механички систем достављања услуге може бити високог квалитета, међутим, међуљудска димензија услуге може бити ниског квалитета и резултат тога је ниско задовољство укупном услугом. Са друге стране, ставови пружаоца услуге, понашање и вербалне способности, могу пружити потрошачу више задовољства него чист механички систем достављања услуге. Како аутори Crompton и MacKay (1989) наводе, позитивна социјална интеракција између потрошача и пружаоца услуге може надокнадити чак и низак квалитет услуге и резултирати високим задовољством. Висок квалитет дружељубиве димензије услуге може надокнадити низак квалитет процедуралне димензије услуге (Martin, 1987). Дакле, опажања међуљудског елемента достављања услуге је суштински елемент у одређивању туристичког задовољства услугом (Reisinger, Turner, 2003).

Култура одређује очекивања и опажања квалитета услуге, која заузврат, одређују задовољство услугом. На пример, аутори Мок и Армстронг (Mok and Armstrong, 1998) су пронашли значајне разлике у очекивањима од квалитета хотелске услуге међу гостима из Велике Британије, САД-а, Аустралије, Јапана и Тајвана. Аутори Choi и Chu (2000) су истраживали опажања квалитета услуге азијских и западних туриста у хотелима у Хонг Конгу. Резултати студије показали су да задовољство азијских туриста проистиче из фактора вредности, док код западних туриста на задовољство је утицао фактор квалитета собе, што наводи на закључак да разлике у опажањима могу бити објашњене културним факторима.

7.4 МЕРЕЊЕ ЗАДОВОЉСТВА

Постоје два различита приступа у мерењу задовољства (Maddox, 1985): мерење укупног задовољства и мерење различитих димензија задовољства. Први приступ је мерење укупног задовољства објектом или особом. Такво мерење је једноставно и захтева минимум напора испитаника (Maddox, 1985). Међутим, проблем је у избору међу бројним техникама мерења укупног задовољства. Обично се користи скаларна техника, али постоје бројне расправе о сврсисходности скаларног мерења. Пизам и сарадници (Pizam et al., 1978) тврде да задовољство треба бити мерено на интервалној скали. Dann (1978) је критиковао овај тип мерења да је високо искривљен, јер туристи могу изразити различите степене задовољства различитим компонентама њихових искустава са одмора. Друге технике мерења као што су интервјуисање или постављање директних питања која се односе на задовољство такође је критиковано да је одговорно за искривљене одговоре. Dann (1978) тврди да су корисније индиректне од директних техника. Maddox (1985) је испитао конструктивну исправност неколико метода и скала мерења задовољства. Испитаници су замољени да покажу своје задовољство на графику, „лицу“ и „одушевљен-страшно“ скалама (delighted-terrible - DT). DT (вербални) се чинио бољи од графичких и „лице скала“ (невербалних скала).

Мерење укупног задовољства људима је сложеније него мерење задовољства физичким објектима. Физичке карактеристике као што су величина и

обим могу бити директно посматрани и измерени. Психолошке карактеристике као што су интелигенција и гостопримство морају се закључити (претпоставити). Као резултат, мерење људских психолошких особина у великој мери зависи од опажања ових особина од стране посматрача. Могу се јавити личне предрасуде (склоности) током различитих процена претпостављених квалитета од стране посматрача. Ове предрасуде су претње тачности мерења (Reisinger and Turner, 2003).

Мерење задовољства туристичким производом је тешко зато што се туристички производ састоји углавном од услуга које су неопипљиве и кварљиве у природи. Поред тога, мерење задовољства експресивним извођењем (обављањем) услуга (нпр. атмосфера гостопримства, репутација) је још тежа него инструментално извођење услуге (нпр. брзина, исправност, коректност) (Reisinger, Turner, 2003).

Други приступ мерења задовољства је мерење различитих димензија задовољства које доприносе укупном задовољству (Maddox, 1976; Smith et al., 1969). Поред тога, будући да је туристички производ састављен од много међусобно повезаних компонената, мерење задовољства туристичким производом захтева пре свега идентификацију индивидуалних компоненти овог производа и мерење задовољства сваком компонентом (Pizam et al., 1978). На пример, задовољство укупним туристичким производом може бити анализирано мерењем задовољства објектима, природним окружењем или понуђеним услугама. Задовољство услугама може бити оцењено задовољством међуљудског елемента услуге. Међуљудски елемент услуге може бити даље анализиран мерењем задовољства индивидуалним пружаоцима услуге као што су туристички водичи, продавци, конобари и цариници и њихових атрибута као што су љубазност, пријатељство и професионалност. На пример, задовољство туристичким водичем може бити мерено задовољством његовим знањем о историјском, географском и културном окружењу (Almagor, 1985), знањем културе коју посећују и културе посетилаца, организацијских и комуникацијских вештина (Hughes, 1991; Pearce, 1984). Као што је Hughes (1991) навео, задовољство је вишеструки концепт.

Мерење задовољства туриста посебним компонентама туристичког производа је важно зато што ово мерење има значајан утицај на задовољство

туриста укупним туристичким производом. Ако индивидуалне (појединачне) компоненте туристичког производа нису идентификоване и ако је мерено само задовољство укупним производом, може доћи до ефекта „преливања“. То значи да незадовољство једном компонентом може довести до незадовољства укупним производом. Мерење одвојених компонента задовољства може помоћи развоју и разумевању која компонента туристичког производа ствара незадовољство и коју треба променити или модификовати. Такође може бити развијена адекватнија дефиниција концепта задовољства (Reisinger, Turner, 2003).

Једна од заједничких мера незадовољства је жалба. Међутим, ова мера је веома субјективна и може представљати пристрасан став због високе стопе незадовољства које не може довести до много жалби (Gronhaug, 1977). Према Roth et al. (1990), најчешћи одговор потрошача на незадовољство је „урадити ништа“ (Roth et al., 1990). Међутим, жалбе треба пратити због незадовољних гостију који се жале пријатељима (Maddox, 1985), а последице таквих жалби могу бити веома негативне. Један од разлога зашто жалбе не требају бити коришћене као мера задовољства је зато што оне не указују увек на право незадовољство. Жалбе могу бити узроковане неспоразумима који произилазе из интеркултуралних разлика изазваних током путовања у иностранство (Hanningan, 1980). Међународни туризам је, више него било која друга област, погођен културолошким разликама (Hanningan, 1980). Због тога је разумевање културних фактора који утичу на незадовољство међународних туриста од суштинског значаја за било коју студију о међународном туризму.

Неки истраживачи доводе у питање корисност мерења задовољства уопште. Неки тврде да мерење задовољства са стварним искуствима није корисно. Уместо тога, задовољство би требало бити мерено на основу очекивања. „Индикатори (показатељи) очекивања су три пута моћнији у објашњавању задовољства него објективни услови“ (Gauthier, 1987). Други тврде да задовољство треба бити мерено током времена. Међутим, недостатак стабилне технике за мерење задовољства чини мерење током времена тешким. Пизам и сарадници (Pizam et al., 1978) су нагласили многе тешкоће у мерењу туристичког задовољства. Такође, исти аутори (Pizam et al., 1979) испитивали су Данов (Dann, 1978) приступ мерења задовољства, посебно: а) поглед мерења различитих

елемената туристичког задовољства; б) збуњујуће услове мотивације путовања, циљ путовања и задовољство са путовања; в) не пружање информација о „push“ факторима који у великој мери утичу на искуство туриста; г) претпостављање да туристичко задовољство није зависно од задовољства услугама већ је зависно од укупног задовољства животом; д) игнорисање Ликертовог типа скала као одговарајућих инструмената за мерење туристичког задовољства.

Упркос тешкоћама и критикама мерења задовољства, менаџери у туризму треба да се баве мерењем туристичког задовољства. „Незадовољство одмором наглашава процес доношења одлуке туриста“ (Van Raaij and Francken, 1984; Van Raaij, 1986) и утиче на намеру куповине (Moutinho, 1987). Задовољство одређује да ли туриста постаје поновни посетилац. Контролисање (мониторинг) туристичког задовољства може пружити непроцењиву информацију за откривање проблема који узрокују незадовољство одморима и имају негативан утицај на будуће посете. Од великог је значаја сагледати могуће последице незадовољства туриста како би стање могло бити поправљено пре појаве кризе (Maddox, 1985). Менаџмент и маркетинг приступи који подразумевају туристичко задовољство и намере понашања и даље је важна област у истраживању у туристичким студијама (Prayag et al., 2013). Задовољство туриста може повећати вероватноћу да ће они поново посетити дестинацију и да ће је препоручити породици и пријатељима (Chi, Qu, 2008; Prayag, Ryan, 2012). Важно је узети у обзир анализу туристичког задовољства за управљање туристичким дестинацијама, с обзиром да већи степен задовољства доноси већу вероватноћу поновне куповине производа/услуге и да ће подстаћи друге да то учине, што значи да препоруче дестинацију пријатељима и породици (Castellanos-Verdugo et al., 2016). Нека истраживања су показала да доживљена вредност доводи до позитивних резултата као што су задовољство и намере понашања (Chua et al., 2015; Correia Loureiro et al., 2014; Kim et al., 2015). Поновна куповина и позитивна „уста-до-уста“ препорука су два показатеља лојалности потрошача и могу бити објашњени на основу туристичког задовољства (Prayag et al., 2013; Prebensen et al., 2014; Sun et al., 2013). Практично, сва претходна истраживања у овој области су показала да је туристичко задовољство предуслов лојалности, што је повезано са успехом туристичке дестинације.

7.5 ЗАДОВОЉСТВО ТУРИСТА У ЗАШТИЋЕНИМ ПРИРОДНИМ ДОБРИМА

Задовољство туриста базирано је на различитим факторима укључујући: опсег атракција на дестинацији, маркетиншко позиционирање дестинације, квалитет услуге, очекивања туриста, као и појединачно искуство сваког појединца током боравка. Такође, на задовољство туриста активностима у природи може утицати велики број варијабли (Orams, 2000), као што су социо-демографске карактеристике (пол, степен образовања, претходно искуство и националност) (Christensen et al., 2009; Kozak, 2001; Moscardo, 2006; Pearce, 2006; Reynolds, Braithwaite, 2001), стање животне средине, временски услови или велика гужва приликом посете (Birtles et al., 2002; Musa, 2002).

Како је екотуризам облик туризма који се фокусира на доживљавању природних подручја, а истовремено наглашава карактеристике као што су учење и одрживост (еколошка, социо-културна и економска), дистрибуцију користи и етике, одговорности и свести (Chiu et al., 2014; Donohue, Needham, 2006; Weaver, Lawton, 2007), истраживање искустава везаних за путовање и задовољство екотуриста је од пресудног значаја за дугорочан успех екотуристичког производа и дестинација (Chan, Baum, 2007b).

У литератури се могу пронаћи бројна истраживања на тему задовољства туриста у заштићеним природним добрима. Истраживање о задовољству туриста сафаријем у Кенији обухватало је 200 испитаника, који су оцењивали 29 атрибута (Akama, Kieti, 2003). Најбоље оцењени атрибути били су атрактивни природни мотиви, приступ локалитетима, љубазно и посвећено особље, квалификовано особље, добијање одговора на свако постављено питање, смештај и опрема, док су туристи показали мање задовољство атрибутима као што су информативни центри и лака доступност информација о националном парку, као и цене. Такође, аутори су тестирали да ли постоје статистички значајне разлике између туриста који су први пут у посети националном парку и оних којима је то поновљена посета и пронашли су да нема разлике у задовољству. Студија о задовољству туриста роњењем у Малезији обухватала је 98 испитаника који су оцењивали 16 варијабли (Musa et al., 2006). Туристи су целокупно задовољство искуством оценили врло високо. Високој оцени су посебно допринели природа и лака

доступност локалитета за рођење. Слабије су оцењени едукативни садржаји, доступност опреме, смештај и допунске активности. Студија о задовољству туриста који су посматрали китове на Азорским острвима обухватала је 466 испитаника (Bentz et al., 2016). Упитник је садржао 17 варијабли, од којих су као најзначајније оцењене могућност да се види што већи број китова у природном окружењу, време проведено са животињама, цена аранжмана и тип и величина брода, као и величина групе која директно зависи од инфраструктурних могућности.

8. АНАЛИЗА ФАКТОРА КОЈИ УТИЧУ НА ЗАДОВОЉСТВО ТУРИСТА У РАМСАРСКИМ ПОДРУЧЈИМА ВОЈВОДИНЕ

У овом поглављу биће представљени резултати истраживања добијени анализом фактора (категорија) који утичу на задовољство туриста у Рамсарским подручјима Војводине. Најзначајнији резултати су издвојени и представљени. Најпре је образложена методологија и фазе истраживања, затим су представљене социо-демографске карактеристике испитаника (полна, старосна, образовна структура), као и мотиви њихове посете. Затим су презентовани резултати истраживаног задовољства туриста у односу на три типа категорија (*Природни туристички мотиви, Задовољство услугом, Инфраструктура*) кроз анализирање задовољства варијаблима из поменутих категорија. Даљим истраживањем утврђивало се постојање статистички значајних разлика унутар анализираних категорија, као и између истих. Након тога утврђивано је постојање статистички значајних разлика у одговорима испитаника између различитих Рамсарских подручја у Војводини. На крају истраживањем се утврдило постојање статистички значајних разлика у одговорима испитаника различитог пола и старосних група. Одговори нису анализирани према образовној структури испитаника, јер највећи проценат испитаника чине студенти, па резултати не би имали смисла.

8.1 МЕТОДОЛОГИЈА И ФАЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

Прва фаза истраживања обухватила је преглед постојеће литературе и одабир свих фактора који утичу на задовољство туриста приликом посете заштићеним природним добрима. На основу прегледа литературе издвојени су фактори који су подељени у три целине (категорије): *Природни туристички мотиви, Задовољство услугом и Инфраструктура*. Након избора фактора и дизајнирања упитника наступила је друга фаза истраживања која је укључивала анкетање посетилаца Рамсарских подручја Војводине. Анкетање туриста је обављено током пролећа 2016. године у просторијама Географског факултета

Универзитета у Београду⁹, и на самим локалитетима Засавица, Царска бара и Слано Копово. Испитаници су сами попуњавали одштампане анкете, након прецизног упутства од стране истраживача. Сви испитаници су детаљно информисани о циљу истраживања, као и о идентитету истраживача. Испитаници су својеволјно учествовали у истраживању и били су обавештени да је истраживање анонимно и да ће се подаци користити стриктно и само у сврхе истраживања. Подељено је 250 анкета, од чега је 214 било исправно попуњено и даље анализирано.

У истраживању је коришћен упитник који се састојао из два дела (Прилог А). Први је мерио социодемографске варијабле (пол, старосно доба, степен образовања, занимање), од којих су испитаници требали да заокруже неку од понуђених категорија, која их најбоље описује, односно дефинише њихово тренутно животно стање. Други део упитника је био састављен од 20 варијабли, груписаних у три тематске целине: *Природни туристички мотиви* (5), *Задовољство услугом* (9) и *Инфраструктура* (6), које су мериле задовољство туриста овим категоријама. У овом делу су испитаници оцењивали варијабле петостепеном Ликертовом скалом (1 - Уопште се не слажем; 5 – Врло се слажем), чији је кредибилитет потврђен у бројним туризмолошким истраживањима (Agyeiwaah et al., 2016; Hui et al., 2007; Kozak, 2001b; Song et al., 2012; Wong and Law, 2003). Овом делу су додата два питања о разлогу посете Рамсарском подручју, како би се утврдио мотив и да ли су туристи заинтересовани за поновну посету.

Питања у анкетном упитнику формирана су на основу претходних истраживања (Ballantyne et al., 2009; Bentz et al., 2016) са неопходним модификацијама како би се прилагодила потребама ове дисертације.

У туристичкој литератури задовољство туриста тумачи се као водећи индикатор ка успостављању дугорочне одрживости, јер је пресудан за поновљене посете дестинацији, као и позитивне/негативне препоруке будућим посетиоцима (WTO, 2004). Претходна истраживања указују на различите приступе када је

---

⁹ Анкетирани су студенти III и IV године Географског факултета Универзитета у Београду (студијске групе Туризмологија, Геопросторне основе животне средине и Географија) који су Рамсарска подручја посећивали у оквиру теренских настава и стручних екскурзија.

мерење задовољства у питању и то подразумева компарацију очекивања пре одмора са утисцима након одмора (Chon and Olsen, 1991; Pizam and Milman, 1993; Duke and Persia, 1996), мониторинг током одмора (Pizam et al., 1978; Tribe and Snaith, 1998), истраживање након завршеног одмора (Pearce, 1980; Loundsbury and Hoopes, 1985; Chon and Olsen, 1991) и пред сам крај одмора (Danaher and Arweiler, 1996; Qu and Li, 1997). Истраживање спроведено у овој дисертацији обављено је након посета туриста Рамсарским подручјима.

Примењене статистичке процедуре у процесу тестирања статистички значајних разлика у одговорима испитаника спроведене су у компјутерском програму XLSTAT (<https://www.xlstat.com/en/>).

8.2 СОЦИО-ДЕМОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСПИТАНИКА

На задовољство активностима у природи може утицати велики број варијабли (Orams, 2000). Социо-демографске карактеристике су значајан чинилац, укључујући пол (Musa, 2002), степен образовања (Reynolds and Braithwaite, 2001), претходно искуство (Christensen et al., 2009) и националност (Kozak, 2001; Moscardo, 2006; Pearce, 2006).

У оквиру истраживања за потребе ове дисертације, анализирани су и социо-демографске карактеристике испитаника. Посетиоцима су, такође, била постављена питања и о разлогу и броју посета Рамсарским подручјима као и да ли би поново посетили иста.

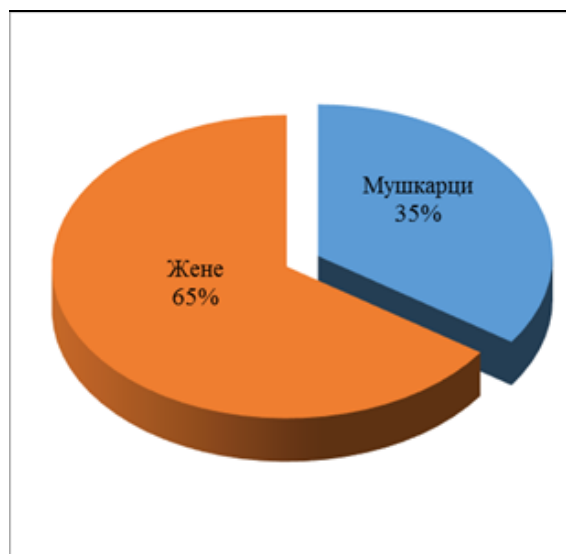

График 1. Полна структура испитаника

Након анализирања одговора испитаника, када је у питању полна структура, можемо рећи да жене чине 65% од укупних испитаника, док проценат удела мушкараца међу испитаницима износи 35%.

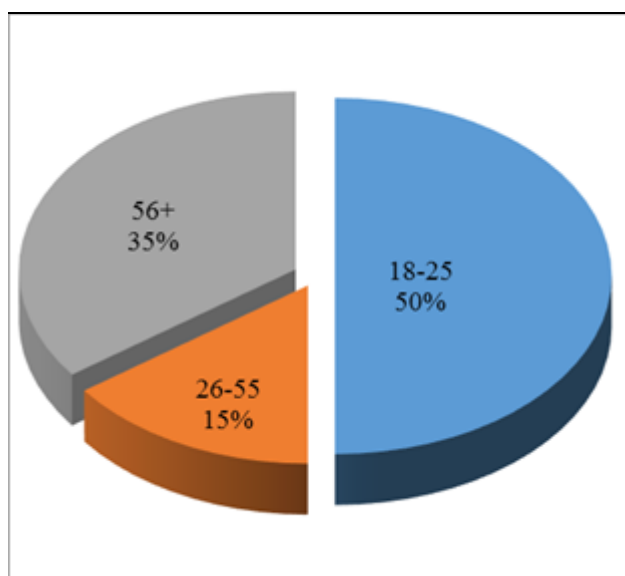

График 2. Старосна структура испитаника

Када се посматра старосна структура испитаника, јасно је да доминирају испитаници старосне доби од 18-25 година (50% испитаника), што се објашњава чињеницом да међу испитаницима велики удео чине студенти Географског факултета који су посећивали Рамсарска подручја Војводине у оквиру теренске

наставе на факултету или приликом индивидуалних обилазака истраживаних локалитета.

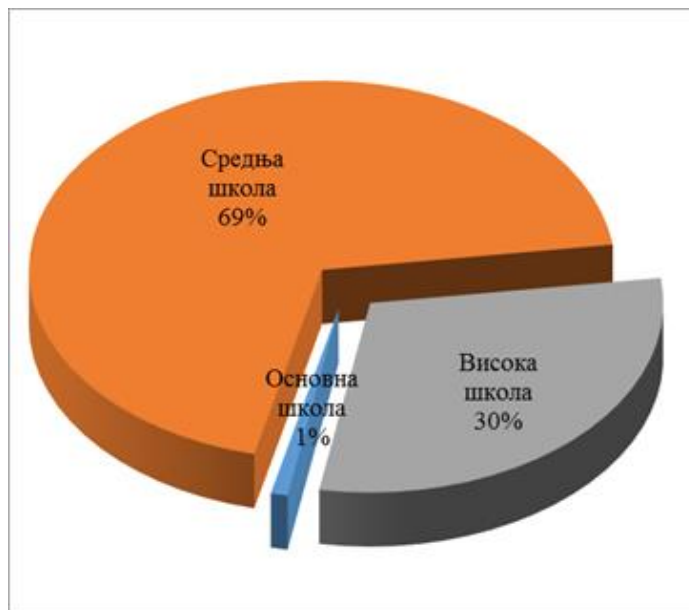

График 3. Образовна структура испитаника

Као и у старосној структури, и у образовној доминира категорија средња школа, што се објашњава великим бројем студената међу анкетираним испитаницима који су у образовној структури наводили завршену средњу школу.

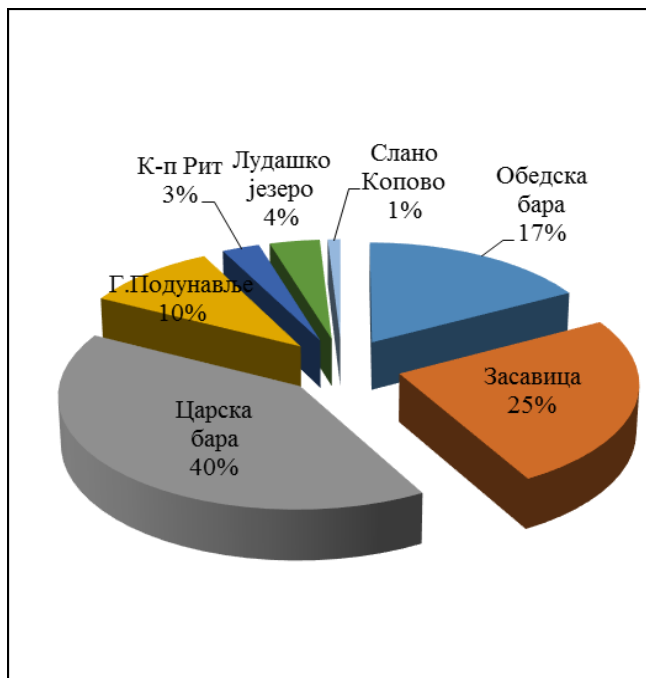

График 4. Удео посете Рамсарским подручјима у анализираном узорку (%)

У анализираном узорку (214 испитаника) даље је урађена анализа о броју Рамсарских подручја која су испитаници посетили. Након анализирања анкетних упитника, добили смо процентуалне резултате о посећености Рамсарских подручја Војводине. У посматраном узорку, највећи број испитаника посетио је локалитете: Царска бара (40%), Засавица (25%) и Обедска бара (17%). Овај податак је очекиван, јер је већина анкетираних студената ове локалитете посећивала у оквиру теренских настава, као и чињеница да су ова подручја релативно близу Београда, великог емитивног центра. На четвртом месту је Горње Подунавље (10%), док Лудашко језеро, Ковиљско-петроварадински Рит и Слано Копово бележе малу посећеност (укупно 8%). Интересантан податак је да је међу анкетираним испитаницима било само двоје који су посетили Лабудово окно, међутим како то чини мање од 1% испитаника, није приказано у резултатима.

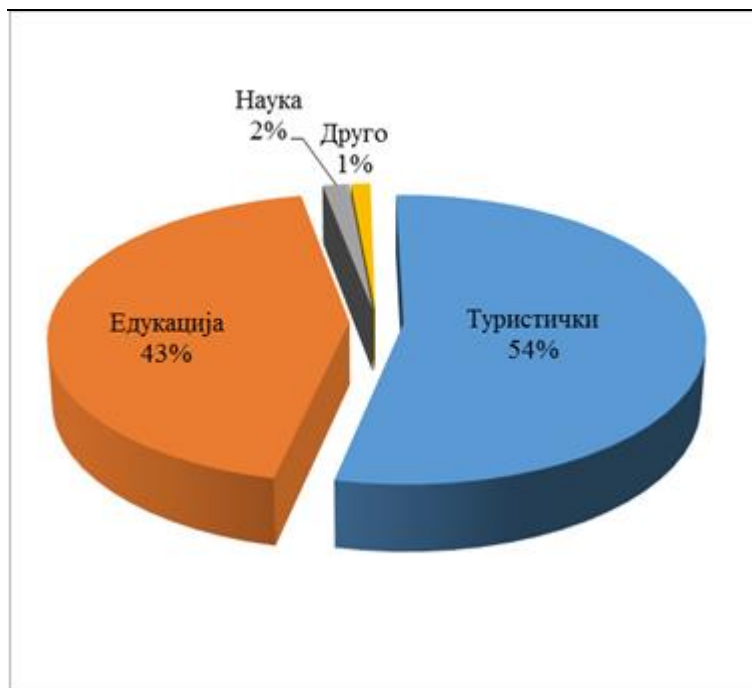

График 5. Разлог посете – мотивација

Такође, у анализама је обухваћен и мотив посете испитаника Рамсарским подручјима. Највећи проценат испитаника (54%) посетио је Рамсарска подручја у својству туриста, док је 43% испитаника као разлог посете навело едукацију. Слично и у студији аутора До и сарадника (2015), као доминирајући мотив посете Рамсарским подручјима издваја се посматрање локалитета (51%), а затим едукација (36%).

8.3 РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Обзиром на природу података, резултати анкете су представљени ординарном мерном скалом, а у погледу тестирања хипотеза примењена је непараметарска статистика. У овом случају се најчешће користи модус, медијана, перцентили, док аритметичка средина, стандардна девијација и друго, нису мере које се примењују на овај тип података. Мерна скала коришћена у овом истраживању је подељена у пет група (од „Уопште се не слажем“ до „Врло се слажем“) и због тога није адекватно користити ни модус ни медијану (мере које добијају на информативности на скалама од минимум седам или десет група), већ су подаци представљени процентом испитаника који су одговорили у распону од „Уопште се не слажем“ до „Врло се слажем“ на свако питање у анкети што се може видети у наредним табелама и на графиконима.

Најпре су представљени резултати о задовољству варијаблама из три анализирани категорије: *Природни туристички мотиви, Задовољство услугом и Инфраструктура.*

У оквиру категорије Природни туристички мотиви испитаници су оцењивали пет варијабли: *богатство природним мотивима, могућност посматрања заштићених врста из близине, могућност фотографисања, корисне информације о заштити природе и целокупан утисак о заштићеном подручју* (Табела 10). Велика већина испитаника је имала позитиван став о свим варијаблама из ове категорије.

Табела 10. Одговори за категорију *Природни туристички мотиви*

Варијабле	Удео одговора у %				
	1	2	3	4	5
Богатство природним мотивима	0,5	1,4	6,5	36,4	55,1
Могућност посматрања заштићених врста из близине	2,3	1,4	16,4	49,5	30,4
Могућност фотографисања	2,8	2,3	7,5	22,9	64,5
Корисне информације о заштити природе	0,9	0,9	15,9	48,1	34,1
Целокупан утисак о заштићеном подручју	0,5	1,4	11,2	46,3	40,7

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Сви посматрани фактори, односно варијабле имају преко 80% одговора „Слажем се“ и „Врло се слажем“, што указује на висок степен задовољства

туриста категоријом Природни туристичк мотиви. Резултати из табеле су још илустративнији уколико се прикажу на графикону.

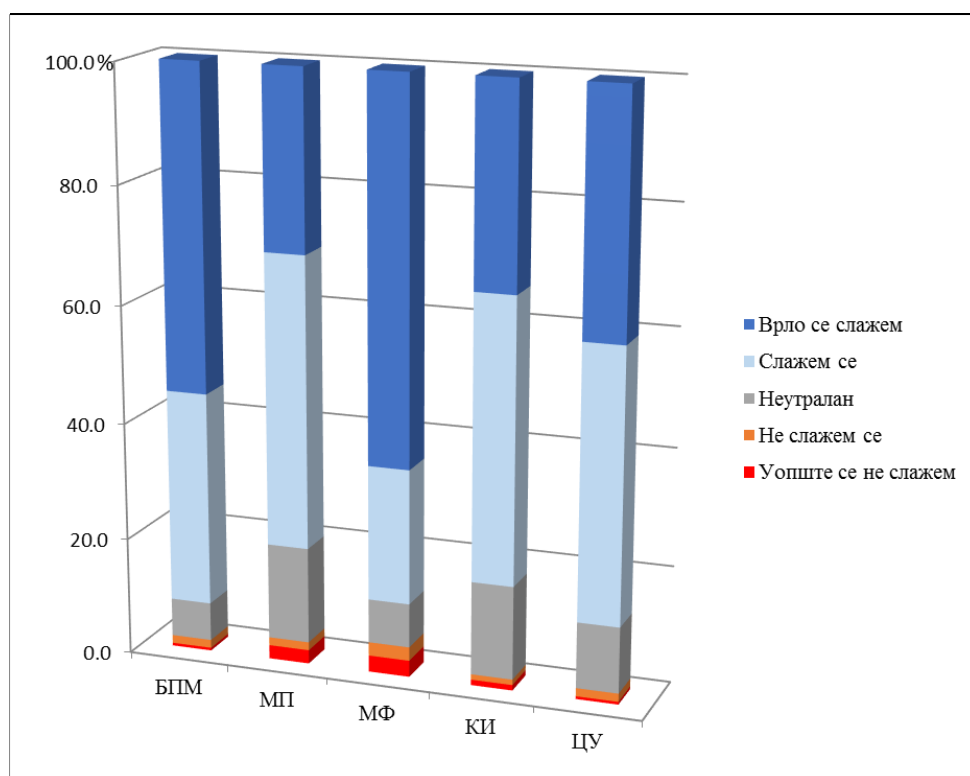

График 6. Одговори за категорију Природни туристички мотиви (БПМ-Богатство природним мотивима, МП-Могућност посматрања заштићених врста из близине, МФ-Могућност фотографисања, КИ-Корисне информације о заштити природе, ЦУ-Целокупан утисак о заштићеном подручју)

Приказани подаци показују изузетно задовољство туриста природним туристичким мотивима (одговори „Слажем се“ и „Врло се слажем“ чине 79,9% од укупног броја испитаника за *могућност посматрања заштићених врста из близине* и 91,5% одговора испитаника за *богатство природним мотивима*). Многи аутори истичу значај фактора као што су разноврсност врста које се могу видети, њихов број, могућност посматрања и фотографисања из близине као пресудне за задовољство туриста (Akama and Kieti, 2003; Bentz et al., 2016; Blamey and Hatch, 1998; Duffus and Dearden, 1993; Kessler, Harcourt and Bradford, 2014; Moscardo, 2006; Mustika et al., 2013; Valentine et al., 2004; Zeppel and Muloin, 2013). Како се туризам у Рамсарским подручјима заснива на природним мотивима, задовољство туриста овим варијаблама говори у прилог квалитету туристичког производа. Такође, туристи су задовољни могућношћу фотографисања. Одговори

„Не слажем се“ и „Уопште се не слажем“ чине мали проценат (5,1%) укупних одговора што указује на значајан природни потенцијал за развој туризма у Рамсарским подручјима Војводине. Позитиван став о целокупном утиску о природним мотивима у Рамсарским подручјима има чак 87% испитаника и високо их оцењује.

Слика 41. Посматрање и фотографисање заштићених врста у Рамсарском подручју
Царска бара

У оквиру категорије *Задовољство услугом* испитаници су оцењивали девет варијабли: *едуковано професионално особље, љубазно и услужно особље, могућност постављања питања, довољан број запослених, стручно предавање ренџера током посете, разумна цена карата, једноставан начин резервације за посете, ефикасна организација целокупне посете и прецизна информације на сајту* (Табела 11).

Табела 11. Одговори за категорију *Задовољство услугом*

Варијабле	Удео одговора у %				
	1	2	3	4	5
Едуковано професионално особље	0,5	1,4	21,5	64,5	12,1
Љубазно и услужно особље	0,5	1,9	15,0	53,3	29,4
Могућност постављања питања	0,0	1,9	12,6	29,9	55,6
Довољан број запослених	1,4	9,8	73,4	11,7	3,7
Стручно предавање ренџера током посете	0,9	2,8	27,1	33,2	36,0
Разумна цена карата	0,9	2,8	17,3	26,6	52,3
Једноставан начин резервације за посете	0,5	3,7	47,7	20,6	27,7
Ефикасна организација целокупне посете	0,0	2,3	14,0	37,4	46,3
Прецизна информације на сајту	3,3	6,1	51,4	33,2	6,1

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Када су варијабле из ове категорије у питању, приметно је смањење задовољства испитаника и повећан је удео туриста неутралног става, што се може и видети на приложеном графикону (График 7).

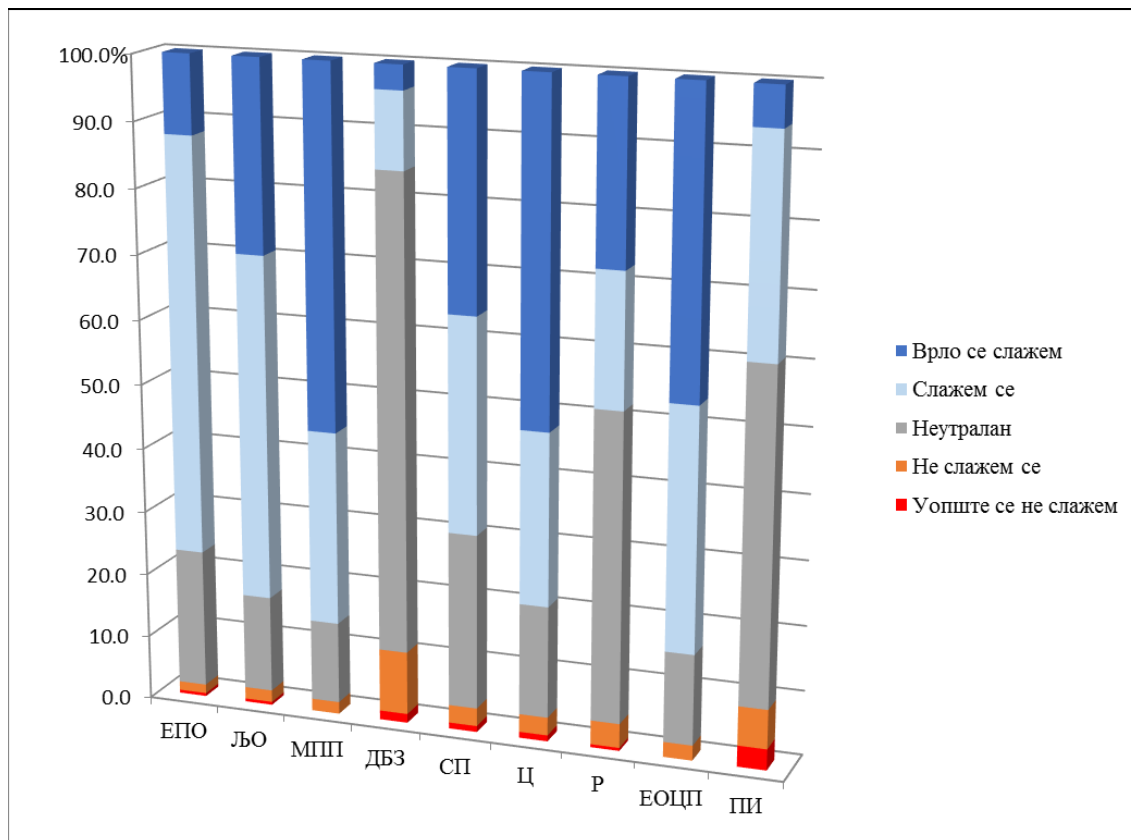

График 7. Одговори за категорију Задовољство услугом (ЕПО-Едуковано професионално особље, ЉО-Љубазно и услужно особље, МПП-Могућност постављања питања, ДБЗ-Довољан број запослених, СП-Стручно предавање рендера током посете, Ц-Разумна цена карата, Р-Једноставан начин резервације за посете, ЕОЦП-Ефикасна организација целокупне посете, ПИ-Прецизне информације на сајту)

За разлику од јасног задовољства туриста *Природним туристичким мотивима*, на основу приказаних података на графику 7, види се да то задовољство опада када је реч о *Задовољству услугом*, односно, присутне су веће разлике у одговорима за појединачне категорије, а такође је и заступљен већи проценат категорија од „Уопште се не слажем“ до „Неутралан“. Карактеристичан је „Неутралан“ став испитаника када је реч о *довољном броју запослених*, као и став „Слажем се“ када је реч о *едукованом професионалном особљу*, што нас доводи до закључка да су испитаници задовољни запосленим

особљем у Рамсарским подручјима, тј. оним особљем са којима су исти у контакту чему иде у прилог и варијабла *могућност постављања питања* (55.6% испитаника је одговорило да се „*Врло слаже*“ са овом категоријом). Туристи који посећују заштићена подручја очекују да на својим одморима стекну нека нова сазнања (Aiello, 1998; Blamey and Hatch, 1998; Cleverdon, 1993; Diamantis, 1998, 1999; Klenosky et al., 1998; Moscardo, 1996; Poon, 1993; Wight, 2001).

Слика 42. Едукативне активности туриста у Сланом копову

Едукативне активности у Рамсарским подручјима су ограничене (Do et al., 2015), и многи аутори сматрају да би образовни програм пре свега запосленог особља, као и програми обуке за водиче и ренцере били добар начин да се унапреди развој туризма (Blamey, Hatch, 1998; Fennell, 2007; Ritchie, 2003). Према Орамсу (Orams, 1996), важно је да се кроз интерпретиран програм који прати посету локалитету поставе занимљива питања и дају одговори који ће подстаћи туристе на размишљање и пробудити њихово интересовање како за локалитет тако и за заштићене врсте. Кроз комуникацију са туристима ренцери се могу дотаћи и озбиљних тема о заштити животне средине, загађивању, могућим

решењима и утицати на свест туриста да учлане у организације за заштиту природе, потпишу петиције или да им се укаже на производе који подржавају истраживања заштите животне средине (Orams, 1994, 1996, 1997). Варијабла *љубазно и услужно особље* је високо оцењена међу испитаницима, за шта можемо наћи потврду и у неким ранијим истраживањима (Blamey, Hatch, 1998).

Слика 43. Стручно предавање туристима у Засавици

Што се тиче *цене улазница*, у овој студији већина испитаника сматра да је она разумна, само 0.9% испитаника се „*Уопште не слаже*“ са овом категоријом. Цена се издваја као један од важнијих фактора у туризмолешким студијама о задовољству (Bentz et al., 2016; Pizam et al., 1978; Ramseook-Munhurrana et al., 2015). Када је реч о *начину резервација за посете и прецизним информацијама на сајту*, већина испитаника има „*Неутралан*“ став, што се може објаснити тиме да је већина посета Рамсарским подручјима Војводине групног типа тј. најчешће су то посете група студената, планинара или љубитеља природе, при чему резервацију за посете врши организатор путовања (туристички водич или водич групе), као и чињеници да мали број туриста (најчешће они који индивидуално посећују неко Рамсарско подручје) претражују преко интернета доступне

информације. Међутим, оно што је важно јесте, да управо варијабла *прецизне информације на сајту* и проценат задовољних туриста („*Врло се слажем*“ 6,1%) говори о томе да је у време савремене технологије, какво је данашње време, неопходно побољшати услуге савременог пословања, на првом месту сајтове Рамсарских подручја, а све у циљу лакшег проналажења корисних информација о локалитету и могућности посете истих. Управљачи неких од подручја препознали су шансу за промоцију и развој туризма путем интернета, направили веб странице, са свим потребним и корисним информацијама о подручју (Засавица, Царска бара, Слано копово, Горње Подунавље). Поједина Рамсарска подручја имају своју презентацију у оквиру веб-странице управљача (Обедска бара, Ковиљско-петроварадински рит), док нека немају свој званичан веб-сајт (Лудашко језеро, Лабудово окно), већ се промовишу у оквиру Покрајинског завода за заштиту природе, Туристичке организације Војводине или насеља на чијој се територији налазе и слично.

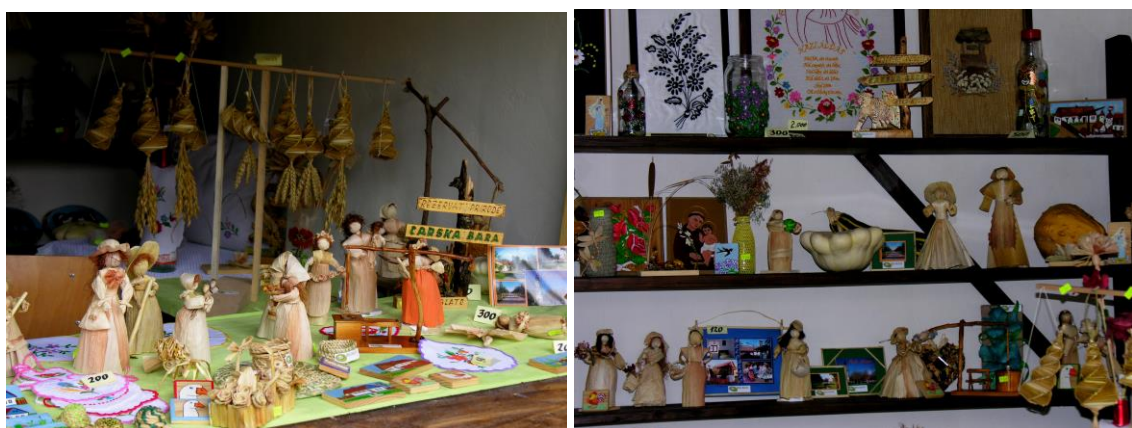
У оквиру категорије *Инфраструктура*, испитаници су оцењивали шест варијабли: *путеви и сигнализација до заштићеног подручја, паркинг, тоалет, визиторски центар, угоститељски објекти и сувенирнице* (Табела 12).

Табела 12. Одговори за категорију *Инфраструктура*

Варијабле	Удео одговора у %				
	1	2	3	4	5
Путеви и сигнализација до заштићеног подручја	1,9	11,7	65,9	17,8	2,7
Паркинг	2,8	7,9	28,5	56,5	4,2
Тоалет	17,8	23,8	24,3	32,7	1,4
Визиторски центар	0,5	14,5	29,9	31,3	23,8
Угоститељски објекти	2,3	16,4	23,8	51,9	35,5
Сувенирнице	4,7	28,5	23,8	35,5	7,5

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Слика 44. Део понуде сувенира из Засавице (горе) и Царске баре (доле)

У посматраној категорији још је очигледније смањење задовољства туриста варијаблама, повећање оних са неутралним ставом и значајно повећање незадовољних туриста. Резултати овог истраживања јасно указују на највеће недостатке и мањкавости туристичке понуде у Рамсарским подручјима Војводине.

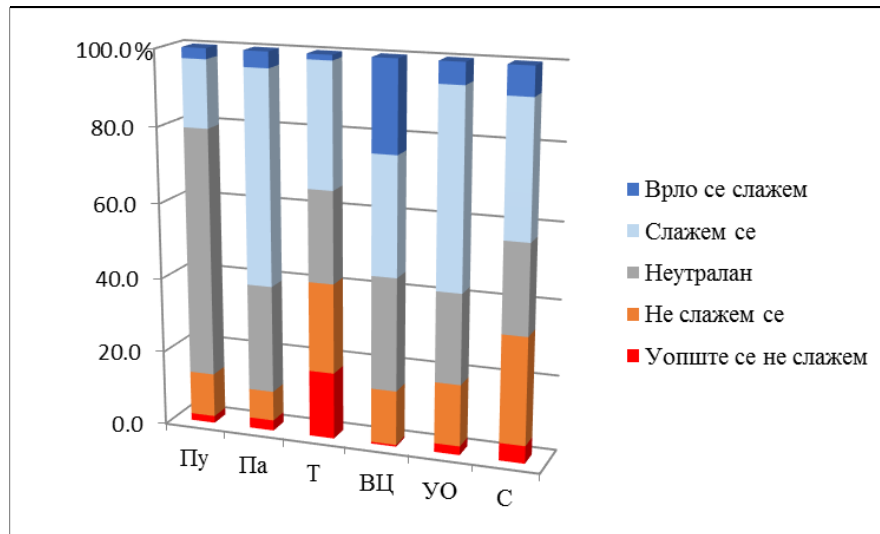

График 8. Одговори за категорију Инфраструктура (Пу-Путеви и сигнализација до заштићеног подручја, Па-Паркинг, Т-Тоалет, ВЦ-Визиторски центар, УО-Угоститељски објекти, С-Сувенирнице)

Анализирањем приказаних података долазимо до закључка да се удео незадовољних туриста повећава када је реч о инфраструктури, односно значајно расте број туриста који су незадовољни стањем инфраструктуре. Туристи су најнезадовољнији тоалетима (17,8% испитаника је истакло да се „Уопште не слаже“, а 23,8% да се „Не слаже“, што је скоро половина од укупног броја испитаника). Значајан удео незадовољних туриста (33%) је приметан и када су сувенирнице у питању. Иако поједини аутори у отварању угоститељских објеката, продаји сувенира и неких домаћих производа виде шансу за развој локалне заједнице (Ling et al., 2013; Diaz-Christiansen et al., 2016), у Рамсарским подручјима Војводине су овакве активности тек у зачетку. Генерално гледано, код туриста је порасло незадовољство у односу на категорије *Природни туристички мотиви* и *Задовољство услугом*, што говори о потреби за унапређењем туристичке инфраструктуре до Рамсарских подручја као и на самим локалитетима. Међутим, када су у питању варијабле паркинг и угоститељски објекти, може се рећи да је стање задовољавајуће (56,5% испитаника је оценило паркинг са „Слажем се“, док је код угоститељских објеката тај проценат нешто нижи, 51,9%). Визиторски центри су такође варијабла којом су туристи углавном задовољни (55%), односно у Рамсарским подручјима у којима они постоје. Значај визиторских центара је у представљању туристима осетљивих екосистема и

заштићених врста кроз различите изложбе, јер туристи нису увек у прилици да уживо виде одређене врсте за време своје посете. Поједини аутори наглашавају значај планирања различитих активности у оквиру ових центара на отвореном и у затвореном, како би се умањио утицај временских услова на посећеност, односно продужила туристичка сезона и повећао квалитет туристичке понуде (Do et al., 2015).

Слика 45. Вожња туристичким бродићем у Засавици (лево) и Царској бари (десно)

На основу приказаних резултата можемо сматрати да је **Помоћна хипотеза 1** (*Туристи у Рамсарским подручјима Војводине су најзадовољнији природним туристичким мотивима*) прихваћена. Такође, можемо рећи да је **Помоћна хипотеза 2** (*Туристи су задовољни услугама и квалитетом понуде у Рамсарским подручјима Војводине*) делимично прихваћена, јер је знатан удео испитаника имао неутралан став приликом оцењивања истраживаних варијабли. **Помоћна хипотеза 3** (*Туристи у Рамсарским подручјима Војводине су најмање задовољни објектима инфраструктуре и садржајима*) је прихваћена.

8.4 УТВРЂИВАЊЕ ПОСТОЈАЊА СТАТИСТИЧКИ ЗНАЧАЈНИХ РАЗЛИКА УНУТАР АНАЛИЗИРАНИХ КАТЕГОРИЈА (ПРИРОДНИ ТУРИСТИЧКИ МОТИВИ, ЗАДОВОЉСТВО УСЛУГОМ И ИНФРАСТРУКТУРА)

8.4.1 КАТЕГОРИЈА ПРИРОДНИ ТУРИСТИЧКИ МОТИВИ

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике унутар посматране категорије, за тестирање је коришћен непараметарски Фридманов тест (Conover, 1999; Hollander and Wolfe, 1999; Siegel and Castellan, 1988). Овај тест се користи када се испитују разлике између више зависних узорака, а циљ је испитати да ли они припадају истом основном скупу. У питању су исти испитаници који су оцењивали и богатство природним мотивима и задовољство услугом и инфраструктуру, као и појединачне показатеље унутар ових категорија и због тога говоримо о зависним узорцима, а тестирамо да ли постоје разлике у њиховим одговорима. Нулта хипотеза (H_0) је да нема разлика између узорака, тј. одговора које су испитаници дали за поједина питања у анкети (нпр. вредновали су исто све варијабле унутар категорије Природни туристички мотиви). Алтернативна хипотеза (H_a) је да постоји бар један пар узорака који се разликује у одговорима. Фридманов тест се базира на израчунавању статистике Q , а за прихватање или одбацивање нулте хипотезе, тј. прихватање алтернативне хипотезе одабран је ниво ризика $\alpha=0,05$. Такође, статистика Q има апроксимативно χ^2 распоред са $k-1$ степеном слободe. Реализовани ниво ризика је p -вредност, што би значило следеће: $\alpha \geq p$ H_0 се одбацује, односно $\alpha < p$ H_0 се прихвата. Када се одбацује нулта хипотеза (H_0), прихвата се алтернативна хипотеза (H_a).

У табели 13 види се да је p много мање од α , што значи да се одбације H_0 и прихвата H_a , односно можемо тврдити да узорци не припадају истом основном скупу, тј. да постоје разлике у вредновању варијабле унутар категорије Природни туристички мотиви.

Табела 13. Резултати Фридмановог теста за категорију *Природни туристички мотиви*

Фридманов тест:	
Вредност статистике теста	88,4248
Критична вредност статистике теста	9,4877
Број степени слободе	4
p-вредност	< 0,0001
α	0,05

Следеће што треба утврдити јесте какве су разлике између узорака, у овом случају конкретно какве су разлике у вредновању варијабли у оквиру категорије *Природни туристички мотиви*. Непараметарски тестови су у највећем броју случајева, као што је и овде случај, заснивају на рангирању опсервација. На основу суме рангова или средњег ранга се одређују разлике између тестираних варијабли. За вишеструку компарацију рангова коришћена је Nemenyi-ева процедура, а резултати су приказани у табели 14.

Табела 14. Вишеструка компарација рангова

Варијабле	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе		
				А	Б	Ц
Могућност посматрања заштићених врста из близине	214	545.5000	2,5	А		
Корисне информације о заштити природе	214	576.5000	2,7	А		
Целокупан утисак о заштићеном подручју	214	631.5000	2,9	А	Б	
Богатство природним мотивима	214	720.0000	3,4		Б	Ц
Могућност фотографисања	214	736.5000	3,4			Ц

На основу средње вредности рангова закључује се да су испитаници највеће вредности доделили, односно са већим оценама вредновали варијабле *богатство природним мотивима* (средњи ранг је 3,4) и *могућност фотографисања* (средњи ранг је 3,4), што нам говори да су туристи најзадовољнији овим атрибутима вредновања. У следећој табели приказано је између којих парова варијабли у категорији *Природни туристички мотиви* постоје статистички значајне разлике.

Табела 15. Статистички значајне разлике између варијабли у категорији *Природни туристички мотиви* (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не - не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

	БПМ	МП	МФ	КИ	ЦУ
БПМ	Не				
МП	Да	Не			
МФ	Не	Да	Не		
КИ	Да	Не	Да	Не	
ЦУ	Не	Не	Да	Не	Не

Те разлике су јасно уочљиве између *богатства природним мотивима* и *могућности посматрања заштићених врста из близине*, као и између *богатства природним мотивима* и *корисних информација о заштити природе (заштићеним врстама)*, што се може објаснити, у првом случају, временским периодом када се посећује Рамсарско подручје. Рамсарска подручја Војводине отворена су за посете од раног пролећа до касне јесени, међутим, могућност посматрања је променљива категорија јер зависи од активности заштићених врста (овде се мисли на птице). Разлике између *богатства природним мотивима* (средњи ранг 3,4) и *корисних информација о заштити природе (заштићеним врстама)*, чији је средњи ранг 2,7, настају због начина презентовања информација туристима. Туристи који посећују Рамсарска подручја су различите старосне доби, образовне структуре, а постоје и разлике у мотивацији за посете (едукација или рекреативан мотив посете). С тога би презентовање корисних информација требало прилагодити различитим типовима туриста, што је изводљиво ако се узме у обзир да је највећи број посета Рамсарским подручјима Војводине групног типа. Даље, разлике постоје између *могућности посматрања заштићених врста из близине* (средњи ранг је 2,5) и *могућности фотографисања*, чији је средњи ранг 3,4, што се може објаснити тиме, да се не може увек прићи близу заштићеним врстама док се исте могу фотографисати са одређене удаљености. Следеће разлике су разлике између *могућности фотографисања* и *корисним информација о заштити природе (заштићеним врстама)* и између *могућности фотографисања* и *целокупном утиску о заштићеном подручју*. Разлике између *могућности фотографисања* и *корисних информација о заштити природе (заштићеним врстама)* могу

објаснити различитим профилем туриста који посећују Рамсарска подручја, док се разлике између *могућности фотографисања*, чије је средњи ранг 3,4 и *целокупном утиску о заштићеном подручју* (средњи ранг 2,9) објашњавају мањим задовољством осталим варијаблама, што утиче на задовољство целокупним утиском о једном заштићеном подручју.

8.4.2 КАТЕГОРИЈА ЗАДОВОЉСТВО УСЛУГОМ

Фридманов тест је статистички алат коришћен за анализу категорије *Задовољство услугом*, како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у вредновању варијабли унутар ове категорије. У табели 16 види се да је p много мање од α , што значи да се одбације H_0 и прихвата H_1 , односно можемо тврдити да узорци не припадају истом основном скупу, тј. да постоје разлике у вредновању варијабли у оквиру категорије *Задовољство услугом*. Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 16. Резултати Фридмановог теста за категорију *Задовољство услугом*

Фридманов тест:	
Вредност статистике теста	551,9910
Критична вредност статистике теста	15,5073
Број степени слобде	8
p -вредност	< 0,0001
α	0,05

Следеће што треба утврдити јесте какве су разлике између узорака, у овом случају конкретно какве су разлике у вредновању варијабли у оквиру категорије *Задовољство услугом*. Непараметарски тестови су у највећем броју случајева, као што је и овде случај, заснивају на рангирању опсервација. На основу суме рангова или средњег ранга се одређују разлике између тестираних варијабли. За вишеструку компарацију рангова коришћена је Немени-ева процедура, а резултати су приказани у табели 17.

Табела 17. Вишеструка компарација рангова

Варијабле	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе					
ДБЗ	214	552.5000	2,7	А					
ПИ	214	712.0000	3,3	А					
РЕЗЕРВ	214	957.5000	4,5		Б				
ЕПО	214	1027.000	4,8		Б	Ц			
СП	214	1130.000	5,3			Ц			
ЉО	214	1191.000	5,6			Ц	Д		
ЦЕНА	214	1313.000	6,1				Д	Е	
ЕОРГ	214	1329.000	6,2				Д	Е	
МПП	214	1412.0000	6,6						Е

На основу средње вредности рангова закључује се да су испитаници највеће вредности доделили варијаблима *могућност постављања питања* (6,6), *ефикасна организација целокупне посете (предавање, музејска поставка, возња бродом, шетња кроз заштићено подручје)*, чији је средњи ранг 6,2 и *разумна цена карата* (6,1). Нешто ниже вредности су доделили варијаблима *љубазно и услужно особље* (5,6) и *стручно предавање реџера током посете* (5,3), док су најнижим оценама вредновали варијаблу *довољан број запослених* (2,6).

Табела 18. Статистички значајне разлике између варијабли у категорији *Задовољство услугом*. (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

	ЕПО	ЉО	МПП	ДБЗ	СП	ЦЕНА	РЕЗЕРВ	ЕОРГ	ПИ
ЕПО	Не								
ЉО	Не	Не							
МПП	Да	Да	Не						
ДБЗ	Да	Да	Да	Не					
СП	Не	Не	Да	Да	Не				
ЦЕНА	Да	Не	Не	Да	Да	Не			
РЕЗЕРВ	Не	Да	Да	Да	Да	Да	Не		
ЕОРГ	Да	Не	Не	Да	Да	Не	Да	Не	
ПИ	Да	Да	Да	Не	Да	Да	Да	Да	Не

У категорији *Задовољство услугом* постоје статистички значајне разлике између већине варијабли. Те разлике су најизраженије између варијабли *довољан*

број запослених (2,6) и варијабле могућност постављања питања (6,6), као и између варијабли ефикасна организација целокупне посете (6,2) и разумна цена карата (6,2). Ниско задовољство варијаблом довољан број запослених може се објаснити недостатком интеракције између туриста и запослених, а такође и интересовање туриста за запослене је минимално што се и одразило приликом оцењивања. Изражене разлике се запажају и између варијабле прецизне информације на сајту и варијабли које имају највиши средњи ранг (могућност постављања питања, ефикасна организација целокупне посете и разумна цена карата). Како поједина Рамсарска подручја немају своје сајтове, неопходно је осмислити их, а постојеће сајтове унапредити, јер је евидентан недостатак базичних информација на њима. На тај начин би се постигла боља промоција ових подручја, а туристи би били задовољнији.

8.4.3 КАТЕГОРИЈА ИНФРАСТРУКТУРА

Као и за претходне категорије и за категорију *Инфраструктура* урађен је Фридманов тест, како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у вредновању варијабли унутар ове категорије. У табели 19 види се да је p много мање од α , што значи да се одбације H_0 и прихвата H_a , односно можемо тврдити да узорци не припадају истом основном скупу, тј. да постоје разлике у вредновању варијабли у оквиру категорије *Инфраструктура*. Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 19. Резултати Фридмановог теста за категорију *Инфраструктура*

Фридманов тест:	
Вредност статистике теста	170,2653
Критична вредност статистике теста	11,0705
Број степени слободе	5
p -вредност	< 0,0001
α	0,05

Након утврђивања да постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника у овој категорији, даљом анализом требало је утврдити између којих

варијабли постоје разлике. На основу суме рангова или средње вредности рангова се одређују разлике између тестираних варијабли и резултати су приказани у следећој табели.

Табела 20. Вишеструка компарација рангова

Варијабле	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе		
				А	Б	Ц
Тоалет	214	553.5000	2,6	А		
Путеви	214	652.5000	3,0	А	Б	
Сувенирнице	214	707.5000	3,3		Б	
У.објекти	214	821.0000	3,8			Ц
Паркинг	214	840.0000	3,9			Ц
Виз.центар	214	919.5000	4,3			Ц

На основу средње вредности рангова закључује се да су испитаници најзадовољнији визиторским центрима у Рамсарским подручјима. Задовољни су и паркингом и угоститељским објектима, док су највеће незадовољство изразили везано за тоалете. Ово јасно дефинише одређене проблеме када се говори о инфраструктури у Рамсарским подручјима у Војводини.

Табела 21. Статистички значајне разлике између варијабли у категорији Инфраструктура. (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не - не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

	Путеви	Паркинг	Тоалет	Виз.центар	У.објекти	Сувенирнице
Путеви	Не					
Паркинг	Да	Не				
Тоалет	Не	Да	Не			
Виз. центар	Да	Не	Да	Не		
У.објекти	Да	Не	Да	Не	Не	
Сувенирнице	Не	Да	Да	Да	Да	Не

Тестирањем се дошло до резултата да постоје статистички значајне разлике између варијабли *Путеви* и *сигнализација до заштићеног подручја* и *Паркинга*, што је последица лоше путне инфраструктуре и релативно добро уређеног простора за паркинг у Рамсарским подручјима Војводине. Као и у првом случају и код разлика између категорија *путеви* и *сигнализација до заштићеног*

подручја и визиторског центра и путеви и сигнализација до заштићеног подручја и угоститељских објеката, преовладава незадовољство путном инфраструктуром. Разлике између варијабли *паркинг* и *тоалет*, као и између варијабли *паркинг* и *сувенирнице* последица су релативно добро уређеног простора за паркинг и недовољно уређених тоалета, као и недостатка сувенирница. Даље, разлике између варијабли *тоалет* и *визиторски центар* последица су, као и у претходном случају, лоше уређености тоалета, а са друге стране уређености визиторских центара у Рамсарским подручјима Војводине. Разлике између варијабли *тоалет* и *угоститељски објекати*, такође се могу објаснити најлошијом уређености тоалета, док су разлике између варијабли *тоалет* и *сувенирнице* резултат ипак боље уређености сувенирница, иако постоји незадовољство и овом категоријом. Дакле, може се закључити да је највећи проблем код инфраструктуре управо лоша уређеност тоалета. Разлике постоје и између варијабли *визиторски центар* и *сувенирнице*, што указује на други значајан проблем у инфраструктури, недовољно уређене или чак непостојање сувенирница (одмах после неуређених тоалета). Разлике између варијабли *угоститељски објекати* и *сувенирнице* такође иду у прилог претходно поменутом проблему са сувенирницама.

8.5 УТВРЂИВАЊЕ ПОСТОЈАЊА СТАТИСТИЧКИ ЗНАЧАЈНИХ РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ АНАЛИЗИРАНИХ КАТЕГОРИЈА (ПРИРОДНИ ТУРИСТИЧКИ МОТИВИ, ЗАДОВОЉСТВО УСЛУГОМ И ИНФРАСТРУКТУРА)

На следећем нивоу анализе, урађен је Фридманов тест како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у вредновању одговора за категорије *Природни туристички мотиви*, *Задовољство услугом* и *Инфраструктура*. У табели 22 види се да је p много мање од α , што значи да се одбације H_0 и прихвата H_1 , односно можемо тврдити да узорци не припадају истом основном скупу, тј. да постоје разлике у вредновању одговора за категорије *Природни туристички мотиви*, *Задовољства услугом* и *Инфраструктуре*. Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 22. Резултати Фридмановог теста упоређивања категорија *Природни туристички мотиви*, *Задовољство услугом* и *Инфраструктура*

Фридманов тест:	
Вредност статистике теста	249,7660
Критична вредност статистике теста	5,9915
Број степени слободе	2
p -вредност	< 0,0001
α	0,05

Како је утврђено да постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника у овим категоријама, даљом анализом требало је утврдити између којих категорија постоје статистички значајне разлике у вредностима варијабли. На основу суме рангова или средње вредности рангова се одређују разлике између тестираних категорија и резултати су приказани у наредној табели.

Табела 23. Вишеструка компарација рангова

Категорија	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе		
Инфраструктура	214	258.5000	1,2	А		
Задовољство услугом	214	443.0000	2,0		Б	
Природни туристички мотиви	214	582.5000	2,7			Ц

На основу средње вредности рангова закључујемо да су испитаници највишим оценама вредновали категорију *Природни туристички мотиви*.

Табела 24. Статистички значајне разлике у вредновању одговора за категорије *Природни туристички мотиви*, *Задовољство услугом* и *Инфраструктура* (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не - не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

	ПТМ	ЗУ	Инфра
ПТМ	Не		
ЗУ	Да	Не	
Инфра	Да	Да	Не

Резултати показују да постоје статистички значајне разлике између свих анализираних категорија, тако да можемо закључити да је **Помоћна хипотеза 4** (*Постоје статистички значајне разлике између степена задовољства природним мотивима, услугама и инфраструктуром у Рамсарским подручјима Војводине*) прихваћена.

8.6 УТВРЂИВАЊЕ ПОСТОЈАЊА СТАТИСТИЧКИ ЗНАЧАЈНИХ РАЗЛИКА У ОДГОВОРИМА ИСПИТАНИКА ПРИЛИКОМ УПОРЕЂИВАЊА РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА ВОЈВОДИНЕ

За потребе ове анализе, из целокупног узорка издвојене су групе туриста које су посетиле само једно од Рамсарских подручја Војводине, јер су они туристи, који су посетили више Рамсарских подручја, давали оцену као генералан утисак.

График 9. Процент појединачних посета Рамсарским подручјима

Како би се стекао јаснији утисак о узорку испитаника који је коришћен за ову анализу у табели 25 је приказан број туриста који је посетио само једно Рамсарско подручје и своје ставове у анкети изнео на основу тог искуства.

Табела 25. Посете Рамсарским подручјима у анализираном узорку, изражене у апсолутним вредностима

Обедска бара	Засавица	Царска бара	Г. Подунавље	Лудашко језеро
7	42	73	24	2

У даљим анализама су разматрана подручја Засавица, Царска бара и Горње Подунавље, јер су посете овим подручјима најбројније. Урађене су компарације одговора за издвојена подручја за све три анализирани категорије.

Табела 26. Одговори за категорију *Природни туристички мотиви* за издвојена подручја

Варијабле	Рамсарско подручје	Удео одговора у %				
		1	2	3	4	5
Богатство природним мотивима	Засавица	0	0	2,4	31,0	66,6
	Царска бара	1,4	2,7	9,6	28,8	57,5
	Г.Подунавље	0	0	0	8,3	91,7
Могућност посматрања заштићених врста из близине	Засавица	0	0	4,8	92,9	2,4
	Царска бара	4,1	4,1	19,2	12,3	60,3
	Г.Подунавље	0	0	8,3	87,5	4,2
Могућност фотографисања	Засавица	0	0	2,4	4,8	92,8
	Царска бара	5,5	4,1	2,7	9,6	78,1
	Г.Подунавље	0	0	4,2	87,5	8,3
Корисне информације о заштити природе	Засавица	0	0	4,8	2,4	92,8
	Царска бара	2,7	1,4	11,0	68,5	16,4
	Г.Подунавље	0	0	0	95,8	4,2
Целокупан утисак о заштићеном подручју	Засавица	0	0	2,4	31,0	66,6
	Царска бара	1,4	2,7	12,3	27,4	56,2
	Г.Подунавље	0	0	8,3	87,5	4,2

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Благи проценат незадовољних испитаника издваја се за Царску бару (Табела 26), јер се ради о највећем узорку испитаника, па је и већа вероватноћа да поједини туристи нису били заинтересовани за неке од аспеката туристичке понуде, а самим тим су и ниже оценили анализирани варијабле. Иако је у анализираном узорку испитаника најмање посетилаца било у Горњем Подунављу, они показују висок степен задовољства природним туристичким мотивима, јер се углавном ради о заљубљеницима у природу и туристима који су заинтересовани за овај облик специфичног туризма.

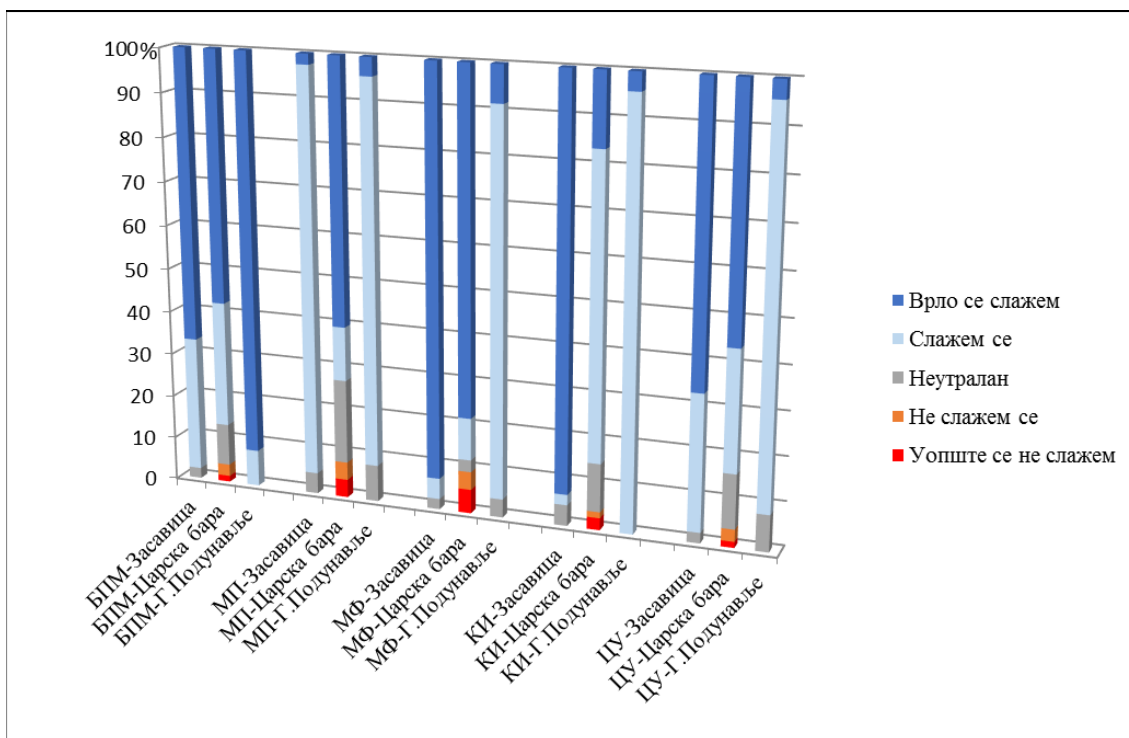

График 10. Одговори за категорију Природни туристички мотиви за издвојена подручја (БПМ-Богатство природним мотивима, МП-Могућност посматрања заштићених врста из близине, МФ-Могућност фотографисања, КИ-Корисне информације о заштити природе, ЦУ-Целокупан утисак о заштићеном подручју)

Тестиране су разлике за категорије *Природни туристички мотиви*, *Задовољство услугом* и *Инфраструктура* између Засавице, Царске бара и Горњег Подунавља. За тестирање је коришћен непараметарски Крушкар-Волисов тест (Conover, 1999; Hollander and Wolfe, 1999; Siegel and Castellan, 1988). Овај тест се користи када се тестира више независних узорака (сваки испитаник је посетио само једно од подручја и због тога се ради о више независних узорака). Статистика овог теста је К. У овом тестирању је код међусобне компарације узорака коришћен Dunn-ијев метод са Bonferroni корекцијом нивоа значаја. Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 27. Резултати Крушкар-Волисовог теста за категорију *Природни туристички мотиви* за издвојена подручја

Вредност статистике теста	23,8501
Критична вредност статистике теста	5,9915
Број степени слободе	2
р-вредност	< 0,0001
α	0,05

Резултати Крушкар-Волисовог теста показују да постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника, јер је $p < \alpha$. Даљом анализом требало је утврдити између којих Рамсарских подручја постоје статистички значајне разлике. На основу суме рангова или средње вредности рангова одређују се разлике, а резултати су приказани у следећој табели.

Табела 28. Вишеструка компарација рангова

Варијабле	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе		
Г.Подунавље	24	978.0000	40,6	А		
Царска бара	73	5020.5000	68,8		Б	
Засавица	42	3731.5000	88,8			Ц

На основу средњег ранга закључује се да су испитаници највише оцене доделили Рамсарском подручју Засавица (средњи ранг 88,8), затим Царској бари (средњи ранг 68,8) и Горњем Подунављу (средњи ранг 40,6).

Табела 29. Статистички значајне разлике за категорију *Природни туристички мотиви* за издвојена подручја (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабле; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабле; $\alpha=0,05$)

	Засавица	Царска бара	Г.Подунавље
Засавица	Не		
Царска бара	Да	Не	
Г.Подунавље	Да	Да	Не

Јасно су уочљиве разлике међу овим Рамсарским подручјима, односно између Засавице и Царске баре, Засавице и Горњег Подунавља и Царске баре и Горњег Подунавља. Ове разлике се објашњавају чињеницом да је свако од Рамсарских подручја јединствено по својим природним вредностима, тј. у сваком од посматраних подручја постоји различит степен туристичких мотива као и различит је степен њихове уређености.

Затим су исте анализе урађене и за категорију *Задовољство услугом*. Компарација одговора испитаника дата је у табели 30.

Табела 30. Одговори за категорију *Задовољство услугом* за издвојена подручја

Варијабле	Рамсарско подручје	Удео одговора у %				
		1	2	3	4	5
Едуковано професионално особље	Засавица	0	0	4,8	80,9	14,3
	Царска бара	1,4	0	19,2	67,1	12,3
	Г.Подунавље	0	0	8,3	87,5	4,2
Љубазно и услужно особље	Засавица	0	0	2,4	83,3	14,3
	Царска бара	1,4	2,7	11,0	30,1	54,8
	Г.Подунавље	0	0	12,5	87,5	0
Могућност постављања питања	Засавица	0	0	2,4	4,8	92,8
	Царска бара	0	1,4	10,9	17,8	69,9
	Г.Подунавље	0	0	8,3	87,5	4,2
Довољан број запослених	Засавица	0	0	97,6	2,4	0
	Царска бара	2,7	8,2	68,5	13,7	6,9
	Г.Подунавље	0	8,3	91,7	0	0
Стручно предавање ренџера током посете	Засавица	0	0	4,8	0	95,2
	Царска бара	1,4	0	12,3	60,3	26,0
	Г.Подунавље	0	8,3	87,5	0	4,2
Разумна цена карата	Засавица	0	2,4	2,4	19,0	76,2
	Царска бара	1,4	1,4	15,1	20,5	61,6
	Г.Подунавље	0	4,2	8,3	0	87,5
Једноставан начин резервације за посете	Засавица	0	2,4	2,4	4,7	90,5
	Царска бара	0	2,7	64,4	17,8	15,1
	Г.Подунавље	0	0	95,8	4,2	0
Ефикасна организација целокупне посете	Засавица	0	0	0	7,1	92,9
	Царска бара	0	0	16,4	23,3	60,3
	Г.Подунавље	0	0	0	100	0
Прецизне информације на сајту	Засавица	0	0	16,7	80,9	2,4
	Царска бара	6,8	6,8	60,3	19,3	6,8
	Г.Подунавље	0	0	91,7	8,3	0

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Приказани резултати показују сличне ставове испитаника за издвојена подручја. Највеће неслагање у одговорима је присутно код варијабли *стручно предавање ренџера током посете, једноставан начин резервације за посете и прецизне информације на сајту*.

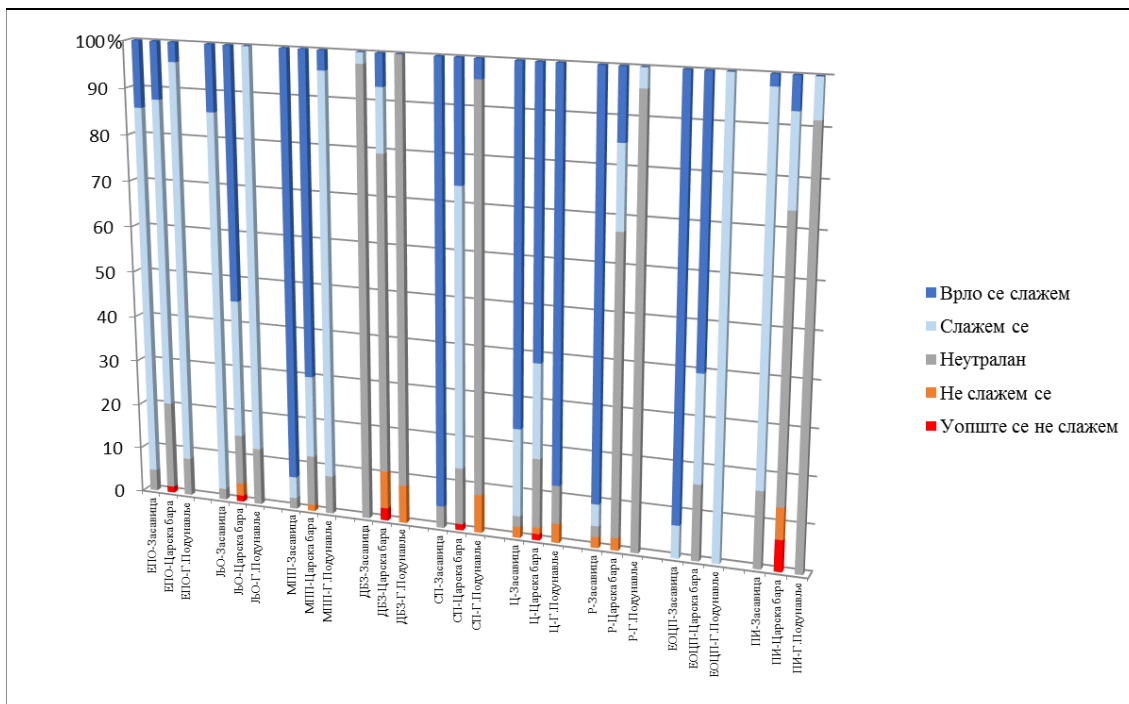

График 11. Одговори за категорију Задовољство услугом за издвојена подручја

(ЕПО-Едуковано професионално особље, ЈО-Љубазно и услужно особље, МПП-Могућност постављања питања, ДБЗ-Довољан број запослених, СП-Стручно предавање ренџера током посете, Ц-Разумна цена карата, Р-Једоставан начин резервације за посете, ЕОЦП-Ефикасна организација целокупне посете, ПИ-Прецизне информације на сајту)

Након упоређивања варијабли урађен је Крушкар-Волисов тест за целокупну категорију *Задовољство услугом*, да би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у одговорима за ову категорију између издвојених подручја. Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 31. Резултати Крушкар-Волисовог теста за категорију *Задовољство услугом* за издвојена подручја

Вредност статистике теста	66,5572
Критична вредност статистике теста	5,9915
Број степени слобде	2
р-вредност	< 0,0001
α	0,05

Резултати (Табела 31) показују постојање статистички значајних разлика за категорију Задовољство услугом ($p < \alpha$). Следеће што треба утврдити јесте какве су разлике између узорака, у овом случају конкретно какве су разлике у вредновању варијабли у оквиру категорије *Задовољство услугом* за издвојена подручја. На основу суме рангова или средње вредности рангова одређују се разлике, а резултати су приказани у следећој табели.

Табела 32. Вишеструка компарација рангова

Варијабле	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе		
				А	Б	Ц
Г.Подунавље	24	700.0000	29,2	А		
Царска бара	73	4499.5000	61,6		Б	
Засавица	42	4530.5000	107,9			Ц

На основу средње вредности рангова закључује се да су за категорију *Задовољство услугом*, испитаници највеће вредности доделили Рамсарском подручју Засавица.

Табела 33. Статистички значајне разлике за категорију *Задовољство услугом* за издвојена подручја (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

	Засавица	Царска бара	Г.Подунавље
Засавица	Не		
Царска бара	Да	Не	
Г.Подунавље	Да	Да	Не

Као и код категорије *Природни туристички мотиви* и код *Задовољства услугом* тестирањем се дошло да значајних разлика између издвојених Рамсарских подручја (Засавице и Царске баре, Засавице и Горњег Подунавља и Царске баре и Горњег Подунавља). Те разлике се могу објаснити тиме да туристичка услуга, односно задовољство истом, зависи од много фактора, међу којима је најважнији однос запослених у Рамсарском подручју који су у директном контакту са туристима који га посећују. Такође, различити профили туриста очекују различит

ниво туристичких услуга на самом локалитету, што је још један значајан фактор о целокупном утиску задовољства туристичком услугом.

Исте анализе урађене су и за категорију *Инфраструктура* и у табели 34 приказане су компарације одговора за издвојена подручја.

Табела 34. Одговори за категорију *Инфраструктура* за издвојена подручја

Варијабле	Рамсарско подручје	Удео одговора у %				
		1	2	3	4	5
Путеви и сигнализација	Засавица	0	0	97,6	2,4	0
	Царска бара	4,2	13,7	58,9	20,5	2,7
	Г.Подунавље	0	0	87,5	12,5	0
Паркинг	Засавица	0	2,4	2,4	92,8	2,4
	Царска бара	5,5	12,3	32,9	46,6	2,7
	Г.Подунавље	0	0	0	100	0
Тоалет	Засавица	0	0	4,8	95,2	0
	Царска бара	17,8	43,8	23,3	12,3	2,8
	Г.Подунавље	87,5	8,3	0	4,2	0
Визиторски центар	Засавица	0	2,4	2,4	2,4	92,8
	Царска бара	1,4	5,5	35,6	53,4	4,1
	Г.Подунавље	0	87,5	8,3	0	4,2
Угоститељски објекти	Засавица	0	0	7,1	81,0	11,9
	Царска бара	4,1	9,6	26,0	58,9	1,4
	Г.Подунавље	0	87,5	0	12,5	0
Сувенирнице	Засавица	0	0	4,8	83,3	11,9
	Царска бара	8,2	42,5	30,1	16,4	2,8
	Г.Подунавље	0	87,5	0	4,2	8,3

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Највећа неслагања у одговорима испитаника приметна су у овој категорији и то за све посматране варијабле. Као интересантан, издваја се резултат за варијаблу *визиторски центар*, за коју је чак 93 % испитаника изразило велико задовољство за Рамсарско подручје Засавица.

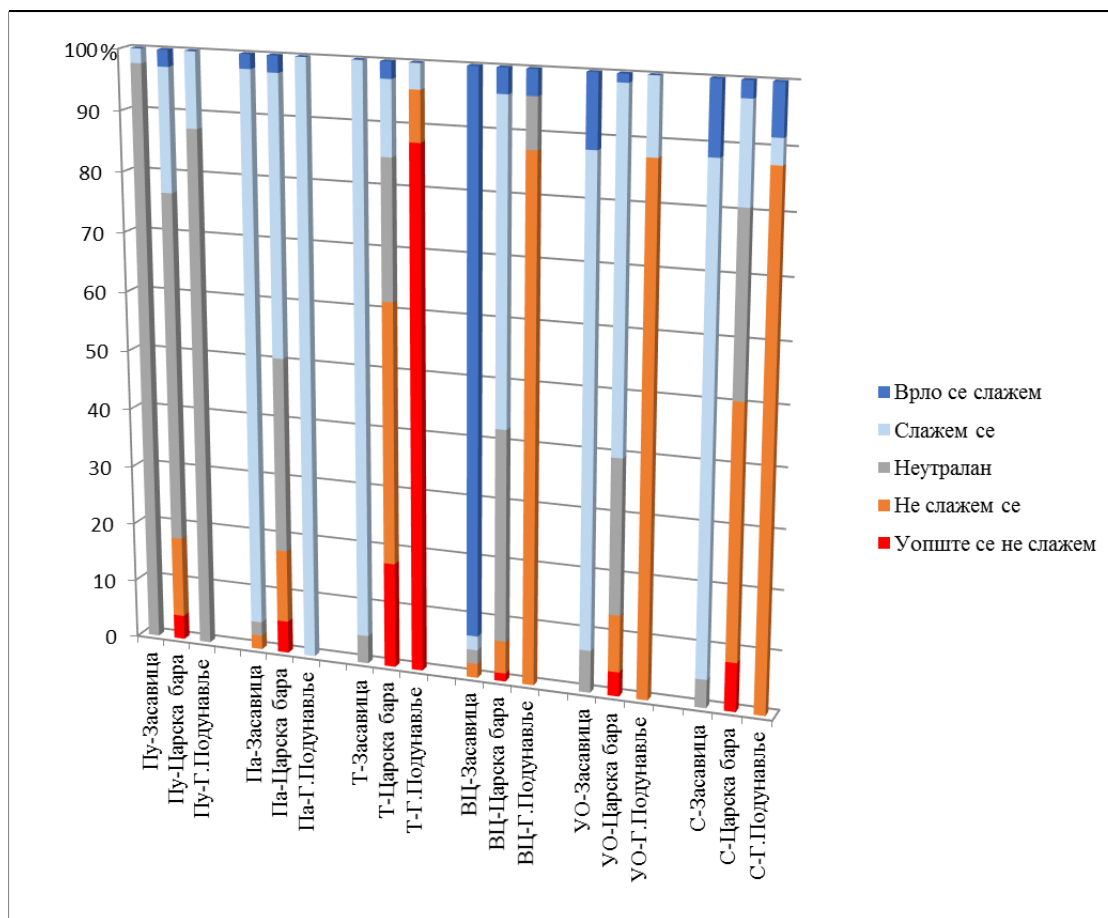

График 12. Одговори за категорију Инфраструктура за издвојена подручја (Пу-Путеви и сигнализација до заштићеног подручја, Па-Паркинг, Т-Тоалет, ВЦ-Визиторски центар, УО-Угоститељски објекти, С-Сувенирнице)

Након упоређивања варијабли урађен је Крушкар-Волисов тест за целокупну категорију *Инфраструктура*, да би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у одговорима за ову категорију између издвојених подручја. Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 35. Резултати Крушкар-Волисовог теста за категорију *Инфраструктура* за издвојена подручја

Вредност статистике теста	78,2694
Критична вредност статистике теста	5,9915
Број степени слободе	2
р-вредност	< 0,0001
α	0,05

Резултати (Табела 35) показују постојање статистички значајних разлика јер је $p < \alpha$, за категорију *Инфраструктура*, за издвојена подручја. Даљом анализом требало је утврдити између којих Рамсарских подручја постоје статистички значајне разлике. На основу суме рангова или средње вредности рангова одређују се разлике, а резултати су приказани у следећој табели.

Табела 36. Вишеструка компарација рангова

Варијабле	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе		
Г.Подунавље	24	682.0000	28,4	А		
Царска бара	73	4349.5000	59,6		Б	
Засавица	42	4698.5000	111,9			Ц

На основу средње вредности рангова, закључује се да су и за категорију *Инфраструктура* испитаници највише вредности доделили локалитету Засавица.

Табела 37. Статистички значајне разлике за категорију *Инфраструктура* за издвојена подручја (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

	Засавица	Царска бара	Г. Подунавље
Засавица	Не		
Царска бара	Да	Не	
Г.Подунавље	Да	Да	Не

Тестирањем су се добиле значајне разлике везане за инфраструктуру међу сва три Рамсарска подручја (између Засавице и Царске баре, Засавице и Горњег Подунавља и Царске баре и Горњег Подунавља). Те разлике су производ генерално лоше туристичке инфраструктуре, с тим што је код сваког од анализираних Рамсарских подручја нешто уређеније у односу на друго, па се зато и јављају те разлике.

На основу анализираних резултата, можемо рећи да је **Помоћна хипотеза 5** (*Постоје статистички значајне разлике у степену задовољства природним мотивима, услугама и инфраструктуром између најпосећенијих Рамсарских*

подручја на територији Војводине, Засавице, Царске баре и Горњег Подунавља) прихваћена. Заштићена природна добра Засавица, Царска бара и Горње Подунавље представљају најпосећенија Рамсарска подручја у Војводини. Туристичка понуда сваког од ових подручја заснива се на јединственом биодиверзитету, међутим различит степен инфраструктурне изграђености условљава различит ниво задовољства туриста поменути категоријама.

8.7 УТВРЂИВАЊЕ СТАТИСТИЧКИ ЗНАЧАЈНИХ РАЗЛИКА У ОДГОВОРИМА ИЗМЕЂУ РАЗЛИЧИТИХ ПОЛНИХ И СТАРОСНИХ ГРУПА ТУРИСТА У РАМСАРСКИМ ПОДРУЧЈИМА ВОЈВОДИНЕ

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у дистрибуцији ставова посетилаца према полу за категорије *Природни туристички мотиви*, *Задовољство услугом* и *Инфраструктура*, коришћен је непараметарски Ман-Витнијев тест (Hollander and Wolfe, 1999; Siegel and Castellan, 1988). Овај тест се користи када се тестира разлика између два независна узорка, тј. разлика у локацији два узорка. Базира се на статистици U , при чему код великих узорака (као што је овај случај) ова статистика има приближно нормалан распоред са аритметичком средином $n_1(n_1+1)/2$ и варијансом $n_1n_2(n_1+1)/12$, где је n_1 број мушкараца, n_2 број жена, а n укупан број испитаника. Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 38. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију *Природни туристички мотиви*

Варијабле	Пол	Удео одговора у %				
		1	2	3	4	5
Богатство природним мотивима	Мушкарци	0	0	9,5	29,7	60,8
	Жене	0,7	2,1	5,0	40,0	52,2
Могућност посматрања заштићених врста из близине	Мушкарци	0	4,0	13,5	50,0	32,5
	Жене	3,6	0	17,8	49,3	29,3
Могућност фотографисања	Мушкарци	1,4	4,0	8,1	23,0	63,5
	Жене	3,7	1,3	7,1	22,9	65,0
Корисне информације о заштити природе	Мушкарци	0	1,4	21,6	47,3	29,7
	Жене	1,4	0,7	12,9	48,6	36,4
Целокупни утисак о заштићеном подручју	Мушкарци	0	0	10,8	41,9	47,3
	Жене	0,7	2,1	11,4	48,6	37,2

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Ставови мушкараца и жена у одговорима за категорију *Природни туристички мотиви* су прилично уједначени, па можемо рећи да су оба пола подједнако задовољна природним туристичким мотивима који се могу видети у Рамсарским подручјима.

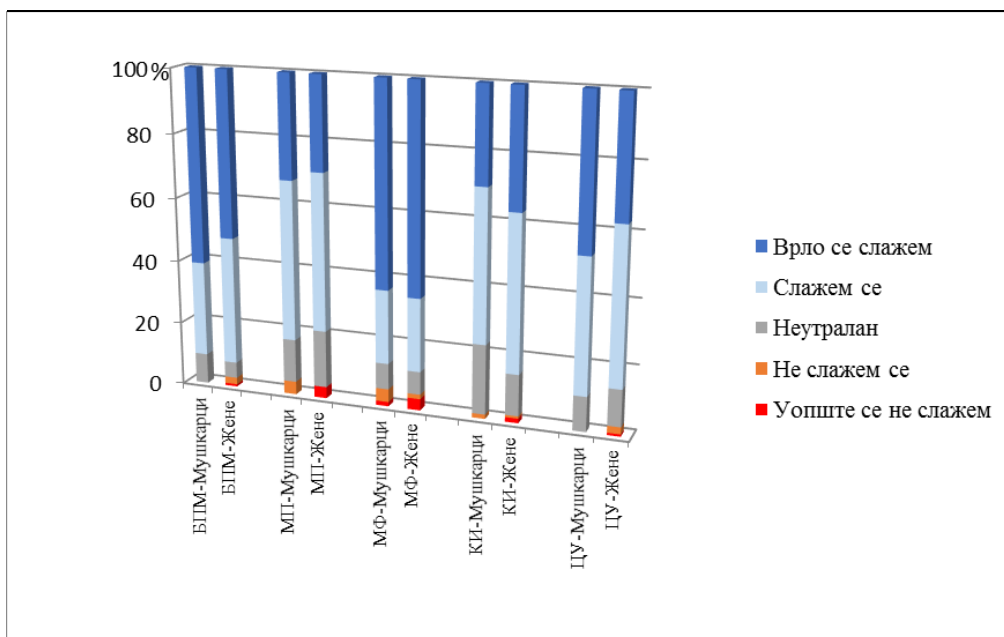

График 13. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију Природни туристички мотиви (БПМ-Богатство природним мотивима, МП-Могућност посматрања заштићених врста из близине, МФ-Могућност фотографисања, КИ-Корисне информације о заштити природе, ЦУ-Целокупан утисак о заштићеном подручју)

Након приказивања ставова испитаника различитог пола за посматрану категорију, урађен је Ман-Витнијев тест (Табела 39). Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 39. Резултати Ман-Витнијевог теста, према полу, за категорију Природни туристички мотиви

Вредност статистике теста	5343,5000
Очекивана вредност статистике теста	5180,0000
р-вредност	0,7002
α	0,05

Како је $\alpha < p$ нулта хипотеза (Н₀) се прихвата што значи да се тестирање не ради даље. Утврдили смо да не постоје статистички значајне разлике између одговора мушкараца и жена за категорију Природни туристички мотиви, односно, нема разлике у задовољству природним туристичким мотивима између мушког и женског пола испитаника.

Исте анализе урађене су и за категорију *Задовољство услугом*, а резултати су приказани у табели 40.

Табела 40. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију *Задовољство услугом*

Варијабле	Пол	Удео одговора у %				
		1	2	3	4	5
Едуковано професионално особље	Мушкарци	0	2,7	16,2	74,3	6,8
	Жене	0,7	0,7	24,3	59,3	15,0
Љубазно и услужно особље	Мушкарци	1,4	1,4	10,8	60,8	25,6
	Жене	0	2,1	17,1	49,3	31,5
Могућност постављања питања	Мушкарци	0	2,7	10,8	25,7	60,8
	Жене	0	1,4	13,6	32,1	52,9
Довољан број запослених	Мушкарци	1,4	4,0	85,2	8,1	1,3
	Жене	1,4	12,9	67,1	13,6	5,0
Стручно предавање ренцера током посете	Мушкарци	0	2,7	28,3	41,9	27,1
	Жене	1,4	2,9	26,4	28,6	40,7
Разумна цена карата	Мушкарци	2,7	2,7	10,8	24,3	59,5
	Жене	0	2,9	20,7	27,9	48,5
Једноставан начин резервације за посете	Мушкарци	1,4	0	56,8	16,2	25,6
	Жене	0	5,7	42,9	22,9	28,5
Ефикасна организација целокупне посете	Мушкарци	0	0	8,1	40,5	51,4
	Жене	0	3,6	17,1	35,7	43,6
Прецизне информације на сајту	Мушкарци	4,0	1,4	54,0	36,5	4,1
	Жене	2,9	8,6	50,0	31,4	7,1

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Ставови мушкараца и жена у одговорима за категорију *Задовољство услугом* су прилично уједначени, када се ради о задовољству, али и о незадовољству услугом.

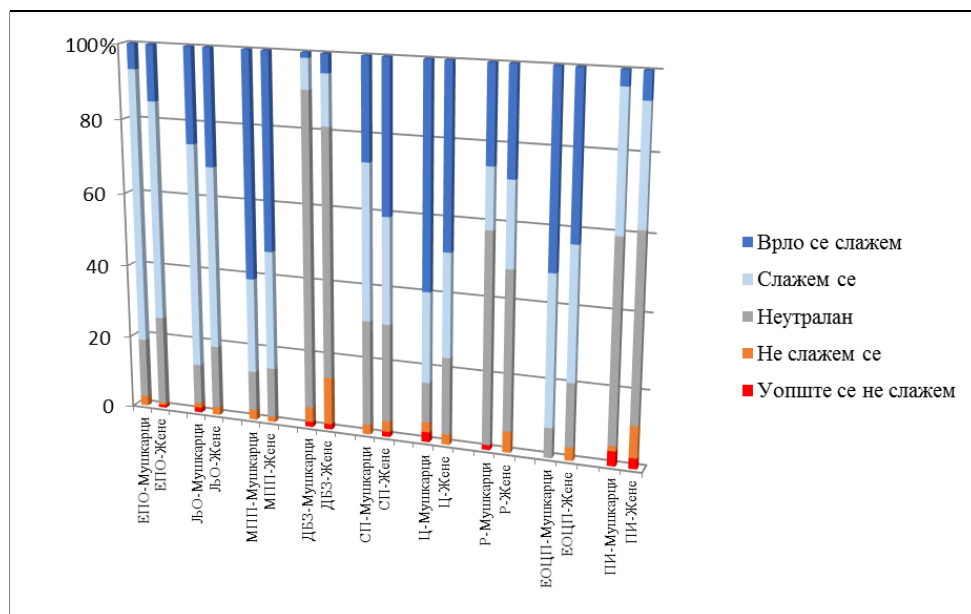

График 14. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију **Задовољство услугом** (ЕПО-Едуковано професионално особље, ЉО-Љубазно и услужно особље, МПП-Могућност постављања питања, ДБЗ-Довољан број запослених, СП-Стручно предавање рендера током посете, Ц-Разумна цена карата, Р-Једноставан начин резервације за посете, ЕОЦП-Ефикасна организација целокупне посете, ПИ-Прецизне информације на сајту)

Након приказивања ставова испитаника различитог пола за посматрану категорију, урађен је Ман-Витнијев тест (Табела 41). Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 41. Резултати Ман-Витнијевог теста, према полу, за категорију **Задовољство услугом**

Вредност статистике теста	5181,0000
Очекивана вредност статистике теста	5180,0000
р-вредност	0,9991
α	0,05

Као и код категорије *Природни туристички мотиви* и код категорије *Задовољство услугом* је $\alpha < p$, па се нулта хипотеза (H_0) прихвата што значи да се тестирање не ради даље, односно утврђено је да не постоје статистички значајне разлике у одговорима између мушкараца и жена који су посетили Рамсарска подручја.

Исте анализе поновљене су и за категорију *Инфраструктура*, а резултати су приказани у табели 42.

Табела 42. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију *Инфраструктура*

Варијабле	Пол	Удео одговора у %				
		1	2	3	4	5
Путеви и сигнализација	Мушкарци	1,4	10,8	68,9	17,6	1,3
	Жене	2,1	12,1	64,3	17,9	3,6
Паркинг	Мушкарци	2,7	6,8	24,3	64,9	1,3
	Жене	2,9	8,6	30,7	52,1	5,7
Тоалет	Мушкарци	20,3	21,6	25,7	32,4	0
	Жене	16,4	25,0	23,6	32,9	2,1
Визиторски центар	Мушкарци	0	14,9	25,7	37,8	21,6
	Жене	0,7	14,3	32,1	27,9	25,0
Угоститељски објекти	Мушкарци	4,0	16,2	17,6	60,8	1,4
	Жене	1,4	16,4	27,1	47,1	8,0
Сувенирнице	Мушкарци	2,7	36,5	19,0	37,8	4,0
	Жене	5,7	24,3	26,4	34,3	9,3

1 – Уопште се не слажем; 2 – Не слажем се; 3 – Неутралан; 4 – Слажем се; 5 – Врло се слажем

Као и за претходне категорије, ставови мушкараца и жена су прилично уједначени и за категорију *Инфраструктура*.

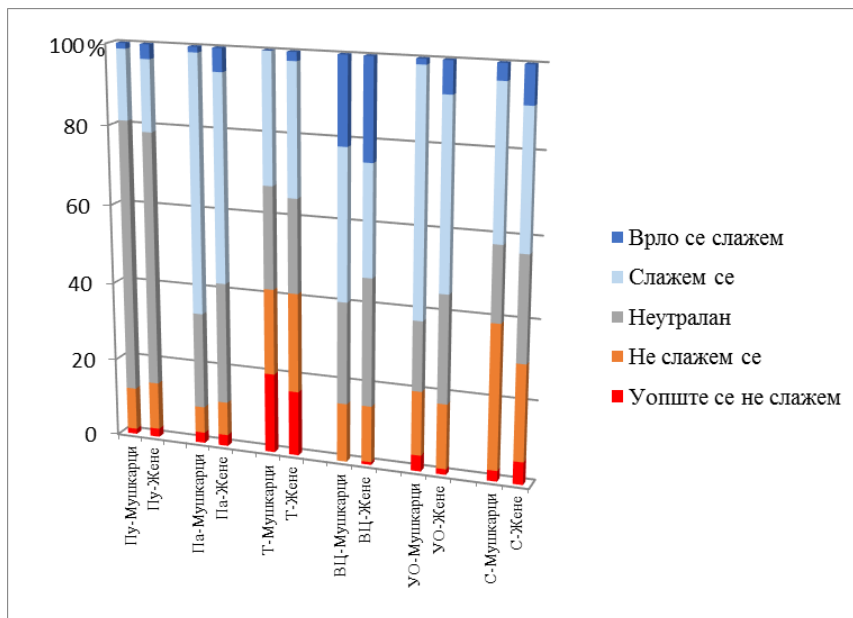

График 15. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију *Инфраструктура* (Пу-Путеви и сигнализација до заштићеног подручја, Па-Паркинг, Т-Тоалет, ВЦ-Визиторски центар, УО-Угоститељски објекти, С-Сувенирнице)

Након приказивања ставова испитаника различитог пола за посматрану категорију, урађен је Ман-Витнијев тест (Табела 43). Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 43. Резултати Ман-Витнијевог теста, према полу, за категорију *Инфраструктура*

Вредност статистике теста	5008,0000
Очекивана вредност статистике теста	5180,0000
р-вредност	0,6883
α	0,05

Као и у претходним случајевима за полну структуру $\alpha < p$, па се даље тестирање не ради. Генерално, за полну структуру се може закључити да не постоје статистички значајне разлике, па у складу са тим можемо закључити да **Помоћна хипотеза 6** (*Постоје статистички значајне разлике међу одговорима испитаника различитог пола*) није прихваћена.

Након урађених анализа утврђивања разлика у одговорима према полу, урађене су одговарајуће анализе упоређивања одговора испитаника различитих старосних група. Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у одговорима посетилаца различитих старосних група, коришћен је Крушкар-Волисов тест. Овај тест се користи за поређење резултата одређених варијабли за три или више група. По природи је једнак Ман-Витнијевом тесту, коришћеном за утврђивање статистички значајних разлика у одговорима између испитаника различитог пола, али омогућава поређење више од две групе. У овом истраживању издвојене су три старосне групе, 18-25, 26-55, 56+, а тестови су урађени за све три анализиране категорије (*Природни туристички мотиви*, *Задовољство услугом* и *Инфраструктура*). Ниво ризика је $\alpha=0,05$.

Табела 44. Резултати Крушкар-Волисовог теста, за категорију *Природни туристички мотиви*

Вредност статистике теста	56,8914
Критична вредност статистике теста	5,9915
Број степени слобде	2
р-вредност	< 0,0001
α	0,05

Резултати (Табела 44) показују постојање статистички значајних разлика за категорију *Природни туристички мотиви* (p је мање од α). Даље треба утврдити какве су разлике у одговорима испитаника различитих старосних група за категорију *Природни туристички мотиви*. На основу суме рангова или средње вредности рангова одређују се разлике, а резултати су приказани у следећој табели.

Табела 45. Вишеструка компарација рангова

Варијабле	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе	
18-25	107	8482.5000	79,3	А	
26-55	32	3394.5000	106,1	А	
56+	75	11128.0000	148,4		Б

На основу средње вредности рангова закључујемо да су највеће задовољство показали испитаници старосне групе 56+, затим испитаници старосне групе 26-55, док су најмање задовољство показали испитаници старосне групе 18-25.

Табела 46. Статистички значајне разлике, за испитанике различитих старосних група, за категорију *Природни туристички мотиви* (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

	18-25	26-55	56+
18-25	Не		
26-55	Не	Не	
56+	Да	Да	Не

Тестирањем одговора испитаника различитих старосних група за категорију *Природни туристички мотиви*, резултати су показали да постоје статистички значајне разлике у одговорима између испитаника старосних група 18-25 и 56+, као и 26-55 и 56+. Не постоје статистички значајне разлике у одговорима између испитаника старосних група 18-25 и 26-55.

Табела 47. Резултати Крушчал-Волисовог теста, за категорију *Задовољство услугом*

Вредност статистике теста	35,2131
Критична вредност статистике теста	5,9915
Број степени слободе	2
р-вредност	< 0,0001
α	0,05

Резултати (Табела 47) показују постојање статистички значајних разлика за категорију *Задовољство услугом* јер је p мање од α . Даљом анализом треба утврдити какве су разлике у одговорима испитаника различитих старосних група. На основу суме рангова или средње вредности рангова одређују се разлике, а резултати су приказани у следећој табели.

Табела 48. Вишеструка компарација рангова

Варијабле	Број испитаника	Сума рангова	Средња вредност рангова	Групе	
18-25	107	9137.0000	85,4	А	
26-55	32	3343.5000	104,5	А	
56+	75	10524.5000	140,3		Б

Као и за претходну категорију, и за категорију *Задовољство услугом*, најзадовољнија је старосна група испитаника 56+.

Табела 49. Статистички значајне разлике, за испитанике различитих старосних група, за категорију *Задовољство услугом* (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабле; Не - не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабле; $\alpha=0,05$)

	18-25	26-55	56+
18-25	Не		
26-55	Не	Не	
56+	Да	Да	Не

Тестирање одговора за категорију *Задовољство услугом* је показало да постоје статистички значајне разлике између испитаника старосних група 18-25 и 56+ и између 26-55 и 56+. Као и код категорије *Природни туристички мотиви*, не постоје статистички значајне разлике између испитаника старосних група 18-25 и 26-55.

Табела 50. Резултати Крушкар-Волисовог теста, за категорију *Инфраструктура*

Вредност статистике теста	4,0590
Критична вредност статистике теста	5,9915
Број степени слободе	2
р-вредност	0,1314
α	0,05

Код резултата Крушкар-Волисовог теста за категорију *Инфраструктура*, добијено је да је $\alpha < p$, па се даље тестирање не ради. Овакав резултат показује да не постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника три анализираних старосних група, за категорију *Инфраструктура*.

На основу анализираних резултата можемо рећи да је **Помоћна хипотеза 7** (*Постоје статистички значајне разлике међу одговорима испитаника различитих старосних група*) делимично прихваћена.

У прилог чињеници да су Рамсарска подручја значајни потенцијал туристичке понуде Војводине пуно говори то да су сви испитаници одговорили позитивно на питање да ли би поновили своју посету овим локалитетима. Као што смо раније већ нагласили, сва претходна истраживања у области задовољства туриста показала су да је туристичко задовољство предуслов лојалности, што је повезано са успехом туристичке дестинације.

8.8 ОЦЕНА РЕЗУЛТАТА АНКЕТНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Анкетна истраживања задовољства туриста који посећују Рамсарска подручја Војводине показују да су туристи у Рамсарским подручјима најзадовољнији природним туристичким мотивима (помоћна хипотеза 1). Када се ради о задовољству услугом, половина испитаника је изразила неутралан став, док је већи проценат друге половине испитаника имало позитиван став, односно били су задовољни услугом у Рамсарским подручјима. Ово нам говори да квалитет услуге који се пружа туристима у Рамсарским подручјима Војводине није на завидном нивоу и да би свакако требало порадити на његовом унапређењу. Такође, дошло се до резултата да су туристи у Рамсарским подручјима Војводине најмање задовољни објектима инфраструктуре.

Даљим анализирањем одговора анкетираних испитаника дошло се до закључка да постоје статистички значајне разлике између одговора о задовољству природним мотивима, услугом и инфраструктуром у Рамсарским подручјима Војводине, што нам указује на то да испитаници показују различит степен задовољства поменутиим категоријама.

Један од циљева анкетних истраживања био је и да се издвоје најпосећенија Рамсарска подручја Војводине. Овом приликом анализирани су одговори испитаника који су посетили само једно Рамсарско подручје Војводине и на основу тог искуства износили своје ставове. Анализирањем одговора анкетираних испитаника, као најпосећенија, издвојила су се Рамсарска подручја

Засавица, Царска бара и Горње Подунавље. Даљим анализирањем одговора испитаника, дошло се до резултата да постоје статистички значајне разлике између степена задовољства природним мотивима, услугама и инфраструктуром између најпосећенијих Рамсарских подручја на територији Војводине, Засавице, Царске баре и Горњег Подунавља (помоћна хипотеза 5). Овај резултат последица је различитог степена задовољства туриста варијаблама анализираних категорија (*Природни туристички мотиви, Задовољство услугом и Инфраструктура*).

Даљим истраживањем настојало се утврдити да ли постоје статистички значајне разлике између одговора испитаника различитих полних и старосних група. Анализирањем се утврдило да не постоје статистички значајне разлике међу одговорима испитаника различитог пола, док је анализирање различитих старосних група показало да постоје разлике и то за категорије *Природни мотиви* и *Задовољство услугом*. Анализа одговора за категорију *Инфраструктура* показује да не постоје разлике у одговорима између различитих старосних група испитаника, што се може објаснити генералним незадовољством варијаблама из поменуте категорије.

9. МЕРЕ И АКТИВНОСТИ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ТУРИСТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА И ЊИХОВО ИНТЕГРИСАЊЕ У ТУРИСТИЧКУ ПОНУДУ ВОЈВОДИНЕ

9.1 ИНТЕГРАЛАН ПРИСТУП РАЗВОЈУ ТУРИЗМА

Развој туризма, као и других привредних грана, базира се на планирању које треба да буде одговорно и одрживо. Планирањем се дефинишу развојни циљеви, као и начин на који ће се они реализовати. Према Јовичићу (Јовичић, 2011) у поступку планирања туризам треба третирати као међусобно повезан – интегралан систем фактора тражње и понуде, који чине целину туристичког феномена:

- а) фактори тражње
  - међународно туристичко тржиште;
  - домаће туристичко тржиште;
  - коришћење туристичких капацитета за пружање услуга туристима;
  - коришћење туристичких садржаја од стране домицилног становништва;
- б) фактори понуде
  - туристичке атракције и активности (мотиви);
  - смештај;
  - остали туристички капацитети и услуге;
  - саобраћај;
  - остала инфраструктура;
  - институционални елементи.

Како је туризам сложен систем, састављен од великог броја подсистема, то је планирањем неопходно интегрисати развој свих тих подсистема и ускладити исте да функционишу као компактна целина, да би се туризам, састављен од њих, могао правилно развијати.

Искуства показују да су оне земље (укључујући њихове уже просторне целине), у којима се развој туризма темељио на интегралном, промишљеном и дугорочном планирању оствариле многе позитивне ефекте без значајнијих

пратећих проблема, за разлику од других, које су се, руковођене парцијалним и краткорочним економским интересима и без прецизног и јасног планског концепта, суочиле са низом еколошких, социјалних и културних проблема. Таква подручја на туристичком тржишту доживљавају неуспех, па су принуђена да рedefинишу правце и циљеве свог развоја и усвоје интегралан плански приступ, што захтева доста времена и значајна финансијска средства (Јовичић, 2011).

На основу наведеног јасно је да развој туризма у Рамсарским подручјима Војводине треба конципирати управо на оваквом развоју који представља једини могући начин развоја у правом смеру. Будући да се ради о заштићеним подручјима, развој туризма мора бити строго контролисан и у складу са одрживим развојем као јединим правилним начином функционисања природних добара која су под заштитом и чије ресурсе треба користити као основу за задовољавање туристичких потреба, а уједно обезбедити и њихову заштиту и очување.

Интегралан приступ развоју туризма омогућује заштићеним природним добрима да се развијају поступно, кроз остваривање претходно задатих циљева, који су у складу са законом о заштити природе и омогућује валоризацију природних добара уз истовремено очување истих за будуће генерације.

Када говоримо о Рамсарским подручјима Војводине и њиховом интегралном развоју, јасно је да ће такав приступ развоју омогућити експлоатисање њихових јединствених природних вредности на најбољи могући начин, уз заштиту, очување, али и остваривање одређених економских користи како за сама подручја, тако и за локалне заједнице и привреду уопште. Оваквим приступом омогућава се максимизирање позитивних и минимизирање негативних ефеката развоја, што представља кључ успеха пословања и функционисања заштићених природних добара.

9.2 УСКЛАЂИВАЊЕ ОДНОСА ТУРИЗМА И ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ

Заштита природе је од круцијалног значаја за очување природе и природних вредности, животне средине, биодиверзитета, односно биосфере Земље у целини. Као таква, она представља темељ за правилан развој природе и

битисање људи у складу са истом. Заштита природе од почетка до данашњих дана је прошла кроз више фаза, од појединачних примера заштите делова природе изузетне лепоте и вредности, преко организоване заштите која се од средине 19. века темељи на законским прописима, до данашњих дана, када се под заштиту стављају већа подручја и брине се о природи као јединственој целини.

Данас се под делатношћу заштите природе подразумева друштвено организовани систем послова и активности чији је циљ одрживо коришћење природних ресурса, побољшање нарушених природних услова екосистема и заштита посебно вредних делова природе (Јовићић, 2010).

Међузависност делатности заштите природе и туризма је узрочно-последична, сложена и вишезначна појава, а ефекти те међузависности могу да буду сагласни и подстицајни или противуречни све до деструктивности. Међузависност и јединство циљева ових делатности проистичу из њихових иманентних својстава која их закономерно условљавају и повезују, а то су, у првом реду:

- трајно очување ресурса природне средине због њиховог значаја за науку, образовање, здрав живот и рекреацију грађана садашњих и будућих генерација;
- перманентно предупређивање и ублажавање неповољних развојних и других последица и предузимање мера и активности за трајно очување и унапређивање виталних елемената заштићене и очуване природне средине (Николић, 2006).

Туризам, чији се развој базира на природним и културним вредностима, уско је повезан са заштитом природе. Простори са очуваним изворним пределима, без антропогеног утицаја од давнина су привлачили посебну пажњу туриста. Начин на који се за потребе туризма експлоатишу природни ресурси мора бити одржив и у складу са законима природе, јер се опстанак природних ресурса и вредности не сме довести у питање. Од суштинског је значаја да концепт развоја туризма (одређене области, као и државе у целини) почива на темељима одрживог коришћења, поштујући постојеће законе о заштићеним добрима и да се сваки даљи развој планира и подређује природи и њеној заштити. У прилог томе говоре и студије (студија о утицају на животну средину, израчунавање носећег

капацитета, итд.) које се израђују приликом планирања, изградње и уређења неког простора.

Међутим, поред позитивних, туризам може имати и негативне ефекте на заштиту природе, односно заштићена природна добра. Чињеница је да заштићена природна добра добијају све више на значају када су туристичка кретања у питању. Самим тим може доћи до претеране експлоатације природних ресурса на основу којих је природно добро заштићено. Да би се то избегло неопходно је строго контролисање и управљање заштићеним природним добрима, чији управљачи морају показати спремност да одговоре притиску који носи велики број посетилаца.

Из наведеног следи да туризам и заштита природе, који међусобно зависе један од другог, морају бити у складном односу, јер се једино на тај начин омогућује правилан развој и коришћење оба елемента. Томе свакако може допринети савесно и одговорно управљање заштићеним природним добрима, која представљају ресурсну основу туризма, као и одговорно планирање развоја туризма како у заштићеним природним областима тако и генерално. На тај начин се омогућује коришћење заштићене природе, а да се при томе не нарушава њена изворна лепота, као и да се не доводи у питање коришћење исте у будућности. Такав приступ је могућ само уколико су и туристи, који посећују пределе заштићене природе, свесни и понашају се одговорно и у складу са законима природе, који ни по коју цену не смеју бити нарушени. Овим се омогућује да се заштићена природа експлоатише, да туристи уживају у њеној лепоти и стекну нова знања о истој, али и да се путем туризма оствари економски профит.

9.3 ЈАЧАЊЕ ИНФОРМАТИВНО-ПРОПАГАНДНИХ АКТИВНОСТИ

Информативно-пропагандне активности спадају у основне инструменте маркетинга и менаџмента туристичког локалитета. Да би исте биле успешне, неопходно је да информације које се пружају туристима буду тачне, прецизне и да се њима обухвати све оно што је потребно да се зна о једном туристичком локалитету. Туристичка пропаганда се може вршити на више места (ту се најчешће подразумева дељење пропагандног материјала на различитим скуповима

и догађајима који су повезани са одређеним локалитетом чија се пропаганда врши, као и у туристичким агенцијама које организују путовања и посете истим) и то различитим средствима туристичке пропаганде. Средства туристичке пропаганде представљају начин на који се пропагандна порука преноси потенцијалним потршачима и она могу бити: визуелна средства (текстови и слике), аудитивна средства (пропагандни говори, звук, музика), графичка средства (проспекти, плакати, различите туристичке публикације, брошуре и сл.), огласна средства (штампа, радио, телевизија, интернет) и пројекциона средства (филмови) (www.ekof.bg.ac.rs). Добро осмишљеном пропагандном поруком, уз одабир адекватног средства пропаганде, допире се до потенцијалних потрошача и постиже се успешан ефекат информативно-пропагандних активности.

Убрзан развој информационих технологија, у оквиру којих се налази и веб, драстично је променио туристичку индустрију и данас је јавно прихваћено и доказано да је веб моћна комуникацијска и маркетиншка алатка у туризму (Buhalis, 2003; Buhalis i Law, 2008). Према „Internet World Stats“ (www.internetworldstats.com), број корисника интернета широм света данас износи преко 2,8 милијарди (39% укупне популације) и показује пораст од чак 676,3% у односу на 2000. годину (последње мерење извршено 31. децембра 2013. године). Према истом извору, када је реч о Србији, на овим просторима постоји око 4,1 милион корисника интернета, што је 57% укупног становништва. Управо из ових разлога веб има могућност да досегне до великог броја могућих корисника, поготово зато што он подразумева приуштиву, динамичну и широкодометну појаву (Vasiljević, 2015).

Посматрано у ширем контексту, свако појављивање на вебу може се сматрати формом промоције компаније, организације, туристичке дестинације итд., а основни вид присуства на вебу остварује се путем веб-странице, односно веб-сајта (Stankov, 2009). Када је реч о Рамсарским подручјима Војводине, јасно је да су управљачи неких од подручја препознали шансу за промоцију и развој туризма путем интернета, направили веб-сајт подручја, са свим потребним и корисним информацијама о подручју (Засавица, Царска бара, Слано копово). Нека Рамсарска подручја имају своју презентацију у оквиру веб-странице управљача (Обедска бара, Ковиљско-петроварадински рит, Горње Подунавље), док нека

Рамсарска подручја немају свој званичан веб-сајт (Лудашко језеро, Лабудово окно), већ се промовишу у оквиру Покрајинског завода за заштиту природе, Туристичке организације Војводине или насеља на чијој се територији налазе и слично.

Још један вид промоције ових заштићених подручја је јачање свести о екотуризму. Иако пуно људи преферира видове туризма засноване на природним мотивима, веома је ниска свест о екотуризму (Choi and Kim, 2010). Одржавање конференција, научних скупова и састанака на различитим нивоима управљања, могу значајно допринети јачању свести о екотуризму и заштити природе, а такође овакви догађаји доприносе успешној сарадњи различитих сектора (јавног сектора, невладиних организација и академске заједнице) (Getz, 2008; Oppermann and Chop, 1997). Интересантан је пример одржане десете по реду Конференције земаља потписница Рамсарске конвенције у Јужној Кореји 2008. године, након чега је број посета Рамсарским подручјима у овој земљи знатно порастао (Do et al., 2015).

9.4 ПОСЛОВНА САРАДЊА УПРАВНИХ ОРГАНА РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА, ДОМИЦИЛНОГ СТАНОВНИШТВА И ПРЕДСТАВНИКА ТУРИСТИЧКЕ ПРИВРЕДЕ

Човек је значајан чинилац у деградацији животне средине од глобалног до локалног нивоа. Са друге стране, човек је битан фактор у заштити животне средине, екосистема и природних ресурса (Стојановић, 2004). Као такав, од изузетног је значаја складно функционисање човека и природе, односно човековог начина живота који треба бити у корелацији са природним вредностима његове околине и ни на који начин не сме бити доведен у питање опстанак исте. Према наводима Стојановића (2004), значај становништва, посебно локалног, у заштити животне средине и одрживом развоју добро је наглашена у Агенди 21 – врхунском дometу Конференције Уједињених нација о животној средини, одржане у Рио де Жанеиру 1991. године. Према том документу, циљеви одрживог развоја се односе на:

- активирање аутохтоног становништва и њихових заједница;
- установљивање споразума који ће ојачати активну улогу аутохтоног становништва и њихових заједница у формулацији националне политике, закона и програма, који се односе на управљање ресурсима и друге процесе развоја, а који на њих могу имати утицаја;
- укључивање аутохтоног становништва и њихових заједница на националном и локалном нивоу у програме који разматрају и пружају подршку стратегији одрживог развоја (Напори Уједињених нација за бољу животну средину 21. века, 1992).

Рамсарска подручја Војводине нису излована, већ су окружена и уско повезана са околним насељима у којима живи велик број становништва. Локално становништво у много чему може допринети бољем пословању и успешнијој промоцији ових подручја када је туризам у питању, као и бољој заштити и унапређењу животне средине када је реч о заштити Рамсарских подручја. Међутим, да би се то постигло, неопходно је радити на едукацији локалног становништва, пре свега, о значају очувања животне средине, затим о значају заштићених природних добара (поготову оних који су у њиховом окружењу) и на крају о просперитету целокупне локалне заједнице који се може постићи развојем туризма и активним учествовањем локалног становништва у њему. Постоје бројни начини за активирањем локалног становништва за потребе туризма. Неки од њих су запошљавање локалног становништва у заштићеним подручјима, могућност смештаја и исхране туриста у сеоским домаћинствима, израда и продаја сувенира, организација различитих манифестација итд. Осим туризма, поменут је и значај очувања животне средине и значај заштићених природних добара уопште и посебно оних који се налазе у непосредној околини. Од велике је важности да локално становништво поштује законе заштите природних добара која се налазе у њиховој околини, посебно о недозвољеним активностима, како на простору подручја, тако и у његовој ближој и даљој околини. Наиме и обичне пољопривредне активности (употреба различитих хемијских средстава), које су на другим подручјима уобичајан процес током рада, на овим подручјима могу бити не само штетна, него и погубна за одређене биљне и животињске врсте које су осетљиве на промене. Зато је неопходно вршити едукацију и саветовати локално

становништво како би исправно поступали и живели у складу са природом и својим окружењем.

Према ауторима Eagles и McCool (2002), економска повезаност на релацији локална заједница – туризам – заштићено природно добро укључује неколико различитих типова зависности. Прва се односи на утицај туристичке потрошње на економско благостање локалне заједнице. Друга се огледа у чињеници да заштићено природно добро, захваљујући бројним пејзажима и очуваној природи утиче на повећање квалитета живота становништва одређеног простора, што може привући појединце и компаније да одаберу баш ту локацију за пословање, односно живот, и тако индиректно утицати на економску стабилност заједнице. Треће, када финансирање развојних активности и управљачких акција унутар заштићеног простора долази споља, кроз приходе од различитих такси и државних средстава (одвајања), потрошња самог заштићеног природног добра представља део економске базе за локалну заједницу. И четврто, запослени у заштићеном природном добру и приватним туристичким предузећима најчешће станују у оквиру заједнице и троше своје приходе на различита добра и услуге, па самим тим утичу на економију заједнице (Eagles, McCool, 2002).

Поред економских, постоје и други фактори који повезују локалну заједницу са заштићеним природним добром. Овакве везе се могу заснивати на културној или духовној традицији, а у оквиру заштићеног природног добра могу се наћи локалитети или мотиви (природни и/или културни) симболички важни за заједницу и њене становнике. У таквим случајевима интерес локалне заједнице у оквиру заштићеног природног добра може бити једнако снажан као и управљача и посетилаца, али ће углавном бити оријентисан на заштиту и очување локалитета.

У Плану управљања СРП „Засавица“ 2012-2022. године наводи се да постоји сукоб, с једне стране између пољопривредника у суседству Резервата који желе да повећају продуктивност својих поља смањењем воде, а с друге стране, Резервата коме је висока вода потребна за заштиту критичног биодиверзитета. Овај проблем може се решити проширењем граница Резервата и укључењем суседних површина у режим управљања. Међутим, то не значи да пољопривредници треба да одустану од бављења пољопривредом на тим подручјима, већ да се не такмиче са пољопривредницима који раде у повољнијим

производним околностима (План управљања СРП „Засавица“ 2012-2022, 2011). То значи, да они активности везане за бављење пољопривредом треба да ускладе са околним подручјем које је под заштитом државе. Наводи се још и да је подршка Владе пољопривредницима, кроз увођење мера везаних за агро-окружење неопходна, како би поспешили пољопривреднике да промене начин производње и окрену се производњи која је више оријентисана ка природи. Наиме, све је већа потражња за еколошким производима што пољопривредницима пружа одлични шансу за добром зарадом. Важно је напоменути да прилагођавање еколошкој пољопривреди захтева време и усклађене напоре управљача заштићеног подручја и пољопривредника. Да би се ова визија реализовала потребно је улагање у обнављање хидролошких ресурса овог подручја, у куповину земљишта, подржавање промена у пољопривреди и стварање атрактивне туристичке инфраструктуре, а резултат визије би био обезбеђивање дугорочне заштите предела и биодиверзитета, који нема еквивалент у Србији. Ова улагања допринела би сталном повећању броја туриста који долазе у ово подручје, а који би свакако користили услуге становника у околним селима, као што су смештај, храна, пиће, излетничке туре и занатство. Туризам и продаја домаћих, органских производа могли би да надокнаде губитак у продуктивности пољопривреде и генеришу нове послове и могућности запошљавања у руралним подручјима око Засавице. Ово је један од примера како би се могла реализовати успешна пословна сарадња између управних органа Рамсарских подручја, домицилног становништва и представника туристичке привреде.

Да би се остварила успешна пословна сарадња између управних органа Рамсарских подручја, домицилног становништва и представника туристичке привреде потребно је радити на едукацији локалног становништва, што се може реализовати кроз разне скупове, семинаре, радионице и сл., али и на побољшању услова за развој туризма које представници туристичке привреде треба да обезбеде. Само међусобним разумевањем и одговорним понашањем све три стране могу се постићи позитивни ефекти пословне сарадње и унапредити развој туризма у Рамсарским подручјима Војводине.

10. МЕЂУНАРОДНА ИСКУСТВА ДОБРЕ ПРАКСЕ У ТУРИСТИЧКОЈ ВАЛОРИЗАЦИЈИ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА ДРЖАВА У ОКРУЖЕЊУ

Као репрезентативни примери добре праксе у туристичкој валоризацији Рамсарских подручја могу се узети Парк природе „Копачки Рит“ у Хрватској и Геменц, локалитет који се налази у оквиру националног парка „Дунав-Драва“ у Мађарској, оба заштићена природна добра у суседним земљама, која заједно са Специјалним резерватом природе „Горње Подунавље“ чине јединствену целину плавног подручја Дунава. Пример добре праксе је и Делта Дунава која се налази на северу Румуније и југу Украјине.

10.1 РАМСАРСКО ПОДРУЧЈЕ КОПАЧКИ РИТ (ХРВАТСКА)

Подручје Парка природе Копачки Рит налази се на крајњем североисточном делу Републике Хрватске, односно део је ширег географског подручја источне Хрватске. То је равничарски део географске целине Барање, у саставу Осјечко-барањске жупаније, претежно низијског подручја између река Драве и Дунава те државне границе са Републиком Мађарском. Простире се северно од реке Драве до ушћа Драве у Дунав те узводно Дунавом на његовој левој и десној обали до некадашњег пристаништа Казук. Источна граница Парка природе утврђена је Државном границом према Републици Србији.

Копачки рит је поплавно подручје настало деловањем двеју великих река, Дунава и Драве. Северно, јужно и западно од Парка природе налазе се значајне поплавне површине које се протежу до Батине на северу, Бијелог Брда на југу и Доњег Михољца на западу. На ширем подручју изван Парка природе, западно и северно на рубу некадашње поплавне долине, налазе се насеља Биље, Копачево, Вардарац, Луг, Грабовац, Кнежеви Виногради, Суза, Змајевац, Батина и Златна Греда, од којих је Биље прелазно, јаче урбанизовано насеље, а остала насеља су рурална. На десној обали Драве, југозападно од Парка природе, налази се град Осијек, макрорегионално средиште источне Хрватске, а на левој обали

приградско насеље Подравље. Према југу и југо-истоку су насеља Неметин, Сарваш, Бијело Брдо и Аљмаш. Сва ова насеља налазе се на удаљености до 5 km ваздушне линије од Парка природе.

Рељеф подручја Копачког рита је резултат рада воде, како саме реке, тако и поплавних вода које плаве подручје. Реке у свом живом току стварају спрудове и острва – аде те рукавце које овде зову „дунавац“ или „стара Драва“. Насупрот томе, воде на поплавном подручју на једном месту таложу наносе, док на другом месту продубљују терен, те цело подручје добија специфичан таласаст изглед. Тако настају баре (тј.депресије) и греде (тј.повишена подручја) које се пружају стотинама метара једна поред друге. Баре и греде су уске и дугачке и гледано из ваздуха имају специфичан закривљен изглед. Између бара и греда висинска разлика износи највише 8 метара. Баре се на крајевима спајају и преко једног природног канала тзв. „фока“ улазе у Дунавац или Дунав. Управо фокови служе за пуњење и пражњење бара. Фокови су често били вештачки продубљивани, а такође има и вештачко ископаних канала који су преузели функцију фокова. Овакав распоред бара и греда даје овом подручју јединствен изглед. Цело поплавно подручје поприма изглед делте, а јединствено је да река Дунав, у свом средњем току, уз помоћ реке Драве, ствара тзв.унутрашњу делту. Такав феномен код других европских река у оваквом облику није познат, што даје овом подручју светски значај.

Због изузетне природне вредности Копачки рит је 1993. године уврштен на Листу Рамсарских подручја. Осим на Рамсарској, Копачки рит се налази и на листи програма IBAs (Important Bird Areas) (<http://pp-kopacki-rit.hr/oparku.html>).

Када је реч о туристичкој понуди овог Парка природе, може се рећи да је она веома разноврсна и богата и на основу ње су се издиференцирали следећи туристички производи:

- посета пријемном центру смештеном у близини села Копачево који се сматра и главним улазом у Парк природе где се презентују традиционалне вредности краја, истичу вредности панонске архитектуре и показују филмски снимци о природним вредностима подручја које није доступно за посету;

- разгледање Посебног зоолошког резервата бродовима (укупног капацитета 125 места) који када је повољан водостај плове каналом Чонакут и Новим каналом. Током пловидбе одржава се предавање о еколошким вредностима целокупног Парка и његове флоре и фауне;
- шетња поучним стазама – Сакадаш, Велики Сакадаш, Стари бријест и стазе у оквиру комплекса дворца Тиквеш, које нуде уз сам боравак у природи и могућност едукације;
- разгледање локалитета комплекса дворца Тиквеш уз предавање о његовим културно-историјским, природним и пејзажним вредностима;
- бициклизам – последњих година Копачки рит постаје све омиљенија дестинација бициклиста из свих крајева света. Вожња деловима Дунавске руте и Панонског пута мира који се протежу и делом Копачког рита осигурава доживљај исконске природе. Свим посетиоцима који у Парк природе долазе бициклама на располагању је и Интернет кутак;
- рекреативни риболов је производ високог потенцијала чији развој треба пажљиво усмеравати у складу са начелима заштите природе, па тако постоје зоне у којима је рекреативни риболов дозвољен (Подунавски канали, црпна станица Златна Греда, Вемелски дунавац и река Дунав);
- посматрање птица представља један од најатрактивнијих програма намењен љубитељима орнитофауне;
- услуга ноћења у био-еколошкој станици за све оне који желе одмор у природи, далеко од градске вреве;
- услуга организовања скупова различитог садржаја у конференцијској дворани био-еколошке станице, капацитета 100 места;
- остале услуге и производи које пружају корисници концесијских одобрења у Парку природе Копачки рит (План управљања Парком природе Копачки рит, 2011).

Овако осмишљена и презентована туристичка понуда може послужити као добар пример и модел по коме управљачи Рамсарских подручја Војводине могу формирати туристичку понуду датих подручја.

Табела 51. Преглед броја посетилаца ПП Копачки рит према категоријама домаћи/страни туристи

Година	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Бр.посетиоца	5.120	8.269	8.107	18.210	22.388	23.009	33.207	36.775

Извор: План управљања Парком природе Копачки рит, 2011

Табела 52. Број посетиоца Парка природе Копачки рит

Година	Укупно	Домаћи	Страни
2009	21.405	17.984	3.421
2010	30.172	25.019	5.153
2011	32.111	27.801	4.310

Извор: www.dzs.hr

10.2 РАМСАРСКО ПОДРУЧЈЕ ГЕМЕНЦ (МАЂАРСКА)

Национални парк Дунав-Драва чини целокупна дужина водотока Драве у Мађарској и пространо плавно подручје „Gemenc-Beda Karapancsa“ дуж Дунава. Простире се на површини од око 50.000 хектара. Вода је играла главну улогу у формирању природног пејзажа овог подручја и условила је развој великог броја различитих станишта где се могу пронаћи шаренолики екосистеми.

У оквиру Дунавског региона, заштићено подручје налази се дуж Дунава, од ушћа Сино канала до јужне границе Мађарске. Овде се налазе Gemenc и Béda-Karapancsa који припадају алфелду (великој мађарској равници). У овој фази тока, стрмост корита реке се смањује, што резултира мањом брзином тока, тако да река овде постаје средњег степена јачине. Некада је меандрирала, а као последица тога у напуштеним меандрима остали су канали, а на дубљим местима језера. У Sárköz региону, где мртваје чине пејзаж узбудљивијим, насипи су изграђени релативно даље од реке, на граници Kalocsa Archbishop's подручја. Тако је настао Gemenc, један од највећих поплавних подручја Европе. Рамсарским подручјем је проглашен 1997. године, а простире се на површини од 19.770 ha (www.ramsar.org).

Локалитет се састоји од различитих поплавних станишта дуж Дунава. Непрекидне шуме, притоке и речна језера доприносе високој разноврсности и густини угрожених врста. На локалитету се налазе различите угрожене еколошке

заједнице и два заштићена сисара, видра (*Lutra lutra*) и евроазијски дабар (*Castor fiber*). Велики број птица мочварица користе Геменц у периоду миграције и презимљавања. Популације црне роде и орла белорепана у овом региону су од европског значаја, док заштита највеће популације црних рода у Мађарској представља један од најважнијих задатака Националног парка. Ово подручје је такође, и важно мрестилиште за различите врсте риба, као што је глобално угрожена кечига (*Acipenser ruthenus*) (www.ramsar.org). Истраживање је показало да се у Дунавском региону налази 51 врста риба (www.ddnp.hu). Шуме храста, јасена и бреста су најзаступљеније на овом подручју. Од бројног растиња издваја се дивље грожђе (*ssp. Silvestris*), које је заштићено. На нивоу биљака издваја се шарени љиљан (*Lilium auratum*).

Људске активности, које су дозвољене на овом простору, укључују шумарство, лов, риболов и рекреацију као што су спортови на води и природни туризам (туризам заснован на природним вредностима овог подручја). Управљачи Националним парком Дунав-Драва су јасно дефинисали туристичку понуду целокупног Националног парка, а у оквиру ње и понуду Геменца. Она обухвата пешачење по обележеним стазама дужине око 2-3 km, возњу кануом, могућност посматрања и фотографисања птица (www.ddnp.hu). Сваки од програма је детаљно испланиран, спроводи се уз присуство стручног водича, а све у циљу да се туристима пружи сигурност и безбедност током њихове посете овом Рамсарском подручју и Националном парку у целини.

10.3 РАМСАРСКО ПОДРУЧЈЕ ДЕЛТА ДУНАВА (РУМУНИЈА)

Делта Дунава је настала у равници близу мора ширењем три главна рукавца и канала Тулча и Свети Ђорђе на југу, Сулина на средини и Чила и Вилково на северу. Ово је друга по величини речна делта у Европи (на првом месту је делта реке Волге) и представља најбоље очувану делту на европском континенту и највеће заштићено подручје дуж Дунава. Настала је пре више од 4.000 година, али и даље расте, јер Дунав годишње нанесе 67 милиона тона алувијалних наслага (<http://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html:408753-Cudesni>

svet-delte-Dunava). Налази се на крајњем северу Румуније и југу Украјине (80% се налази на територији Румуније, док се 20% налази на територији Украјине).

Делту Дунава први је открио Херодот са Халикарнаса 484. године п.н.е., али је било потребно да прође много векова док светски природњаци и научници нису ушће Дунава у море прогласили чудом природе. Прво су речне шуме Летеа 1938. године проглашене природним резерватом, а 1972. године је тај статус добила и зона Бухајова, у којој живи велика колонија пеликана. Године 1990. је проглашена за Рамсарско подручје (647.000 ha) (<http://www.ddbra.ro>). Због чудесне природе читава делта Дунава је 1991. године добила статус Резервата биосфере и под заштитом је УНЕСКО-а. Укупна површина Резервата биосфере Делта Дунава износи 580.000 ha, од чега површина зоне строге заштите износи 50.904 ha (8,7% укупне површине), површина заштитне зоне је 222.996 ha (38,5% укупне површине), док економска зона заузима 306.100 ha (52,8% укупне површине).

Ушће Дунава је једна од највећих влажних зона у свету и највеће подручје трстика на свету (подручје које захвата 240 ha под трском). Више од половине резервата и биосфере делте Дунава је нетакнута природа. Чини је хиљаду рукаваца и језера, пловећа острва и обале, пешчане дине, непрегледне речне шуме, ливаде и плантаже шевара и трске. Резерват природе Делта Дунава представља трећи по величини биодиверзитет у свету, са више од 5 500 врста флоре и фауне, што је више него на брани Великог Гребена у Аустралији и Архипелагу Галапагос у Еквадору (<http://www.panacom.net>). Биљни свет чине румунске, медитеранске, балканске и азијске врсте биљака. Ушће је и станиште разноврсних водених птица, преко 331 врста, од којих је 10 под заштитом (бели и кудрави пеликан, кашикар, велика бела чапља, црвенокљуни и жутокљуни лабуд, властелица, утва златокрила, орао белорепан). У дугој и густој мрежи водених токова „станује“ и око 75 врста рибе (Stojanović i dr., 2011).

До пре 15 година делта Дунава је била права дивљина у коју туристи нису смели да залазе. Данас овде, преко румунских туристичких агенција, долази око 70.000 туриста, углавном заљубљеника у Дунав. Туристи и бродови крећу се по строго утврђеном режиму, јер је само 5% делте оспособљено за присуство и кретање људи.

Туристичка понуда се заснива на уживању у природним лепотама, лову и риболову, купању и фотографисању ретких птица. Туристи су смештени у пловешним хотелима и малим етно-насељима у дубини рукавца Свети Ђорђе. Поменути хотели су заправо бродови који испуњавају све потребне услове за уживање – смештај, исхрану и излете чамцима. Осим у хотелима, туристи могу наћи смештај и у приватним кућама и пансионима у околним селима, те је рурални туризам још једна врста туризма која је развијена на овом подручју. Такође, развијен је и кампинг туризам, као и кампинг за младе (<http://www.ddbra.ro>).

Овако дефинисана туристичка понуда, са утврђеним рутама за возњу бродовима и чамцима, стазама за пешачење, местима за камповање, смештајним капацитетима (пловећи хотели, хотели, пансиони, приватни смештај), представља пример добро организоване и успешно развијене туристичке понуде Рамсарског подручја.

На основу закључака више реализованих студија за развој екотуризма на подручју Делте Дунава јасно је да су организовани туризам и екотуризам једине економске активности које су одговарајуће за Делту, јер имају низак степен утицаја на локане екосистеме. Рурални туризам, као компонента екотуризма, једна је од развојних шанси за локалне заједнице како са друштвене, тако и са економске тачке гледишта. Такође, истиче се и значај брендирања, како на националном, тако и на међународном нивоу (Stojanović i dr., 2011).

Ови закључци се могу у великој мери применити и на Рамсарска подручја Војводине, чиме би се позитивна искуства успешних примера развоја туризма у Рамсарским подручјима имплементирала у пракси.

11. ПЕРСПЕКТИВЕ ТУРИСТИЧКОГ РАЗВОЈА РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА КАО БИТНОГ СЕГМЕНТА ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ВОЈВОДИНЕ

У складу са спроведеним истраживањима у оквиру ове дисертације може се створити јаснија слика тренутног стања целокупног развоја Рамсарских подручја у Војводини. На основу добијених резултата, који су представљени у поглављу 8, можемо рећи да се као највећи проблем издваја инфраструктура, како у самим Рамсарским подручјима, тако и на широј територији Војводине. Осим инфраструктуре, приметан је и различит степен задовољства/незадовољства и услугом у Рамсарским подручјима Војводине.

Да би туризам у Рамсарским подручјима Војводине одговорио на све захтеве савремених туриста, неопходно је санирати поменуте проблеме који су евидентни, као и унапредити менаџмент и маркетинг ових туристичких дестинација и следити примере туристички развијенијих Рамсарских подручја у окружењу, али и шире.

Имајући у виду тренд пораста чешћих, а краћих путовања, као и све већи значај екотуризма у туристичкој индустрији, јасно је да Рамсарска подручја са својим јединственим природним вредностима, у перспективи могу да постану значајан сегмент туристичке понуде Војводине.

Када је реч о циљевима развоја из области туризма у Регионалном просторном плану Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године стоји да је основни циљ одрживи развој туризма уз сарадњу приватног, јавног и невладиног сектора, јачање прекограничне сарадње, увођење стандарда и успостављање конкурентне туристичке привреде АП Војводине. Оперативни циљеви:

- У области одрживог развоја туризма
  - усклађивање туристичког развоја и заштите ради унапређења животне средине, са акцентом на заштиту природног и културног наслеђа и њихово адекватно коришћење;
  - усклађивање развоја туризма са квалитетом живота становника Покрајине и задовољавања њихових потреба;
  - изградња и одржавање одговарајуће туристичке инфраструктуре;

- изградња саобраћајне инфраструктуре (Коридор X, Коридор VII и аеродром за јавни ваздушни саобраћај) и побољшање садржаја уз саобраћајне терминале;
  - економска одрживост.
- У области сарадње приватног, јавног и невладиног сектора
- повезивање туристичког сектора са комплементарним делатностима (пољопривреда, здравство, услуге итд.);
  - стварање кластера и подстицање сарадње међу општинама;
  - подизање свести локалног становништва о значају развоја туризма;
  - отварање нових радних места у туризму и комплементарним делатностима;
  - повећање туристичког промета и нарочито девизног прилива.
- У области јачања прекограничне сарадње
- компатибилност прекограничне сарадње у туризму и комплементарним делатностима;
  - интеграција са осталим еврорегионима у привредном, економском и социјалном смислу;
  - јединствен наступ на туристичком тржишту кроз стварање јединственог туристичког кластера.
- У области стандарда
- ефикаснија имплементација међународних стандарда у области инфраструктуре, кадра, заштите туристичких ресурса и потрошача;
  - адекватнија структура кадра у туризму према међународним пословним нормама;
  - уједначени правни и институционални оквири са европским.
- У области конкурентне туристичке привреде
- препознаљив имиџ на глобалном туристичком тржишту;
  - туристичка понуда у складу са савременим трендовима на иностраном туристичком тржишту;
  - привлачење светских брендова;
  - стварање сопствених брендова;

- уједначенији регионални развој, синхронизовано планско управљање;
- просторно структурирање АП Војводине уз издвајање туристичких центара;
- развијање система истраживања туристичког тржишта, формирање и праћење туристичке статистике у складу са међународно прихваћеним методологијама (Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године, 2012).

У времену када су интересовања туриста окренута ка природи и њеној заштити, долази до изражаја развој екотуризма, као специфични облик туризма који поштује и штити природу, али и користи њене ресурсе, на одржив начин. Туристичка понуда Рамсарских подручја свакако се сврстава у понуду екотуризма, а коришћење ресурса ових подручја је строго контролисано и у складу са законима природе.

Препознавање Рамсарских подручја Војводине од стране субјеката туристичке привреде од круцијалног је значаја за даљи туристички развој ових подручја. Добро осмишљеном промоцијом ових подручја (како на нашем тржишту, тако и шире) и креирањем туристичке понуде, поспесио би се туристички развој Рамсарских подручја, а иста би могла преузети значајну улогу у туризму Војводине.

Значајан сегмент будућег туристичког развоја Рамсарских подручја Војводине свакако представља повезивање, односно умрежавање Рамсарских подручја и креирање њихове јединствене понуде. Како на територији АП Војводине постоји осам Рамсарских подручја, који су просторно релативно близу, њиховим умрежавањем добило би се на препознатљивости и значају на туристичком тржишту, а са друге стране би се задржала јединственост коју у себи носи свако од ових подручја. Такође, постигла би се и боља туристичка афирмација подручја која нису толико развијена у туристичком смислу. Ова понуда би се заснивала на начелима одрживог туризма, а њен главни вид туризма био би екотуризам. Овако осмишљеном туристичком понудом, омогућило би се туристима да се за свега неколико дана упознају са природним и културним

вредностима већине Рамсарских подручја Војводине, а у зависности од интересовања, понуда би се свакако могла продужити и обогатити.

За будући туристички развој Рамсарских подручја Војводине од изузетног је значаја прекогранична сарадња која се може реализовати на више начина. Пројекат покренут од стране WWF-а, „Обнова влажних станишта на подручју „Европског Амазона“, будућег УНЕСКО прекограничног резервата биосфере „Мура-Драва-Дунав“ само је један пример за успешну прекограничну сарадњу и постизање позитивних циљева између две и више држава. Наиме, WWF – Светски организација за природу, је у јануару 2011. године започела вишегодишњи пројекат Обнова влажних станишта на подручју „Европског Амазона“, будућег УНЕСКО прекограничног резервата биосфере „Мура-Драва-Дунав“. Пројекат је обухватао ревитализацију влажних ливада у Специјалном резервату природе „Горње Подунавље“ на локалитету Штрбац и обнављање еколошке функције бара Семењача и Шаркањ, као и обнову рибњака „Подунавље“ у Парку природе „Копачки рит“ у Хрватској. Регулацијом речних водотокова за потребе речне пловидбе и пољопривреде у последњих 100 година уништено је 80% природних плавних подручја уз Дунав, који су биолошки најпродуктивнија станишта. Нестанком плавних подручја знатно су смањене и бројне услуге екосистема као што су одбрана од поплава, обезбеђивање природних ресурса или пречишћавање воде. Заштита преосталих плавних подручја Дунава делимично је постигнута последњих година, али се увидело да одређена природна подручја треба обновити како би им се вратила првобитна функција. Стога је WWF, у партнерству са бројним институцијама и организацијама, покренуо иницијативу с циљем обнове плавних подручја дуж Дунава. Студија „Процена потенцијала за рестаурацију дуж Дунава и његових главних притока“, коју је WWF припремио са консултантском кућом Fluvius, први је корак ка постизању амбициозног циља WWF-а да до 2025. године два милиона хектара поплавних површина буде заштићено или повезано са речним системима. Пројекат промовише принцип који омогућава „више простора за реке“ и смањење ефеката климатских промена. Основне природне одлике мочварних станишта чине биљне заједнице више врста водене сочивице, шаши, оштрица, белог и жутог локвања, мочварне перунике, трске и рогоза. Током пролећа и лета, пловећа вегетација представља места за гнежђење бројних врста,

међу њима сиве гуске, патке њорке и белобраде чигре. Убрзаним зарастањем отворених водених површина и ширењем инвазивних врста, нарушава се мозаичност терена и онемогућени су природни циклуси исхране и размножавања бројних врста које насељавају ова станишта. Зарастање је проузроковано променом режима воде, пре свега услед изградње одводних система и вештачке регулације тока реке Дунав на ширем подручју Горњег Подунавља и уз недостатак испаше и сточарства. Током ревитализације влажних станишта у Штрпцу, извршено је уклањање жбунасте вегетације, првенствено врбе иве (*Salix caprea*), раките (*Salix cinerea*) и багремца (*Amorpha fruticosa*) са 5 ha површине. Рестаурацијом баре Семењаче, површине 11 хектара и баре Шаркањ, површине 26 хектара, повећана је површина под отвореном водом и на тај начин обновљена је мозаичност природних станишта – влажних ливада, слатина и бара. За уклањање вегетације примењена је нова метода, по први пут примењена у Србији, која може да послужи као пример добре праксе за будућу ревитализацију влажних станишта на другим подручјима на току Дунава. Ревитализација увелико доприноси очувању природности подручја, унапређењу статуса заштите појединих врста и развоју локалних заједница и одрживог туризма, пре свега кроз посматрање многобројних врста птица присутних у Горњем Подунављу. Резултати пројекта показују да су птице почеле да се враћају од када су баре поново испуњене водом. Осим уклањања дрвене и жбунасте вегетације, пројекат је обухватио и изградњу туристичке стазе и посматрачнице, као и израду и постављање више инфо табли едукативног карактера. WWF у сарадњи са ЈП „Војводинашуме“, управљачем заштићеног подручја СРП „Горње Подунавље“ и уз подршку Покрајинског завода за заштиту природе, ревитализацијом станишта настојао је да успостави све еколошке функције бара и влажних ливада у Штрпцу. Радови су почели у лето 2011. године. У суседној Хрватској одвијала се обнова мочварног станишта у Копачком риту, на Рибњаку Подунавље, близу места Копачева у Барањи. Рибњаци су направљени шездесетих година прошлог века и с временом су повећавали површину. Површина износи око 630 ha, од којих је под водом било око 550 ha, док се стварно користило 470 ha, првенствено због слабог одржавања и зарастања водених површина. То су били шарански рибњаци намењени полуинтензивном узгоју. Напуштањем рибњака дошло је до природне сукцесије и

смањења мочварних функција и вредности што је негативно утицало и на биолошку разноврсност. Пројектом је уклоњено 35 ha жбунасте вегетације што је повећало површину под водом на 570 ha. Пројекат се спроводи уз финансијску помоћ „The Coca-Cola Company“ са којом је WWF успоставио партнерство са циљем обнове поплавних подручја дуж Дунава ради обезбеђења станишта за богату флору и фауну Дунавског слива. Сарадња на пројекту са „The Coca-Cola Company“ део је седмогодишњег партнерства за обнову влажних и плавних подручја дуж Дунава које WWF спроводи у шест земаља Европе – Аустрији, Бугарској, Хрватској, Мађарској, Румунији и Србији. Циљ овог партнерства је побољшање водног режима током целе године обнављањем већ постојећих канала за иригацију, а поред унапређења биодиверзитета, активности су усмерене и на добробит локалних заједница кроз развој екотуризма (www.wwf.rs).

Приликом даљег развоја и афирмације Рамсарских подручја Војводине, као туристичких дестинација јединствене понуде, треба тежити реализацији оваквих и сличних пројеката, који у много чему позитивно доприносе како развоју туризма, тако и очувању природе и њеној заштити.

12. ЗАКЉУЧАК

Привредни развој Војводине као дестинације треба планирати на бази савремених трендова туристичке тражње, уз уважавање компаративних предности. Према ауторима Маркетинг стратегије, обликовање висококвалитетне понуде, која ће бити препознатљива у односу на конкуренцију, треба базирати и на резултатима истраживања о мотивима избора дестинације од стране различитих циљних група. Посебне шансе Војводине као туристичке дестинације, имајући у виду трендове производа са највећим пословним потенцијалом, леже у производима повезаним са коришћењем природе и екотуризма, здрављем, активностима посебних интереса, руралним туризмом, културним туризмом, речним крстарењима и пословним туризмом (Marketing strategija turizma AP Vojvodine, 2009).

Полазећи од основних хипотеза дисертације, истраживањем и анализом добијених података долази се до јасног уочавања да је основна хипотеза која је постављена на самом почетку рада да се туризам и заштита природе у Рамсарским подручјима налазе у узрочно-последичном односу и да туристичка кретања могу бити комплементарна са очувањем и рационалним коришћењем природних ресурса у потпуности прихваћена. Како је туризам привредна делатност чији се развој базира на природним и културним вредностима, то је заштита и очување ових вредности од круцијалног значаја за успешан развој туризма. Туристичка кретања у заштићеним природним добрима, заснована на поштовању закона природе, доприносе развоју и промоцији ових подручја користећи њихове основне вредности, уз очување истих. Даље, за хипотезу да Рамсарска подручја имају значајан удео у туристичкој понуди Војводине можемо рећи да је одбачена. И поред великог потенцијала који имају, Рамсарска подручја остварују врло мали удео у укупном туристичком промету Војводине. Следећа хипотеза је да Рамсарска подручја посећују специфичне групе туриста. Интересовање туриста који посећују Рамсарска подручја базирано је на основним природним вредностима ових подручја, а циљ њихових посета је уживање у њима и дивљење истим. Осим истраживача, који Рамсарска подручја посећују пре свега у научне

сврхе, најчешћи туристи су љубитељи природе, студенти и ђаци у оквиру теренских настава и екскурзија, екотуристи и „посматрачи птица“.

Како се задовољство туриста тумачи као један од доминантних индикатора ка успостављању дугорочне одрживости, јер је пресудан за поновљене посете дестинацији, као и позитивне/негативне препоруке будућим посетиоцима, у дисертацији је урађена анализа фактора који утичу на задовољство туриста у Рамсарским подручјима Војводине. Да би се истражило задовољство туриста предложене су одређене помоћне хипотезе, које су у раду и тестиране:

- Прва помоћна хипотеза је у потпуности прихваћена и показало се да су туристи у Рамсарским подручјима Војводине најзадовољнији природним туристичким мотивима.
- Друга помоћна хипотеза је делимично прихваћена и показало се да су туристи задовољни услугама и квалитетом понуде у Рамсарским подручјима Војводине, али је присутан знатан удео испитаника који је имао неутралан став.
- Трећа помоћна хипотеза је такође прихваћена и показало се да су туристи у Рамсарским подручјима Војводине најмање задовољни објектима инфраструктуре и садржајима.
- Четврта помоћна хипотеза је прихваћена јер резултати истраживања показују да постоје статистички значајне разлике између степена задовољства природним мотивима, услугама и инфраструктуром у Рамсарским подручјима Војводине.
- Пета помоћна хипотеза је прихваћена и показало се да постоје статистички значајне разлике између степена задовољства природним мотивима, услугама и инфраструктуром између најпосећенијих Рамсарских подручја на територији Војводине, Засавице, Царске баре и Горњег Подунавља.
- Шеста помоћна хипотеза није прихваћена јер резултати истраживања показују да не постоје статистички значајне разлике међу одговорима испитаника различитог пола.
- Седма помоћна хипотеза је делимично прихваћена јер резултати истраживања показују да постоје статистички значајне разлике међу одговорима испитаника различитих старосних група за две од три

анализиране категорије (*Природни туристички мотиви и Задовољство услугом*).

Допринос у овој дисертацији дат је научним објашњењима, новим подацима добијеним теренским истраживањима и контактом са управљачима Рамсарских подручја, као и описивањем и систематизацијом података. Туристички развој анализиран је тумачењем међусобно зависних компоненти туристичког система, што је омогућило сагледавање узрочно-последичних веза у ширем контексту туризма.

Први практичан корак који се препоручује јесте боља промоција и интерпретација без које се и не може сагледати реалан допринос, али и потенцијал за развој туризма у Рамсарским подручјима на територији Војводине. Анализа постојећих пропагандних активности је показала тек почетно стање ових активности и потребу да се у наредном периоду уз сарадњу релевантних институција, побољша избор штампаних промотивних материјала, презентација Рамсарских подручја на сајмовима и релевантним скуповима, као и интернет презентације. Приближавање Рамсарских подручја потенцијалним посетиоцима, уз неопходну едукацију и анимирање, треба бити приоритет у активностима развоја туризма у овим заштићеним локалитетима.

Учешће локалног становништва, као битне карике у туристичком систему, је маргинално, када се говори о организацији туризма у Рамсарским подручјима, што се у даљем развоју ових подручја мора исправити, уколико се жели постићи равномеран друштвени и економски развој, првенствено на локалном нивоу.

Будући да Рамсарска подручја Војводине још увек немају дефинисану понуду на туристичком тржишту, концепт одрживог туристичког развоја ових подручја, на коме се она морају развијати, представљаће у будућности основни изазов и усмерење за управљачке структуре и све учеснике у туристичкој привреди. Како би се постигла одговорност према будућим генерацијама, неопходно је деловати и пратити промене у свим сферама туристичког система, у циљу постизања њиховог уравнотеженог развоја. Иако су уочени значајни проблеми, чије отклањање подразумева учешће бројних структура, циљеви екотуризма и одрживог развоја треба да буду препознати као актуелна друштвена потреба, па се од њихове реализације не сме одустати.

Ниједан рад није коначан и свеобухватан и услед тога и резултате овог истраживања треба тако посматрати. Током писања дисертације наишло се на одређена ограничења из чега је проистекла могућност за другачија и даља истраживања. Будућа истраживања би требало да унапреде анкетни упитник додатним варијаблама, као и да прошире узорак испитаника. Такође, како би се направио детаљнији профил туристе који посећује Рамсарско подручје, неопходно је урадити истраживање на тему мотивације, односно издвојити push & pull факторе који утичу на туристе приликом одабира Рамсарских подручја као дестинација за одмор или посету. На тај начин би управљачи могли туристима да понуде квалитетнији и потпунији туристички производ.

СПИСАК ТАБЕЛА

- Табела 1. Глобални преглед динамике формирања заштићених подручја за период 1962-2014. године (Извор: Ђурђић, 2015)
- Табела 2. Промет туриста у појединим Рамсарским подручјима Војводине (Извор: Подаци добијени од управљача Рамсарских подручја)
- Табела 3. Туристички промет за Регион Војводине (Извор: Републички завод за статистику (<http://www.stat.gov.rs>))
- Табела 4. Резултати туристичке валоризације Специјалних резервата природе Војводине (Извор: Мркиша, 2008)
- Табела 5. Резултати туристичке валоризације Рамсарских подручја Војводине
- Табела 6. Шема SWOT анализе (Извор: Божсац, 2007)
- Табела 7. Шема TOWS матрице (Извор: Божсац, 2007)
- Табела 8. TOWS матрица на примеру Рамсарских подручја Војводине
- Табела 9. PESTEL анализа на примеру Рамсарских подручја Војводине
- Табела 10. Одговори за категорију Природни туристички мотиви
- Табела 11. Одговори за категорију Задовољство услугом
- Табела 12. Одговори за категорију Инфраструктура
- Табела 13. Резултати Фридмановог теста за категорију Природни туристички мотиви
- Табела 14. Вишеструка компарација рангова
- Табела 15. Статистички значајне разлике између варијабли у категорији Природни туристички мотиви (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не - не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)
- Табела 16. Резултати Фридмановог теста за категорију Задовољство услугом
- Табела 17. Вишеструка компарација рангова
- Табела 18. Статистички значајне разлике између варијабли у категорији Задовољство услугом. (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)
- Табела 19. Резултати Фридмановог теста за категорију Инфраструктура

Табела 20. Вишеструка компарација рангова

Табела 21. Статистички значајне разлике између варијабли у категорији Инфраструктура. (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не - не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

Табела 22. Резултати Фридмановог теста упоређивања категорија Природни туристички мотиви, Задовољство услугом и Инфраструктура

Табела 23. Вишеструка компарација рангова

Табела 24. Статистички значајне разлике у вредновању одговора за категорије Природни туристички мотиви, Задовољство услугом и Инфраструктура (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не - не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

Табела 25. Посете Рамсарским подручјима у анализираном узорку, изражене у апсолутним вредностима

Табела 26. Одговори за категорију Природни туристички мотиви за издвојена подручја

Табела 27. Резултати Крушкар-Волисовог теста за категорију Природни туристички мотиви за издвојена подручја

Табела 28. Вишеструка компарација рангова

Табела 29. Статистички значајне разлике за категорију Природни туристички мотиви за издвојена подручја (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

Табела 30. Одговори за категорију Задовољство услугом за издвојена подручја

Табела 31. Резултати Крушкар-Волисовог теста за категорију Задовољство услугом за издвојена подручја

Табела 32. Вишеструка компарација рангова

Табела 33. Статистички значајне разлике за категорију Задовољство услугом за издвојена подручја (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

Табела 34. Одговори за категорију Инфраструктура за издвојена подручја

Табела 35. Резултати Крушкал-Волисовог теста за категорију Инфраструктура за издвојена подручја

Табела 36. Вишеструка компарација рангова

Табела 37. Статистички значајне разлике за категорију Инфраструктура за издвојена подручја (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

Табела 38. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију Природни туристички мотиви

Табела 39. Резултати Ман-Витнијевог теста, према полу, за категорију Природни туристички мотиви

Табела 40. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију Задовољство услугом

Табела 41. Резултати Ман-Витнијевог теста, према полу, за категорију Задовољство услугом

Табела 42. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију Инфраструктура

Табела 43. Резултати Ман-Витнијевог теста, према полу, за категорију Инфраструктура

Табела 44. Резултати Крушкал-Волисовог теста, за категорију Природни туристички мотиви

Табела 45. Вишеструка компарација рангова

Табела 46. Статистички значајне разлике, за испитанике различитих старосних група, за категорију Природни туристички мотиви (Да - постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; Не – не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

Табела 47. Резултати Крушкал-Волисовог теста, за категорију Задовољство услугом

Табела 48. Вишеструка компарација рангова

Табела 49. Статистички значајне разлике, за испитанике различитих старосних група, за категорију Задовољство услугом (Да - постоји статистички

значајна разлика у оцени варијабли; H_0 - не постоји статистички значајна разлика у оцени варијабли; $\alpha=0,05$)

Табела 50. Резултати Крушкар-Волисовог теста, за категорију Инфраструктура

Табела 51. Преглед броја посетилаца ПП Копачки рит према категоријама домаћи/страни туристи (Извор: План управљања Парком природе Копачки рит, 2011)

Табела 52. Број посетиоца Парка природе Копачки рит (Извор: www.dzs.hr)

СПИСАК СЛИКА

- Слика 1. Просторни размештај Рамсарских подручја у Србији*
- Слика 2. Шематски приказ одрживог туризма (Јовичић, 2008)*
- Слика 3. Информативне табле у Рамсарском подручју Царска бара*
- Слика 4. Информативне табле о дозвољеним активностима туриста у Рамсарским подручјима*
- Слика 5. Просторни размештај Рамсарских подручја у Војводини*
- Слика 6. Рамсарско подручје Обедска бара*
- Слика 7. Биодиверзитет Обедске баре*
- Слика 8. Стручно информисање групе туриста у Рамсарском подручју*
- Слика 9. Острво птица (лево); Чишћење влажних ливада (десно)*
- Слика 10. Активности туриста у Рамсарском подручју Обедска бара*
- Слика 11. Рамсарско подручје Лудашко језеро*
- Слика 12. Пејзажне вредности Рамсарског подручја Лудашко језеро*
- Слика 13. Најчешћи становници барских екосистема*
- Слика 14. Рамсарско подручје Царска бара*
- Слика 15. Уређене туристичке стазе у Царској бари*
- Слика 16. Обилазак резервата туристичким бродом*
- Слика 17. Царска бара као уметничка инспирација*
- Слика 18. Теренска истраживања у Рамсарском подручју Сланом копову (фото С. Белиј)*
- Слика 19. Стручна посета Сланом копову (лево); Висока осматрачница (десно)*
- Слика 20. Туристичка инфраструктура у Сланом копову*
- Слика 21. Визиторски центар на Сланом копову*
- Слика 22. Јато птица на Сланом копову*
- Слика 23. Рамсарско подручје Горње Подунавље (Архива Покрајинског завода за заштиту природе)*
- Слика 24. Приобална вегетација у Горњем Подунављу (Архива Покрајинског завода за заштиту природе)*
- Слика 25. Информативни материјал у визиторском центру у Засавици*
- Слика 26. Рамсарско подручје Засавица*

- Слика 27. Доступне информације за туристе о највећим вредностима Засавице*
- Слика 28. Подолско говече (лево); Мангулице (десно)*
- Слика 29. Туристи у Засавици*
- Слика 30. Део понуде сувенира из Засавице*
- Слика 31. Рамсарско подручје Лабудово окно (Архива Покрајинског завода за заштиту природе)*
- Слика 32. Локалитет Стеванова равница у Рамсарском подручју Лабудово окно (Архива Покрајинског завода за заштиту природе)*
- Слика 33. Информативна табла у Рамсарском подручју Ковиљско-петроварадински рит*
- Слика 34. Типични примерци биодиверзитета у Ковиљско-петроварадинском рит*
- Слика 35. Туристи у Ковиљско-петроварадинском рит*
- Слика 36. Визиторски центар (лево); Висока осматрачница (десно)*
- Слика 37. Активности туриста у Ковиљско-петроварадинском рит*
- Слика 38. Визиторски центар у Засавици*
- Слика 39. Хотел „Сибила“ у Царској бари*
- Слика 40. Прстеновање птица у Сланом копову*
- Слика 41. Посматрање и фотографисање заштићених врста у Рамсарском подручју Царска бара*
- Слика 42. Едукативне активности туриста у Сланом копову*
- Слика 43. Стручно предавање туристима у Засавици*
- Слика 44. Део понуде сувенира из Засавице (горе) и Царске баре (доле)*
- Слика 45. Возња туристичким бродићем у Засавици (лево) и Царској бари (десно)*

СПИСАК ГРАФИКОНА

- График 1. Полна структура испитаника*
- График 2. Старосна структура испитаника*
- График 3. Образовна структура испитаника*
- График 4. Удео посете Рамсарским подручјима у анализираном узорку (%)*
- График 5. Разлог посете – мотивација*
- График 6. Одговори за категорију Природни туристички мотиви (БПМ-Богатство природним мотивима, МП-Могућност посматрања заштићених врста из близине, МФ-Могућност фотографисања, КИ-Корисне информације о заштити природе, ЦУ-Целокупан утисак о заштићеном подручју)*
- График 7. Одговори за категорију Задовољство услугом (ЕПО-Едуковано професионално особље, ЛЂО-Љубазно и услужно особље, МПП-Могућност постављања питања, ДБЗ-Довољан број запослених, СП-Стручно предавање ренџера током посете, Ц-Разумна цена карата, Р-Једноставан начин резервације за посете, ЕОЦП-Ефикасна организација целокупне посете, ПИ-Прецизне информације на сајту)*
- График 8. Одговори за категорију Инфраструктура (Пу-Путеви и сигнализација до заштићеног подручја, Па-Паркинг, Т-Тоалет, ВЦ-Визиторски центар, УО-Угоститељски објекти, С-Сувенирнице)*
- График 9. Процент појединачних посета Рамсарским подручјима*
- График 10. Одговори за категорију Природни туристички мотиви за издвојена подручја (БПМ-Богатство природним мотивима, МП-Могућност посматрања заштићених врста из близине, МФ-Могућност фотографисања, КИ-Корисне информације о заштити природе, ЦУ-Целокупан утисак о заштићеном подручју)*
- График 11. Одговори за категорију Задовољство услугом за издвојена подручја (ЕПО-Едуковано професионално особље, ЛЂО-Љубазно и услужно особље, МПП-Могућност постављања питања, ДБЗ-Довољан број запослених, СП-Стручно предавање ренџера током посете, Ц-Разумна цена карата, Р-Једноставан начин резервације за посете, ЕОЦП-Ефикасна организација целокупне посете, ПИ-Прецизне информације на сајту)*

График 12. Одговори за категорију Инфраструктура за издвојена подручја (Пу-Путеви и сигнализација до заштићеног подручја, Па-Паркинг, Т-Тоалет, ВЦ-Визиторски центар, УО-Угоститељски објекти, С-Сувенирнице)

График 13. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију Природни туристички мотиви (БПМ-Богатство природним мотивима, МП-Могућност посматрања заштићених врста из близине, МФ-Могућност фотографисања, КИ-Корисне информације о заштити природе, ЦУ-Целокупан утисак о заштићеном подручју)

График 14. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију Задовољство услугом (ЕПО-Едуковано професионално особље, ЛБО-Љубазно и услужно особље, МПП-Могућност постављања питања, ДБЗ-Довољан број запослених, СП-Стручно предавање ренџера током посете, Ц-Разумна цена карата, Р-Једноставан начин резервације за посете, ЕОЦП-Ефикасна организација целокупне посете, ПИ-Прецизне информације на сајту)

График 15. Разлике у ставовима испитаника, према полу, за категорију Инфраструктура (Пу-Путеви и сигнализација до заштићеног подручја, Па-Паркинг, Т-Тоалет, ВЦ-Визиторски центар, УО-Угоститељски објекти, С-Сувенирнице)

ЛИТЕРАТУРА

- Agyeiwaah, E., Adongo, R., Dimache, A., Wondirad, A. (2016). Make a customer, not a sale: Tourist satisfaction in Hong Kong. *Tourism Management*, 57, pp. 68-79.
- Ahmad, S. S., Reshi, Z. A., Shah, M. A., Rashid, I. Ara, R., Andrabi, S. M. A. (2016). Heavy metal accumulation in the leaves of *Potamogeton natans* and *Ceratophyllum demersum* in a Himalayan RAMSAR site: management implications. *Wetlands Ecology and Management*, Vol.24 (4), pp. 469-475.
- Aiello, R. (1998). Interpretation and the marine tourism industry, who needs it? A case study of Great Adventures, Australia. *Journal of Tourism Studies*, 9 (1), pp. 51–61.
- Akama, J. S., Kieti, D. M. (2003). Measuring tourist satisfaction with Kenya's wildlife safari: a case study of Tsavo West National Park. *Tourism Management*, 24, pp. 73–81.
- Allen, L. R., Long, P. T., Perdue, R. R., Dieselbach, S. (1988). The impact of tourism development on resident's perception of community life. *Journal of Travel Research*, 27 (1), pp. 16-21.
- Almagor, U. (1985). A tourist's 'vision quest' in an African game reserve. *Annals of Tourism Research*, 12, pp. 31–47.
- Амицић, Л. (2011). *Водич за управљање заштићеним подручјима*. Фондација за еколошке акције Green Limes, Београд.
- Aminu, M., Ludin, A. N. B., Matori, A. N., Yusof, K. W., Dano, L. U., Chandio, I. A. (2013). A spatial decision support system (SDSS) for sustainable tourism planning in Johor Ramsar sites, Malaysia. *Environmental Earth Sciences*, Vol. 70 (3), pp. 1113-1124.
- Arias-Garcia, J., Gomez-Zotano, J. (2015). Wetlands planning and management in Andalusia within the frame of the Ramsar Convention. *Investigaciones Geograficas-Spain*, Issue: 63, pp. 117-129.
- Augustyn, M., Ho, S. (1998). Service quality and tourism. *Journal of Travel Research*, 37 (1), pp. 71-75.
- Ayanlade, A., Proske, U., (2016). Assessing wetland degradation and loss of ecosystem services in the Niger Delta, Nigeria. *Marine and Freshwater Research*, Vol. 67 (6), pp. 828-836.

- Bacon, P. (1987). Use of Wetlands for Tourism in the Insular Caribbean. *Annals of Tourism Research*, Vol. 14, pp. 104- 117.
- Bajs, I. P. (2015). Tourist perceived value, relationship to satisfaction, and behavioral intentions. The example of the Croatian tourist destination Dubrovnik. *Journal of Travel Research*, 54 (1), pp. 122-134.
- Ballantyne, R., Packer, J., Hughes, K. (2009). Tourists' support for conservation messages and sustainable management practices in wildlife tourism experiences. *Tourism Management*, 30, pp. 658–664.
- Banjac, M., Tešanović, D., Kalenjuk, B., Nikolić, M., Radivojević, G. (2016). Gastronomic offer of Gornje Podunavlje Special Nature Reserve for the purpose of authentic development of tourism. *Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas*, Abstract book, 26-30 September 2016. University of Novi Sad, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad, pp. 503-504.
- Battisti, C., Luiselli, D. P., Teofili, C. (2009). On threats analysis approach applied to a Mediterranean remnant wetland: Is the assessment of human-induced threats related to different level of expertise of respondents? *Biodiversity Conservation*, 17, pp. 1529–1542.
- Barbier, E. B., Acreman, M. C., Knowler, D. (1997). Economic valuation of wetlands: a guide for policy makers and planners. Appendix 1 — *Wetland Components, Functions and Attributes and their Human Uses*. Ramsar Convention Bureau, Gland, Switzerland, pp. 138.
- Bassi, N., Dinesh Kumar, M., Sharma, A., Pardha-Saradhi, P. (2014). Status of wetlands in India: A review of extent, ecosystem benefits, threats and management strategies. *Journal of Hydrology: Regional Studies* 2, pp. 1–19.
- Batanjski, V., Batricevic, A., Purger, D., Alegro, A., Jovanovic, S., Joldzic, V. (2016). Critical legal and environmental view on the Ramsar Convention in protection from invasive plant species: an example of the Southern Pannonia region. *International Environmental Agreements-Politics Law and Economics*, Vol. 16 (6), pp. 833-848.
- Белиј, С. (1992). Горња шумска граница на Проклетијама као граница утицаја различитих климатско-геоморфолошких процеса. *Зборник радова Географског факултета ПМФ*, 40, стр. 161-169.

- Белиј, Ј., Белиј, М. (2015). Рамсарска подручја Војводине као туристичке дестинације. 4. Српски Конгрес географа са међународним учешћем „Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе“, поводом 150 година рођења Јована Цвијића, Копаоник 07-09.10.2015, Књига апстраката, Универзитет у Београду Географски факултет, Српско географско друштво, стр. 208-209, ISBN 978-86-6283-029-6, COBISS.SR-ID 217883404
- Belij, M., Belij, J., Đurđić, S., Stojković, S., Ilinčić, M. (2016). Ramsar sites in Vojvodina as destinations of sustainable tourism – planning and development. *Fourth Romanian-Bulgarian-Hungarian-Serbian conference: Geographical Research and Cross-Border Cooperation within the Lower Basin of the Danube*. Vidin – Bulgaria, 15-17 September 2016., pp. 110.
- Bellio, M. G., Kingsford, R. T., Kotagama, S. W. (2009). Natural versus artificial – wetlands and their waterbirds in Sri Lanka. *Biological Conservation*, 142 (12), pp. 3076–3085.
- Bellio, M., Kingsford, R. T. (2013). Alteration of wetland hydrology in coastal lagoons: Implications for shorebird conservation and wetland restoration at a Ramsar site in Sri Lanka. *Biological Conservation*, 167, pp. 57–68.
- Bentz, J., Lopes, F., Calado, H., Dearden, P. (2016). Enhancing satisfaction and sustainable management: Whale watching in the Azores. *Tourism Management*, 54, pp. 465-476.
- Berry, J. W. (1980). Acculturation as varieties of adaptation. In A. M. Padilla (Ed.), *Acculturation: theory, models and some new findings*, (pp. 9-26), Boulder: Westview Press.
- Besermenji, S. (1999). Postojeći uslovi za razvoj turizma na Obedskoj bari. *Zbornik radova instituta za geografiju*, br. 29, str. 63-68.
- Bhattacharya, R., Hausmann, S., Hubeny, B. J., Gell, P., Black, J. L. (2016). Ecological response to hydrological variability and catchment development: Insights from a shallow oxbow lake in Lower Mississippi Valley, Arkansas. *Science of the Total Environment*, Volumes 569–570, pp. 1087–1097.
- Birtles, A., Valentine, P., Curnock, M., Arnold, P., Dunstan, A. (2002). Incorporating visitor experiences into ecologically sustainable dwarf minke whale tourism in the northern Great Barrier Reef. *CRC Reef Research Centre Technical Report No 42*, CRC Reef Research Centre Ltd, Townsville.

- Bitner, M. J., Booms, B. H. Tetreault, M. (1990). The service encounter: diagnosing favourable and unfavourable Incidents. *Journal of Marketing*, 54 (January) pp. 71–84.
- Blamey, R., Hatch, D. (1998). Profiles and Motivations of Nature-Based Tourists Visiting Australia. Occasional Paper No. 25. *Bureau of Tourism Research*, Canberra.
- Bojanic, D. C., Rosen, L. D. (1994). Measuring service quality in restaurants: an application of the SERVQUAL instrument. *International Journal of Hospitality & Tourism Research*, Vol. 18 (1), pp. 3-14.
- Bouldjedri, M., de Belair, G., Mayache, B., Muller, S. D. (2011). Threats to and conservation of North African wetlands: The case of the Ramsar site of Beni-Belaid (NE Algeria). *Comptes Rendus Biologies*, Vol. 334 (10), pp. 757-772.
- Bowen, D. (2001). Antecedents of consumer satisfaction and dissatisfaction (CS/D) on longhaul inclusive tours – a reality check on theoretical considerations. *Tourism Management* 22, 49-61
- Božac, M. (2007). *SWOT analiza i TOWS matrica – sličnosti i razlike*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam «Dr. Mijo Mirkovic»
- Бранков, Ј., Жујовић, Б. (2008). Слано Копово – Могући правци туристичког развоја. *Гласник Српског Географског Друштва*, LXXXVIII- Бр. 4, стр. 91-98.
- Бранков, Ј. (2010). *Еколошки туризам у заштићеним објектима природе у Банату*. Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Brinson, M. M., Malvarez, A. I. (2002). Temperate freshwater wetlands: Types, status, and threats. *Environmental Conservation*, 29 (2), pp. 115–133.
- Будаков, Љ., Бранковић, Д., Секулић, Н. (1998). Заштита влажних подручја. *Заштита природе бр. 50*, стр. 273-281, Београд.
- Bugariski, D. (1995). Jezero Slano Koprivo. *PČESA '95 tematska knjiga "Tija boda"*, str. 31 – 312.
- Bunn, S. T., Arthington, A. H. (2002). Basic principles and ecological consequences of altered flow regimes in aquatic biodiversity. *Environmental Management* 30 (4), pp. 492–503.
- Callan, R. J. (1990). Hotel award schemes as a measurement of service quality – an assessment by travel industry journalists as surrogate consumers. *International Journal of Hospitality Management*, 9 (1), pp. 45–58.

- Casco, S. L., Galassi, M. E., Mari, E. K. A., Poi, A. S. G., Neiff, J. J. (2016). Linking hydrologic regime, rainfall and leaf litter fall in a riverine forest within the Ramsar Site Humedales Chaco (Argentina). *Ecohydrology*, Vol. 9 (5), pp. 773-781.
- Castellanos-Verdugo, M., Vega-Vazquez, M., Oviedo-Garcia, M. A., Orgaz-Aguera, F. (2016). The relevance of psychological factors in the ecotourist experience satisfaction through ecotourist site perceived value. *Journal of Cleaner Production*, 124, pp. 226-235.
- Ceballos-Lascuráin, H. (1996). *Tourism, ecotourism, and protected areas: the state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*. IUCN.
- Chalkidis, I., Seferlis, M., Sakellariou-Makrantonaki, M. (2016). Evaluation of the Environmental Impact of an Irrigation Network in a Ramsar Area of the Greek Part of The Strymonas River Basin Using a Coupled Mike She/Mike 11 Modelling System. *Global NEST Journal*, Vol 18, No 1, pp. 56-66.
- Chan, J. K. L., Baum, T. (2007). Ecotourists' perception of ecotourism experience in Lower Kinabatangan, Sabah, Malaysia. *Journal of Sustainable Tourism*, 15 (5), pp. 574-590.
- Chen, C., Tsai, D., (2007). How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions? *Tourism Management*, 28 (4), pp. 1115-1122.
- Cherkaoui, S. I., Hanane, S., Magri, N., El Agbani, M. A., Dakki, M. (2015). Factors Influencing Species-Richness of Breeding Waterbirds in Moroccan IBA and Ramsar Wetlands: A Macroecological Approach. *Wetlands*, 35 (5), pp. 913-922.
- Chi, C. G., Qu, H., (2008). Examining structural relationship of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: an integrated approach. *Tourism Management*, 29 (4), pp. 624-636.
- Chiu, Y. H., Lee, W., Chen, T. (2014). Environmentally responsible behavior in ecotourism: antecedents and implications. *Tourism Management*, 40, pp. 321-329.
- Cho, B. (1998). Assessing tourist satisfaction. *Tourism Recreation Research*, 23 (1). 47-54.
- Choi, T. Y., Chu, R. (2000). Levels of satisfaction among Asian and Western travellers. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 17 (2), pp. 116-131.
- Choi, C. I., Kim S. I. (2010). *Statistical survey on ecotourism*. Ministry of Culture, Sports and Tourism, Gwacheon City, Republic of Korea.
- Chon, K. S. (1987). An Assessment of Images of Korea as a Tourist Destination by American Tourists. *Hotel and Tourism Management Review*, 3, pp. 155-170.

- Chon, K. (1989). Understanding recreational travelers' motivation, attitude and satisfaction. *Revue de Tourisme*, 1, pp. 3-6.
- Christensen, A., Needham, M., Rowe, S. (2009). Whale watchers' past experience, value orientations, and awareness of consequences of actions on the marine environment. *Tourism in Marine Environments*, 5, pp. 271–285.
- Chua, B., Lee, S., Goh, B., Han, H. (2015). Impacts of cruise service quality and price on vacationers' cruise experience: moderating role of price sensitivity. *International Journal of Hospitality Management*, 44 (January), pp. 131-145.
- Cleverdon, R. (1993). Global tourism trends: influences, determinants and directional flows. *World Travel and Tourism Review*, 3, pp. 81–89.
- Clius, M., Patroescu, M. (2015). Evaluation matrix for ecotourism potential - a tool for sustainable marketing in protected areas. Case study: 'Iron Gates' nature park. *Ecology, Economics, Education and Legislation*. 15th International Multidisciplinary Scientific Geoconference (SGEM). Volume I, pp. 329-336.
- Conover, W. J. (1999). *Practical Nonparametric Statistics*, 3rd edition, Wiley.
- Correia Loureiro, S. M., Kaufmann, H. R., Rabino, S. (2014). Intentions to use and recommend to others. *Online Information Review*, 38 (2), pp. 186-208.
- Cousins, J. A. (2007). The role of UK-based conservation tourism operators. *Tourism Management* 28, pp. 1020–1030.
- Cowell, D. (1984). *The Marketing of Services*. London: Heinemann.
- Crompton, J. L., Mackay, K. J. (1989). User's perceptions of the relative importance of service quality dimensions in selected public recreation programs. *Leisure Sciences*, 11 (4), pp. 367–375.
- Crosby, L. A., Stephens, N. J. (1987). Effects of relationship marketing on satisfaction, retention and prices in the life insurance industry. *Journal of Marketing Research*, 24 (November), pp. 404–411.
- Cziepel, J. A., Soloman, M. R. Surprenant, C. F. (1985). *The Service Encounter*. Lexington Books, Lexington, Massachusetts.
- Ćirović, D., Bjedov, V., Stamenković, S. (2007). Reintrodukcija evropskog dabra (Castor fiber L. 1758) na Zasavicu-povratak iščezle vrste. *Naučno-stručni skup Zasavica 2007*. Pokret gorana Sremska Mitrovica.

- Чомић, Ђ., Пјевач, Н. (1997). *Туристичка географија*. Савезни центар за унапређење хотелијерства-угоститељства, Београд.
- Чучуловић, Р., Мркша, М., Ђекић, Т., Чучуловић, А. (2012). Могућности развоја екотуризма у средњем Банату. *Гласник Српског Географског Друштва*, ХСП- Бр. 3, стр. 109-130.
- Dann, G. (1978). Tourist satisfaction: a highly complex variable. *Annals of Tourism Research*, 5 (4), pp. 440–443.
- Davies-Vollum, K. S., West, M. (2015). Shoreline change and sea level rise at the Muni-Pomadze coastal wetland (Ramsar site), Ghana. *Journal of Coastal Conservation*, Vol. 19 (4), pp. 515-525.
- De Gortari-Ludlow, N., Espinosa-Reyes, G., Flores-Rivas, J., Salgado-Ortiz, J. (2015). Threats, conservation actions, and research within 78 Mexican non-coastal protected wetlands. *Journal for Nature Conservation*, Vol. 23, pp. 73-79.
- Diamantis, D. (1998). *Ecotourism: characteristics and involvement patterns of its consumers in the United Kingdom*. PhD dissertation, Bournemouth University, UK.
- Diamantis, D. (1999). The characteristics of UK's ecotourists. *Tourism Recreation Research*, 24 (2), pp. 99–102.
- Diaz-Christiansen, S., Lopez-Guzman, T., Perez Galvez, J. C., Munoz Fernandez, G. A. (2016). Wetland tourism in natural protected areas: Santay Island (Ecuador). *Tourism Management Perspectives*, Vol. 20, pp. 47-54.
- Dolinaj, D., Pašić, M., Stojanović, V. (2009). Theoretical and Practical Approach of Connecting the Ecotourist Offer of the Special Nature Reserve of Zasavica (Serbia) with the Tourist Offer of the Surrounding Village Settlements. *Turizam*, 13 (2), pp. 92-101.
- Do, Y., Kim, S. B., Kim, J. Y., Joo, G. J. (2015). Wetland-based tourism in South Korea: who, when, and why. *Wetlands Ecology and Management*, Vol. 23 (4), pp. 779-787.
- Donohue, H., Needham, R. (2006). Ecotourism: the evolving contemporary definition. *Journal of Ecotourism*, 5 (3), pp. 192-210.
- Dorfman, P. W. (1979). Measurement and meaning of recreation satisfaction: A case study in camping. *Environment and Behavior*, 11 (4), pp. 483-510.
- Dudgeon, D. (2000). Large-scale hydrological changes in tropical Asia: prospects for riverine biodiversity. *Bioscience* 50 (9), pp. 793–806.

- Dudgeon, D., Arthington, A. H., Gessner, M. O., Kawabata, Z., Knowler, D. J., Leveque C, Naiman, R. J., Prieur-Richard, A. H., Soto, D., Stiassny, M. L., Sullivan, C. A. (2006). Freshwater biodiversity: importance, threats, status and conservation challenges. *Biological reviews*, 81, pp. 163–182.
- Duffus, D., Dearden, P. (1990). Non-consumptive wildlife oriented recreation: a conceptual framework. *Biological Conservation*, Vol. 53 (3), pp. 213–231.
- Duffus, D. A., Dearden, P. (1993). Recreational use, valuation, and management, of killer whales (*Orcinus orca*) on Canada's Pacific coast. *Environmental Conservation*, 20, pp. 149-156.
- Đerčan, B., Branković, D., Bubalo-Živković, M., Lukić, T. (2016). Special Nature Reserve Obedska Bara: Good Example of Organization of Teaching in the Field. *Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas*, Abstract book (26-30 September). University of Novi Sad, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad, pp. 403-405.
- Đurđić, S., Stojković, S., Miljić, M. (2011). Dunavski ekološki koridor zaštićenih predela. *Zbornik radova "Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine"*. Beograd: Geografski fakultet, Beograd: APPS.
- Ђурђић, С. (2015). *Заштита природе*. Универзитет у Београду, Географски факултет.
- Eagles, P., McCool, S. (2002). Tourism in National Parks and Protected Areas. *Planning and Management*. Wallingford: CABI Publishing.
- Engledow, J. L. (1977). Was Consumer Satisfaction a Pig in a Poke? *Business Horizons*, Vol. 20, pp. 87-94.
- Eiglier, P., Langeard, E. (1975). Une approche nouvelle pour le marketing des services. *Revue Francaise de Gestion*, 2, pp. 97-114.
- Fennell, D. A. (2007). *Ecotourism*. Routledge, New York.
- Fick, G. R., Ritchie, J. R. B. (1991). Measuring service quality in the travel and tourism industry. *Journal of Travel Research*, 29, pp. 2-9.
- Filipović, D., Petrović, Lj. (2015). The Significance of the Danube Ecological Corridor in the Proceedings of Implementing Ecological Networks in Serbia. *Bulletin of The Serbian Geographical Society*, XCV - No 2, pp. 109-124.
- Finlayson, C.M., Spiers, A.G. (Eds.) (1999). *Global Review of Wetland Resources and Priorities for Wetland Inventory*. Supervising Scientist, Canberra, Australia.

- Finlayson, C.M., Davidson, N.C., Stevenson, N.J. (Eds.) (2001). Wetland inventory, assessment and monitoring: Practical techniques and identification of major issues. *Proceedings of Workshop 4, 2nd International Conference on Wetlands and Development*, Dakar, Senegal, 8.14 November 1998, Supervising Scientist Report 161, Supervising Scientist, Darwin.
- Finlayson, C. M. (2013). Climate change and the wise use of wetlands: information from Australian wetlands. *Hydrobiologia*, Vol. 708 (1), pp. 145-152.
- Fletcher, S., Saunders, J., Herbert, R., Roberts, C., Dawson, K. (2011). *Description of the Ecosystem Services Provided by Broad-scale Habitats and Features of Conservation Importance that are Likely to be Protected by Marine Protected Areas in the Marine Conservation Zone Project Area*. Natural England, Peterborough, UK.
- Fletcher, S., Kawabe, M., Rewhorn, S. (2011). Wetland conservation and sustainable coastal governance in Japan and England. *Marine Pollution Bulletin*, Vol. 62 (5) pp. 956-962.
- Fu, B. H., Pollino, C. A., Cuddy, S. M., Andrews, F. (2015). Assessing climate change impacts on wetlands in a flow regulated catchment: A case study in the Macquarie Marshes, Australia. *Journal of Environmental Management*, Vol. 157, pp. 127-138.
- Gauthier, B. (1987). Client satisfaction in program evaluation. *Social Indicators*, 19 (2), pp. 229–254.
- Gell, P. A., Finlayson, C. M., Davidson, N. C. (2016). Understanding change in the ecological character of Ramsar wetlands: perspectives from a deeper time – synthesis. *Marine and Freshwater Research*, Vol. 67, (6), pp. 869-879.
- Getz, D. (2008). Event tourism: definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29, pp. 403–428.
- Geva, A., Goldman, A. (1991). Satisfaction Measurement in Guided Tours. *Annals of Tourism Research* 18 (2), pp. 177-185.
- Ghermandi, A., van den Bergh, J.C.J.M., Brander, L.M., Nunes, P.A.L.D. (2008). *The Economic Value of Wetland Conservation and Creation: A Meta-Analysis*. [Working Paper 79]. Fondazione Eni Enrico Mattei, Milan, Italy.
- Ghermandi, A., van den Bergh, J. C. J. M., Brander, L. M., de Groot, H. L. F., Nunes, P. A. L. D. (2010). Values of natural and human-made wetlands: a meta-analysis. *Water Resources Research*, 46 (12), pp. 1–12.

- Gillespie, J. (2016). Catch 22: wetlands protection and fishing for survival. *Geographical Research*, Vol. 54 (3), pp. 336-347.
- Gronhaug, K. (1977). Exploring consumer complaining behavior – a model and some empirical results. *Advances in Consumer Research*, 4, pp. 159–165.
- Gronroos, C. (1978). A service oriented approach to marketing of services. *European Journal of Marketing*, 12 (3), pp. 588–601.
- Gronroos, C. (1982). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18 (4), pp. 36–44.
- Gronroos, C. (1984). An applied service marketing theory. *European Journal of Marketing*, 16 (17), pp. 30–41.
- Grunewald, C., Schleuning, M., Bohning-Gaese, K. (2016). Biodiversity, scenery and infrastructure: Factors driving wildlife tourism in an African savannah national park. *Biological Conservation*, 201, pp. 60-68.
- Gull, A. (2015). Comparing Past and Present Hydrologic Aspects of a Mediterranean Wetland from a Sustainable Management Perspective. *Water Resources Management*, Vol. 29 (8), pp. 2771-2787.
- Gutierrez, N. S. N., Serrano, J. A. S., Castillo, I. N. N., Castillo, J. E. N. (2015). Multifunctionality and tourism in the Natural Park "El Hondo" of Valencia. *PERIPLO SUSTENTABLE*, 29, pp. 34-56.
- Hall, C. M., Weiler, B. (1992). What's Special about Special Interest Tourism?, In *Special Interest Tourism*, edited by B. Weiler and C. M. Hall. London: Belhaven Press.
- Hanningan, J. A. (1980). Reservations cancelled: consumer complaints in the tourist industry. *Annals of Tourism Research*, 7 (3), pp. 366–382.
- Hartig, E. K., Grozev, O., Rosenzweig, C. (1997). Climate change, agriculture and wetlands in Eastern Europe: Vulnerability, adaptation and policy. *Climatic Change*, 46, pp. 101–121.
- Hochschild, A. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Hollander M., Wolfe D. A. (1999). *Nonparametric Statistical Methods*. Second Edition. John Wiley and Sons, New York.
- Hughes, K. (1991). Tourist Satisfaction: A Guided “Cultural” Tour in North Queensland. *Australian Psychologist*, 26 (3), pp. 166–171.

- Hui, T., Wan, D., Ho, A. (2007). Tourists' satisfaction, recommendation and revisiting Singapore. *Tourism Management*, 28, pp. 965-975.
- Hunt, H. K. (1991). Consumer satisfaction, dissatisfaction, and complaining behavior. *Journal of Social Issues*, 47 (1), pp. 107-117.
- Игић, Р., Вуков, Д., Милић, Д., Божа, П., Аначков, Г. (2014). *Макрофитска флора и вегетација Лабудовог окна*. Матица српска, Нови Сад.
- Iza, A. (2004). Developments under the Ramsar Convention: allocation of water for river and wetland ecosystems. *Review of European Community and International Environmental Law*, 13 (1), 40–46.
- Jacinto, L., Martin Garcia, J., Haud'Huyze, C. (1999). A model of tourism experience and attitude change. *Annals of Tourism Research*, 26 (4), pp. 1024–1027.
- Jakšić, S., Stamenković, I. (2013). Contemporary ecotourism products in Ramsar sites in Bačka region (Vojvodina, Serbia). *Collection of papers of the Conference Contemporarz Trends in Tourism and Hospitality*, 26-27 September 2013, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad, pp. 553-562.
- Јанковић, М. М. (1998). *Пет деценија Завода за заштиту природе Србије*. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
- Jegdić, V. (2010). Model razvoja ekoturizma u Vojvodini. *Ekonomski horizonti*, 12 (1), str. 63–78.
- Jones, N., Clark, J. R. A., Panteli, M., Proikaki, M., Dimitrakopoulos, P. G. (2012). Local social capital and the acceptance of Protected Area policies: An empirical study of two Ramsar river delta ecosystems in northern Greece. *Journal of Environmental Management*, 96, pp. 55-63.
- Jovičić, D., Ivanović, V. (2006). *Turizam i prostor*, Ton PLUS, Novi Beograd, Beograd.
- Jovičić, D. (2008). *Uvod u turizmologiju i turističku geografiju*, Ton PLUS, Novi Beograd, Beograd, 2008
- Jovičić, D. (2010). *Turizam i životna sredina*, Ton PLUS, Novi Beograd, Beograd, 2010
- Јовичић, Д. (2011). *Менаџмент туристичких дестинација*. Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.
- Jovicic, D. (2013). Key issues in the implementation of sustainable tourism. *Current Issues in Tourism*, DOI:10.1080/13683500.2013.797386.

- Junk, W. J., Piedade, M. T. F., Lourival, R., Wittmann, F. Kandus, P., Lacerda, L. D., Bozelli, R. L., Esteves, F. A., Da Cunha, C. N., Maltchik, L., Schongart, J., Schaeffer-Novelli, Y., Agostinho, A. A. (2014). Brazilian wetlands: their definition, delineation, and classification for research, sustainable management, and protection. *Aquatic Conservation-Marine and Freshwater Ecosystems*, Vol. 24 (1), pp. 5-22.
- Kalenjuk, B., Timotić, D., Tešanović, D., Gagić, S., Banjac, M. (2016). Analysis of the state and offer of the hospitality facilities in special nature reserves in Vojvodina. *Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas*, Abstract book, 26-30 September 2016. University of Novi Sad, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad, pp. 498-500.
- Kermode, S. J., Heijnis, H., Wong, H., Zawadzki, A., Gadd, P., Permana, A. (2016). A Ramsar-wetland in suburbia: wetland management in an urbanised, industrialised area. *Marine and Freshwater Research*, Vol. 67(6), pp. 771-781.
- Kessler, M., Harcourt, R., Bradford, W. (2014). Will whale watchers sacrifice personal experience to minimize harm to whales? *Tourism in Marine Environments*, 10, pp. 21-30.
- Kim, H., Woo, E., Uysal, M. (2015). Tourism experience and quality of life among elderly tourists. *Tourism Management*, 46, pp. 465-476.
- Kingsford, R. T., Lemly, A. D., Thompson, J. R. (2006). Impacts of dams, river management and diversions on desert rivers. In: Kingsford, R.T. (Ed.), *Ecology of Desert Rivers*. Cambridge University Press, Cambridge, UK, pp. 203–247.
- Kingsford, R. T., Basset, A., Jackson, L. (2016). Wetlands: conservation's poor cousins. *Aquatic Conservation-Marine and Freshwater Ecosystems*, Vol. 26 (5), pp. 892-916.
- Klenosky, D. B., Frauman, E., Norman, W. C., Gengler, C. E. (1998). Nature-based tourists' use of interpretive services: a means-end investigation. *Journal of Tourism Studies*, 9 (2), pp. 26–36.
- Knutson, B. J. (1988). Ten laws of customer satisfaction. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 29 (1), pp. 83-87.
- Koshkam, M., Marzuki, A., Arzjani, Z. (2014). Wetland capabilities in enhancing wetland tourism in Gandomar, Iran. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 9(3), pp. 362–375.

- Kozak, M. (2001). A critical review of approaches to measure satisfaction with tourist destinations. *Consumer psychology of tourism, hospitality and leisure*, Vol. 2, CAB International, Wallingford, UK, pp. 321–332.
- Kozak, M. (2001b). Comparative assessment of tourist satisfaction with destinations across two nationalities. *Tourism Management*, 22, pp. 391-401.
- Крајић, А. (2011). Геоеколошко вредновање подручја резервата природе „Обедска бара”. *Гласник Српског Географског Друштва*, ХСІ- Бр. 4, стр. 1-26.
- Kuleli, T., Guneroglu, A., Karsli, F., Dihkan, M. (2011). Automatic detection of shoreline change on coastal Ramsar wetlands of Turkey. *Ocean Engineering*, 38, pp. 1141–1149.
- Lamsal, P., Atreya, K., Pant, K. P., Kumar, L. (2016). Tourism and wetland conservation: application of travel cost and willingness to pay an entry fee at Ghodaghodi Lake Complex, Nepal. *Natural Resources Forum*, Vol. 40 (1-2), pp. 51-61.
- Latour, S. A., Peat, N. C. (1979). Conceptual and methodological issues in consumer satisfaction research. In: Wiliam, L. W. (Eds.), *Advances in Consumer Research*, 431-437. Ann Arbor, MI: Association for Consumer Research.
- Lee, J. (2015). The governance of wetland ecosystems and the promotion of transboundary water cooperation - opportunities presented by the Ramsar Convention. *WATER INTERNATIONAL*, Vol. 40 (1), pp. 33-47.
- Lehner, B., Döll, P. (2004). Development and validation of a global database of lakes, reservoirs and wetlands. *Journal of Hydrology*, 296 (1–4), pp. 1–22.
- Lehtinen, U., Lehtinen, J. R. (1982). *Service Quality: A Study of Quality Dimensions*. Working Paper, Service Management, Institute Helsinki, Finland.
- Lewis, R., Pizam, A. (1982). A Consumer Satisfaction Index for Hotels. In: A. Pizam, R. Lewis and P. Manning, *The Practice of Hospitality Management*, Westport, CT: AVI Pub., pp. 189-201.
- Lewis, R. C., Booms, B. (1983). The marketing aspects of service quality. In Berry, L. L., Shostack, L. and Upah, G. (eds), *Emerging Perspectives on Services Marketing*. Chicago: American Marketing Association, pp. 99–107.
- Lewis, R. C., Chambers, R. E. (1989). *Marketing leadership in hospitality*. New York: Van Nostrand Reinhold.

- Ling, S. M., Ramachandra, S., Shuib, A., Nair, M., Afandi, S. H. M., Prabharan, S. (2013). Rural resources as tourism capital: the case of SetiuWetlands, Terengganu, Malaysia. *The Malaysian Forester*, 76 (1), pp. 27–39.
- Lovelock, C. H. (1991). *Services Marketing: Text, Cases and Readings*. London, Prentice-Hall.
- Lounsbury, J. W., Hoopes, L. (1985). An Investigation of Factors Associated with Vacation Satisfaction. *Journal of Leisure Research*, 17 (1), 1-13.
- Lu, W., Stepchenkova, S. (2012). Ecotourism experiences reported online: classification of satisfaction attributes. *Tourism Management*, 33 (3), pp. 702-712.
- Macharia, M. J., Thenya, T., Ndiritu, G. G. (2011). Management of highland wetlands in central Kenya: the importance of community education, awareness and eco-tourism in biodiversity conservation. *Biodiversity*, 11 (1-2), pp. 85-90.
- MacKay, K. J., Crompton, J. L. (1988). Alternative Typologies for Leisure Programs. *Journal of Park and Recreation Administration*, 6 (4), pp. 52-54.
- Maddox, R. N. (1985). Measuring satisfaction with tourism. *Journal of Travel Research*, 23 (3), pp. 2–5.
- Maksin-Mičić, M. (2007). *Turizam i prostor*. Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd.
- Mangan, T., Brouwer, R., Das Lohano, H., Nangraj, G. M. (2013). Estimating the recreational value of Pakistan's largest freshwater lake to support sustainable tourism management using a travel cost model. *Journal of Sustainable Tourism*, 21 (3), pp. 473-486.
- Marketing strategija turizma AP Vojvodine (2009). Pokrajinski sekretarijat za privredu Autonomne Pokrajine Vojvodine, Novi Sad.
- Маркићевић, М. (2003). Заштита и унапређење СРП Обедска Бара. *Зборник радова Географског факултета*, свеска L, стр. 145-158.
- Марковић, С., Лукач, Ш., Кицошев, С. (1998). Слано Копово. *Заштита природе* 48/49, стр. 321-326.
- Martin, W. B. (1987). A new approach to the understanding and teaching of service behavior. *Hospitality Education and Research Journal*, 11 (2), pp. 255–262.

- Mauerhofer, V., Kim, R. E., Stevens, C. (2015). When implementation works: A comparison of Ramsar Convention implementation in different continents. *Environmental Science & Policy*, Vol. 51, pp. 95-105.
- Mayo, E., Jarvis, L. (1981). *The Psychology of Leisure Travel: Effective Marketing and Selling of Travel Services*, Boston: CBI Publishing Co., Inc.
- McAllister, D.E., Craig, J.F., Davidson, N., Delany, S., Seddon, M. (2001). *Biodiversity Impacts of Large Dams*. International Union for Conservation of Nature and United Nations Environmental Programme, Gland and Nairobi.
- Millennium Ecosystem Assessment (MEA) (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Wetlands and Water Synthesis*. World Resources Institute, Washington, DC.
- Mills, P. K. (1986). *Managing Service Industries: Organizational Practices in a Post-Industrial Economy*. New York: Ballinger.
- Mitsch, W. J., Gosselink, J. G. (2000). *Wetlands*. John Wiley & Sons, New York, NY.
- Mok, C., Armstrong, R. (1998). Expectations for hotel service quality: do they differ from culture to culture? *Journal of Vacation Marketing*, 4 (4), pp. 381–391.
- Moliner, M. A., Sanchez, J., Rodríguez, R. M., Callarisa, L. (2007). Relationship quality with a travel agency: the influence of the post-purchase perceived value of a tourism package. *Tourism and Hospitality Research*, 7 (3-4), pp. 194-211.
- Molur, S., Smith, K.G., Daniel, B.A., Darwall, W.R.T. (2011). *The Status and Distribution of Freshwater Biodiversity in the Western Ghats, India*. International Union for Conservation of Nature, Cambridge and Gland.
- Mombo, F., Speelman, S., Hella, J., Van Huylenbroeck, G. (2013). How characteristics of wetlands resource users and associated institutions influence the sustainable management of wetlands in Tanzania. *Land Use Policy*, 35, pp. 8– 15.
- Moreno-Secena, J. C., Nava-Tablada, M. E., Hernandez-Sanchez, M. I. (2015). Attitudes of Coffee Producers Regarding Soil Management and Conservation in the Cascadas de Texolo, Ramsar Site. *Agricultura Sociedad y Desarrollo*, Vol. 12, (4), pp. 553-566.
- Morzaria-Luna, H. N., Castillo-Lopez, A., Danemann, G. D., Turk-Boyer, P. (2014). Conservation strategies for coastal wetlands in the Gulf of California, Mexico. *Wetlands Ecology and Management*, Vol. 22 (3), pp. 267-288.
- Moscardo, G. (1996). Mindful visitors. *Annals of Tourism Research* 23 (2), pp. 376–397.

- Moscardo, G. (2006). Is near enough good enough? Understanding and managing customer satisfaction with wildlife: based tourism experiences. In B. Prideaux, G. Moscardo, E. Laws (Eds.), *Managing tourism and hospitality services: Theory and international applications*, CAB International, Oxfordshire (2006), pp. 38–53.
- Moutinho, L. (1987). Consumer Behaviour in Tourism. *European Journal of Marketing*, Vol. 21 (10), pp. 5 – 44.
- Мркша, М., Милановић, М. (2007). Анализа елемената животне средине специјалног резервата природе Стари Бегеј – Царска Бара и мере заштите. *Гласник Српског географског друштва*, LXXXV – бр. 2, стр. 241-245.
- Мркша, М. (2008). *Туристичка валоризација Специјалних резервата природе Војводине*, Српско географско друштво, Београд.
- Munoz-Pedrerros, A., Quintana, J. (2010). Assessment of wildlife use for ecotourism in the Rio Cruces wetlands, Ramsar site of Chile. *Interciencia*, Vol. 35 (10), pp. 730-738.
- Munoz-Pedrerros, A., Moncada-Herrera, J., Gomez-Cea, L. (2012). Assessment of wetland visual landscape in the Cruces River, Ramsar site of Chile. *Revista Chilena De Historia Natural*, 85 (1), pp. 73-87.
- Musa, G. (2002). Sipadan: a SCUBA-diving paradise: an analysis of tourism impact, diver satisfaction and tourism management. *Tourism Geographies*, 4, pp. 195–209.
- Musa, G., Kadir, S. L. S. A., Lee, L. (2006). Layang layang: an empirical study on Scuba divers' satisfaction. *Tourism in Marine Environments*, Vol. 2, No. 2, pp. 89-102.
- Mustika, P. L. K., Birtles, A., Everingham, Y., Marsh, H. (2013). The human dimensions of wildlife tourism in a developing country: watching spinner dolphins at Lovina, Bali, Indonesia. *Journal of Sustainable Tourism*, 21, pp. 229-251.
- Needham, M. D., Rollins, R. (2008). Social science, conservation, and protected areas theory. In P. Dearden, R. Rollins (Eds.), *Parks and protected areas in Canada: Planning and management* (3rd ed.), Oxford University Press, Don Mills, On, pp. 135–168.
- Neuvonen, M., Pouta, E., Puustinen, J., Sievanen, T. (2010). Visits to national parks: effects of park characteristics and spatial demand. *Journal for Nature Conservation*, 18, pp. 224–229.

- Nightingale, M. (1986). Defining quality for a quality assurance program - A study of perceptions. In R. Lewis et al (ed.), *The practice of hospitality management II* (pp.37-53). AVI Publishing, Darien, Conn.
- Nielsen, D., Hillman, T., Smith, F., Shiel, R. (2002). The influence of seasonality and duration of flooding on zooplankton in experimental billabongs. *River Research and Applications*, 18 (3), pp. 227–237.
- Niering, W. (1985). *Wetlands*. New York: Knopf.
- Николић, С. (2006). *Туризам у заштићеним природним добрима Србије*. Завод за заштиту природе Србије, Нови Београд.
- Nilsson, C., Renofait, B.M. (2008). Linking flow regime and water quality in rivers: a challenge to adaptive catchment management. *Ecology and Society*, 13 (2): 18.
- Noe, F. P. (1999). *Tourism Service Satisfaction*. Champaign, IL: Sagamore.
- Norman R. (1984). *Service Management*, Wiley.
- Ojha, J. M. (1982). Selling benign tourism: Case references from Indian scene. *Tourism Recreation Research*, June, pp. 23-24.
- Okello, M. M., Yerian, S. (2009). Tourist satisfaction in relation to attractions and implications for conservation in the protected areas of the Northern Circuit, Tanzania. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 17 (5), pp. 605-625.
- Olander, F. (1977). Consumer satisfaction - A skeptic's view. In H. K. Hunt (ed.), *Conceptualization and measurement of consumer satisfaction and dissatisfaction* (pp. 409-452). Cambridge, MA: Marketing Science Institute.
- Olda, M. (2008). Ramsarsko područje “Labudovo okno”, aktuelno stanje i tendencije razvoja. Naučno-stručni skup o prirodnim vrednostima i zaštiti životne sredine, *Ekološka istina*, Sokobanja, 1-4. Jun 2008. Tehnički fakultet u Boru – Univerziteta u Beogradu.
- Oliver, R. L. (1989). Processing of the satisfaction response in consumption: A suggested framework and research propositions. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behaviour*, 2, pp. 1-16.
- Olsvig-Whittaker, L., Oron, T., Kaplan, D., Hassan, G. (2005). Conservation of Mediterranean wetlands: Israel's two "Ramsar" sites, En Afeq and Hula nature reserves. *Israel Journal of Plant Sciences*, 53 (3-4), pp. 253-259.

- Oppermann, M., Chon, K. S. (1997). Convention participation decision-making process. *Annals of Tourism Research*, 24, pp. 178–191.
- Orams, M. (1994). Creating effective interpretation for managing interaction between tourists and wildlife. *Australian Journal of Environmental Education*, 10, pp. 21-34.
- Orams, M. (1996). An interpretation model for managing marine wildlife-tourist interaction. *Journal of Sustainable Tourism*, 4, pp. 81-95.
- Orams, M. (1997). The effectiveness of environmental education: can we turn tourists into “Greenies”? *Progress in Tourism and Hospitality Research*, 3, pp. 295-306.
- Orams, M. (2000). Tourists getting close to whales, is it what whale-watching is all about? *Tourism Management*, 21, pp. 561–569.
- Orams, M. (2002). Feeding wildlife as a tourism attraction: a review of issues and impacts. *Tourism Management*, 23 (3), pp. 281–293.
- Ostrowski, R. L., O’Brien T. V., Gordon G. L. (1993). Service quality and customer loyalty in the commercial airline industry. *Journal of Travel Research*, Vol. 32 (2), pp. 16-24.
- Ostrovskaya, E., Douven, W., Schwartz, K., Pataki, B., Mukuyu, P., Kaggwa, R. C. (2013). Capacity for sustainable management of wetlands: Lessons from the WETwin project. *Environmental Science & Policy*, Vol. 34, pp. 128-137.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*. 49, pp. 41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. Berry, L. L. (1986). *SERVQUAL: A Multiple-Scale Item for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality*. Cambridge, MA: Marketing Institute.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: a multiple-scale item for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64, pp. 12–40.
- Pearce, P. L. (1980). Favorability-satisfaction model of tourists’ evaluations. *Journal of Travel Research* 14 (1), pp. 13–17.
- Pearce, P. L. (1984). Tourist – Guide Interaction. *Annals of Tourism Research*, 11, pp. 129-146.
- Pearce, P. L., Moscardo, G. M. (1984). Making sense of tourists' complaints. *Tourism Management*, 5 (1), pp. 20-23.
- Pearce, P. L., Moscardo, G. M. (1986). The concept of authenticity in tourist experiences. *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 22 (1), pp. 121-132.

- Pearce, P. L. (2005). Tourist Behavior, Themes and Conceptual Schemes. *Aspects of Tourism: 27*. Channel View Publications.
- Pearce, P. L. (2006). The value of a benchmarking approach for assessing service quality satisfaction in environmental tourism. In B. Prideaux, G. Moscardo, E. Laws (Eds.), *Managing tourism and hospitality services: Theory and international applications*, CAB International, Oxfordshire, UK, pp. 282–299.
- Пекић, Б. (1958). Прилог познавању орнитофауне Царске баре са околином. *Заштита природе бр.14*, стр. 11-19, Београд.
- Perera, N. (2008). An exceptional wetland facing multitude of problems. *Siyoth*, 2 (1), pp. 4–8.
- Petrick, J. F. (2004). The roles of quality, value, and satisfaction in predicting cruise passengers' behavioral intentions. *Journal of Travel Research*, 42 (4), pp. 397-407.
- Petrovic, D., Jancic, D., Furdek, M., Микас, N., Krivokapic, S. (2016a). Aquatic plant *Trapa natans* L. as bioindicator of trace metal contamination in a freshwater lake (Skadar Lake, Montenegro). *Acta Botanica Croatica*, Vol. 75 (2), pp. 236-243.
- Petrovic, M. D., Pavic, D., Markovic, S. B., Meszaros, M., Jovicic, A. (2016b). Comparison and Estimation of the Values in Wetland Areas: A Study of Ramsar Sites Obedska Bara (Serbia) and Lonjsko Polje (Croatia). *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, Vol. 11, (2), pp. 367-380.
- Пивац, Т., Ромелић, Ј., Кошић, К. (2009). Оцена потенцијала за развој винског туризма у Војводини. *Зборник радова - Географски факултет Универзитета у Београду*, св. LVII, стр. 215-229.
- Пил, Н., Пањковић, Б., Секулић, Н., Бањац, М., Амићић, Ј., Стојнић, Н., Стојшић, В., Чалакић, Д. (2009). Проширење граница СРП „Стари Бегеј – Царска бара“. *Заштита природе бр.60/1-2*, стр. 83-90.
- Pizam, A., Neumann, Y., Reichel, A. (1978). Dimensions of tourist satisfaction with a destination area. *Annals of Tourism Research*, Vol. 5, No. 3, pp. 314-332.
- Pizam, A., Neumann, Y., Reichel, A. (1979). Tourist Satisfaction: Uses and Misuses. *Annals of Tourism Research*, Vol. 6, No. 1, pp. 195-197.
- Pizam, A., Milman, A. (1993). Predicting Satisfaction among First-Time Visitors to a Destination by Using the Expectancy Disconfirmation Theory. *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 12, No. 2, pp. 197-209.

- Pizam, A. (1994). Monitoring Customer Satisfaction. In: B.E. Davis and A.J. Lockwood (eds.), *Food and Beverage Management: A Selection of Readings*, London: Butterworth Heinemann, pp. 231-247.
- План управљања СРП „Ковиљско-петроварадински рит“ 2012-2021, (2012). ЈП „Војводинашуме“, Петроварадин.
- План управљања СРП „Засавица“ 2012-2022, (2011). Покрет горана Сремска Митровица.
- Poon, A. (1993). *Tourism, Technology and Competitive Strategies*. CAB International, Wallingford, UK.
- Popov, D., Marković, S. B., Štrbac, D. (2008). Generations of meanders in Serbian part of Tisa valley. *Collection of Papers*, Geographical Institute “Jovan Cvijic” SASA 58, 29-42.
- Поповић, В. (1951). Заштита природе по Закону о заштити природних реткости, Закону о шумама, лови и рибарству и могућности сукоба међу њима. *Заштита природе*, 2-3: 183-229. Завод за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, Београд.
- Prasad, S. N., Ramachandra, T. V., Ahalya, N., Sengupta, T., Kumar, A., Tiwari, A. K., Vijayan, V. S., Vijayan, L. (2002). Conservation of wetlands of India – a review. *Tropical Ecology*, 43 (1), pp. 173–186.
- Prayag, G., Ryan, R. (2012). Antecedents of tourists' loyalty to Mauritius: the role and influence of destination image, place attachment, personal involvement, and satisfaction. *Journal of Travel Research*, 51 (3), pp. 342-356.
- Prayag, G., Hosany, S., Odeh, K. (2013). The role of tourists' emotional experiences and satisfaction in understanding behavioral intentions. *Journal of Destination Marketing and Management*, 2 (2), pp. 118-127.
- Prebensen, N. K., Woo, E., Uysal, M. S. (2014). Experience value: antecedents and consequences. *Current Issues in Tourism*, 17 (10), pp. 910-928.
- Predlog za zaštitu prirodnog dobra “Stari Begej – Carska bara” kao Specijalnog rezervata prirode, (1993). Novi Sad: Zavod za zaštitu prirode – Odeljenje u Novom Sadu.
- Predlog za nominaciju Slanog Kopova za Ramsarsko područje, (2003). Novi Sad: Zavod za zaštitu prirode – Odeljenje u Novom Sadu.

- Predlog za nominaciju područja "Labudovo okno" za Ramsarsko područje, (2006). Novi Sad: Zavod za zaštitu prirode – Odeljenje u Novom Sadu.
- Предлог за номинацију подручја „Горње подунавље“ за Рамсарско подручје, (2007). Нови Сад: Завод за заштиту природе – Одељење у Новом Саду.
- Предлог за номинацију подручја „Засавица“ за Рамсарско подручје, (2008). Нови Сад: Завод за заштиту природе – Одељење у Новом Саду.
- Предлог за номинацију подручја „Ковиљско-петроварадински рит“ за Рамсарско подручје, (2010). Нови Сад: Завод за заштиту природе – Одељење у Новом Саду.
- Prospere, K., McLaren, K. P., Wilson, B. (2016). Characterizing the Status (Disturbed, Hybrid or Novel) of Swamp Forest Fragments in a Caribbean Ramsar Wetland: The Impact of Anthropogenic Degradation and Invasive Plant Species. *Environmental Management*, Vol. 58 (4), pp. 655-681.
- Пузовић, С. (1998). Рамсарска подручја у Србији у функцији очувања диверзитета фауне птица водених станишта. *Заштита природе*, бр.50, стр. 573-580.
- Пузовић, С. (Ур.) (2008). *Рамсарска подручја Војводине, Стари Бегеј – Царска бара*. Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине, Аутономна покрајина Војводина, Нови Сад.
- Пузовић, С. (Ур.) (2010). *Рамсарска подручја Војводине, Обедска бара*. Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине, Аутономна покрајина Војводина, Нови Сад.
- Пузовић, С. (Ур.) (2012). *Рамсарска подручја Војводине, Слано копово*. Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине, Аутономна покрајина Војводина, Нови Сад.
- Пузовић, С. (Ур.) (2014). *Рамсарска подручја Војводине, Лабудово окно*. Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине, Аутономна покрајина Војводина, Нови Сад.
- Qu, H., Li, L. (1997). The characteristics and satisfaction of mainland Chinese visitors to Hong Kong. *Journal of Travel Research* 35 (4), pp. 31-41.
- Raini, J. A. (2009). Impact of land use changes on water resources and biodiversity of Lake Nakuru catchment basin, Kenya. *African Journal of Ecology*, 47, pp. 39-45.
- Ramsar Convention Secretariat, (2002). Principles and Guidelines for Incorporating Wetland Issues into Integrated Coastal Zone Management (ICZM). *Wetlands: Water*,

- Life, and Culture: 8th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971)* Valencia, Spain, 18–26 November 2002.
- Ramsar Convention Secretariat, (2007). *Ramsar information paper 2: What is the Ramsar Convention?* Ramsar Convention Secretariat, Gland, Switzerland.
- Ramsar Secretariat, (2013). *The List of Wetlands of International Importance*. The Secretariat of the Convention on Wetlands, Gland, Switzerland.
- Ramsar Convention Secretariat, (2013). *The Ramsar Convention Manual: a guide to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971)*, 6th ed. Ramsar Convention Secretariat, Gland, Switzerland.
- Ramseook-Munhurrana, P., Seebaluck, V. N., Naidoo, P. (2015). Examining the structural relationships of destination image, perceived value, tourist satisfaction and loyalty: case of Mauritius. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 175, pp. 252-259.
- Rathnayake, R. M. W. (2015). Research note: Estimation of the welfare benefit of boating at Maduganga Ramsar wetland in Sri Lanka. *Tourism Economics*, Vol. 21 (4), pp. 917-926.
- Rebelo, L-M., Johnston, R., Hein, T., Weigelhofer, G., D'Haeyer, T., Kone, B., Cools, J. (2013). Challenges to the integration of wetlands into IWRM: The case of the Inner Niger Delta (Mali) and the Lobau Floodplain (Austria). *Environmental science & policy*, 34, pp. 58-68.
- Reimer, J. K., Walter, P. (2013). How do you know it when you see it? Community based ecotourism in the Cardamom Mountains of southwestern Cambodia. *Tourism Management*, 34, pp. 122-132.
- Reisinger, Y., Turner, L. (2003). *Cross-Cultural Behavior in Tourism: Concepts and Analysis*. Oxford, Butterworth-Heinemann.
- Reynolds, P. C., Braithwaite, D. (2001). Towards a conceptual framework for wildlife tourism. *Tourism Management*, 22, pp. 31–42.
- Riedinger-Whitmore, M. A. (2016). Using palaeoecological and palaeoenvironmental records to guide restoration, conservation and adaptive management of Ramsar freshwater wetlands: lessons from the Everglades, USA. *Marine and Freshwater Research*, Vol. 67 (6), pp. 707-720.

- Rimmington, M., Yuksel, A. (1998). Tourist satisfaction and food service experience: Results and implications of an empirical investigation. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 9 (1), pp. 37-57.
- Ritchie, B. W. (2003). *Managing educational tourism*. Channel View Publications, New York.
- Roni, P., Hanson, K., Beechie, T., Pess, G., Pollock, M., Bartley, D.M. (2005). Habitat rehabilitation for inland fisheries. *Global review of effectiveness and guidance for rehabilitation of freshwater ecosystems*. FAO Fisheries Technical Paper. No. 484. Rome, FAO, pp. 116.
- Roth, V. J., Bozinoff, L., McIntosh, P. (1990). Public opinion and the measurement of consumer satisfaction with government services. *Canadian Public Administration*, 33 (4), pp. 571–583.
- Rusli, M. H. B. M. (2012). Protecting vital sea lines of communication: A study of the proposed designation of the Straits of Malacca and Singapore as a particularly sensitive sea area. *Ocean & Coastal Management*, 57, pp. 79-94.
- Ryan, C. (1995). *Researching Tourist Satisfaction*, London: Routledge.
- Ryan, C., Ninov, I., Aziz, H. (2012). Ras Al Khor - Eco-tourism in constructed wetlands: Post modernity in the modernity of the Dubai landscape. *Tourism Management Perspectives*, 4, pp. 185–197.
- Saleh, F., Ryan, C. (1992). Client perception of hotels – a multi attribute approach. *Tourism Management*, 13 (2), pp. 163-168.
- Salisu Barau, A., Stringer, C. L. (2015). Access to and allocation of ecosystem services in Malaysia's Pulau Kukup Ramsar Site. *Ecosystem Services*, 16, pp. 167-173.
- Sasser, W., Arbeit, S. (1978). Selling jobs in the service sector. *Business Horizons*, 19 (June), pp. 61–65.
- Sasser, W., Olsen, R. P., Wyckoff, D. D. (1978) Understanding service operations. *Management of Service Operations: Text and Cases*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Scott, D., McBoyle, G., Schwartzentruber, M. (2004). Climate change and the distribution of climatic resources for tourism in North America. *Climate Research*, 27, pp. 105–117.
- Shackley, M. (1996). *Wildlife tourism*. London: International Thomson Business Press.
- Shames, G., Glover, G. (1988). Service management as if culture exists. *International Journal of Hospitality Management*, 7 (1), pp. 5-7.

- Shostack, L. (1985). Planning the service encounter. In Cziepel, J. A., Soloman, M. R. Surprenant, C. F. (eds.), *The Service Encounter*. Lexington Books, Lexington, Massachusetts, pp. 243-253.
- Shostack, G. L. (1987). Service positioning through structural change. *Journal of Marketing*, 51, pp. 34–43.
- Siegel S., Castellan N. J. (1988). *Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences*, Second Edition. McGraw-Hill, New York.
- Sierzen, M.E., Peterson, G.S., Trebitz, A.S., Brazner, J.C., West, C.W. (2006). Hydrology and nutrient effects on food-web structure in Ten Lake Superior coastal wetlands. *Wetlands* 26 (4), pp. 951–964.
- Smith, P. C., Kendall, L. M., Hulin, C. L. (1969). *The Measurement of Satisfaction in Work and Retirement: A Strategy for the Study of Attitudes*. Chicago: Rand McNally and Company.
- Song, H., van der Veen, R., Li, G., Chen, J. (2012). The Hong Kong tourist satisfaction index. *Annals of Tourism Research*, 39 (1), pp. 459-479.
- Solomon, M., Surprenant, C., Czepiel, J., Gutman, E. (1985). A Role Theory Perspective on Dyadic Interactions: The Service Encounter. *Journal of Marketing*, 49 (1), pp. 99-111.
- Space Applications Centre (SAC) (2011). *National Wetland Atlas*. SAC, Indian Space Research Organisation, Ahmedabad.
- Stamenković, I., Pantelić, M., Stojanović, V., Ivkov, M., Lazić, L. (2016). Attitudes of the Government and Non-Government Sectors Towards Development of Ecotourism in Protected Natural Areas in Autonomous Province of Vojvodina (Serbia). *Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas*, Abstract book, 26-30 September 2016. University of Novi Sad, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad, pp. 66-69.
- Stankov, U. (2009). *Uloga Interneta u promociji turizma Srbije*. Magistarska teza. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet.
- Станковић, М. С. (2008). *Туристичка географија*. Завод за уџбенике, Београд.
- Stojanović, V. (2002). *Specijalni rezervat prirode "Gornje Podunavlje" – geografski prikaz, zaštita i korišćenje*. Institut za geografiju, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.

- Stojanović, V. (2003). Stanje i mogućnosti razvoja turizma u odabranim Specijalnim rezervatima prirode Vojvodine. *Turizam*, 7, str. 26-28.
- Стојановић, В. (2004). Локално становништво у заштити природе, на примеру одабраних специјалних резервата природе. *Заштита природе бр. 56/1*, стр. 111-118, Београд.
- Stojanović, V. (2005). *Održivi razvoj u specijalnim rezervatima prirode Vojvodine*. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
- Stojanović, V. (2006). *Održivi razvoj turizma i životne sredine*, Simbol, Petrovaradin, Novi Sad.
- Stojanović, V., Mijović, D. (2008). Evaluation of Geodiversity of the Western Bačka Danube Region in the Planning Documents and Opportunities for Improvement. *Collection of Papers, Geographical Institute "Jovan Cvijic" SASA*, No. 58, pp. 5-16.
- Stojanović, V., Pavić, D., Ristanović, B., (2009). The Implementation of the Principle of Sustainable Development in the Special Nature Reserve „Stari Begej-Carska bara”. *Geographica Pannonica*, 13 (1), pp. 11-16.
- Stojanović, V. (2011). *Turizam i održivi razvoj*. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. 260
- Stojanović, V., Lazić, L., Pavić, D., Panjković, B., Košić, K., Dragin, A., Stankov, U., Jovanović, M., Pantelić, M., Stamenković, I., Ivanović, Lj. (2011). *Studija izvodljivosti razvoja ekoturizma u zaštićenim prirodnim dobrima Vojvodine (sa posebnim osvrtom na Ramsarska područja)*. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
- Stojanović, V., Savić, S., (2013). Management Challenges in Special Nature Reserve „Gornje Podunavlje“ and Preparations for its Proclamation of Biosphere Reserve. *Geographica Pannonica*, 17 (4), 98-105.
- Стојановић, В., Павић, Д., Месарош, М. (2014). *Ритови Бачке географске карактеристике, исушивање, коришћење и заштита природе*. Матица српска, Нови Сад.
- Stojanović, V., Đorđević, J., Lazić, L., Stamenković, I., Dragičević, V. (2014). The Principles of Sustainable Development of Tourism in the Special Nature Reserve

- »Gornje Podunavlje« and Their Impact on the Local Communities. *Acta geographica Slovenica*, 54 (2), pp. 391–400.
- Stojanović, V., Pavić, D. (2016). Educational and interpretative value of tourism offer as a prerequisite of sustainable tourism in protected areas in Vojvodina. *Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas*, Abstract book, 26-30 September 2016. University of Novi Sad, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad, pp. 386-388.
- Stojković, S., Đurđić, S., Anđelković, G. (2015). Application of Multi-Criteria Analysis and GIS in Ecotourism Development (Case Study: Serbian Danube region). *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, XCV- No 1, pp. 51-66.
- Su, Y. Y. (2014). The Legal Structure of Taiwan's Wetland Conservation Act. *Sustainability*, Vol. 6 (12), pp. 9418-9427.
- Sun, X., Chi, C. G., Xu, H. (2013). Developing destination loyalty: the case of Hainan Island. *Annals of Tourism Research*, 43, pp. 547-577.
- Surprenant, C., Solomon, M. (1987). Predictability and Personalization in the Service Encounter. *Journal of Marketing*, 51 (2), pp. 73-80.
- Swan, J. E., Combs, L. J. (1976). Product performance and consumer satisfaction: A new concept. *Journal of Marketing*, 40, pp. 25-33.
- Swan, J. E., Martin, W. S. (1981). Testing comparison level and predictive expectations models of satisfaction. *Advances in Consumer Research*. 8, pp. 77-82.
- Swan, J. E., Mercer, A. A. (1981). *Consumer satisfaction as function of equity and disconfirmation*. Unpublished paper. Birmingham, Alabama: University of Alabama.
- Štetić, S., Šimičević, D., Ćirčić, N. (2013). *Specifični oblici turizma*. Forma B, Beograd.
- Tangeland, T., Aas, O. (2011). Household composition and the importance of experience attributes of nature based tourism activity products e a Norwegian case study of outdoor recreationists. *Tourism Management*, 32 (4), pp. 822-832.
- Tarr, T. L., Baber, M. J., Babbitt, K. J. (2005). Macroinvertebrate community structure across a wetland hydroperiod gradient in southern New Hampshire, USA. *Wetlands Ecology and Management*, 13, pp. 321–334.
- ten Brink, P., Badura, T., Farmer, A., Russi, D. (2012). *The Economics of Ecosystem and Biodiversity for Water and Wetlands: A Briefing Note*. Institute for European Environmental Policy, London.

- Tolentino Jr., A. S. (2007). Wetland cultural heritage in the Pacific. *International Review for Environmental Strategies* 7 (1), pp. 155–162.
- Tomić, P., Romelić, J., Kicošev, S., Plavša, J., Marković, S., Stojanović, V. (2000). *Turizam i zaštita*. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno – matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.
- Tomić, P. (Ur.) (2004). *Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam Vojvodine*. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno – Matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
- Travel Industry Dictionary, (2013). *Nature Based Tourism Definition* [online]. Available at: <http://www.travel-industry-dictionary.com/nature-based-tourism.html>
- Turner, R. K., Folke, C., Gren, I. M., Bateman, I. J. (1995). Wetland valuation: Three case studies. In C. Perrings, K. G. Mäler, C. Folke, C. S. Holling, & B. O. Jansson (Eds.), *Biodiversity loss: Economic and ecological issues* (pp. 129–149). Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, R. K., van der Bergh, J. C. J. M., Soderqvist, T., Barendregt, A., van der Straaten, J., Maltby, E., van Ierland, E. C. (2000). Ecological-economic analysis of wetlands: scientific integration for management and policy. *Ecological Economics*, 35 (1), pp. 7–23.
- UN (United Nations) (2012). *Report of the United Nations Conference on Sustainable Development*, Rio de Janeiro 2012.
- Urry, J. (1991). The Sociology of Tourism. Progress in Tourism. *Recreation and Hospitality Management*, 3, pp. 48-57.
- Valle, V. A., Wallendorf, M. (1977). Consumers' attributions of the causes of their product satisfaction and dissatisfaction. In R.L. Day (ed.), *Consumer satisfaction, dissatisfaction and complaining behaviour*. Indiana: Bloomington.
- Valentine, P., Birtles, A., Curnock, M., Arnold, P., Dunstan, A. (2004). Getting closer to whalesdpassenger expectations and experiences, and the management of swim with dwarf minke whale interactions in the Great Barrier Reef. *Tourism Management*, 25, pp. 647-655.
- Van den Broeck, M., Waterkeyn, A., Rhazi, L., Grillas, P., Brendonck, L. (2015). Assessing the ecological integrity of endorheic wetlands, with focus on Mediterranean temporary ponds. *Ecological Indicators*, Vol. 54, pp. 1-11.

- Van Raaij, W. F., Francken, D. A. (1984). Vacation decisions, activities, and satisfaction. *Annals of Tourism Research*, 11, pp. 101-112.
- Vasiljević, Đ. (2015). *Geodiverzitet i geonasleđe Vojvodine u funkciji zaštite i turizma*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Prorodno-matematički fakultet.
- Veal, A. J. (1997). *Research Methods for Leisure and Tourism (2nd edn)*. London: Financial Times, Prentice Hall.
- Verhoeven, J. T. A. (2014). Water-quality issues in Ramsar wetlands. *Marine and Freshwater Research*, Vol. 65 (7), pp. 604-611.
- Vidal, L., Vallariano, A., Benitez, I., Correa, J. (2015). Implementation of the Ramsar strategic plan in coastal wetlands of the Peninsula de Yucatan: regulations and normativity. *Latin American Journal of Aquatic Research*, Vol. 43, (5), pp. 873-887.
- Видер, В., Чокић, С. (2009). Визиторски центар Лудаш – функције у промоцији проблематике заштите природе на примеру добара у околини Суботице. *Заштита природе бр. 60/1-2*, стр. 73-81.
- Vorosmarty, C. J., McIntyre, P. B., Gessner, M. O., Dudgeon, D., Prusevich, A., Green, P., Glidden, E., Bunn, S., Sullivan, C. A., Reidy Liermann, C., Davies, P. M. (2010). Global threats to human water security and river biodiversity. *Nature*, 467, pp. 555–561.
- Wang, B. Z., An, S. Q., He, P., Yin, D. Q., Wang, C. X., Wang, B. M., Song, F. Q., Zhang, Z. J., Shi, M. W. (2006). Study on eco-tourism of the world heritage resources in the South Dongting Lake Wetland, China. *Proceedings of the China Association for Science and Technology*, Vol. 2, No. 1, pp. 735-740.
- Weaver, D. B., Lawton, L. J. (2007). Progress in tourism management. Twenty years on: the state of contemporary ecotourism research. *Tourism Management*, 28 (5), pp. 1168-1179.
- Weber, K. (1997). The assessment of tourist satisfaction using the expectancy disconfirmation theory: A study of the German travel market in Australia. *Pacific Tourism Review*, 1 (1), pp. 35-45.
- Westbrook, R. A. (1981). Sources of consumer satisfaction with retail outlets. *Journal of Retailing*, 57 (3), pp. 68–85.
- Whipple, W. T., Thach, V. S. (1988). Group tour management: Does good service produce satisfied customers. *Journal of Travel Research*, 28, pp. 16-21.

- Wight, P. A. (2001). Ecotourists: Not a Homogeneous Market Segment. In: D. B. Weaver (2001), *The Encyclopedia of Ecotourism*. School of Tourism and Hotel Management, Griffith University, Australia. CABI Publishing.
- Wong, J., Law, R. (2003). Difference in shopping satisfaction levels: a study of tourists in Hong Kong. *Tourism Management*, 24, pp. 401-410.
- Woods, B., Moscardo, G. (2003). Enhancing wildlife education through mindfulness. *Australian Journal of Environmental Education*, 19, pp. 97–108.
- Woodward, C., Shulmeister, J., Zawadzki, A., Child, D., Barry, L., Hotchkis, M. (2017). Holocene ecosystem change in Little Llangothlin Lagoon, Australia: implications for the management of a Ramsar-listed wetland. *Hydrobiologia*, Vol. 785 (1), pp. 337-358.
- WTO (World Tourism Organization) (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destination: a Guidebook*. Madrid: WTO.
- WTO (World Tourism Organization) (2012). *Destination Wetlands*. Madrid: WTO Publication Service.
- Xie, D. M., Jin, G. H., Zhou, Y. M., Jiao, G. Y., Huang, L. G., Yan, Y. P., Dai, X. Z. (2013). Ecological function zoning of Poyang Lake wetland: a RAMSAR site in China. *Water Policy*, Vol. 15 (6), pp. 922-935.
- Yuksel, A., Yuksel, F. (2007). Shopping risk perceptions: effects on tourists' emotions, satisfaction and expressed loyalty intentions. *Tourism Management*, 28 (3), pp. 703-713.
- Zalatan, A. (1994). Tourist Satisfaction: A Predetermined Model. *Tourism Review*, 49 (1), pp. 9-13.
- Zhang, H., Lei, S. L. (2012). A structural model of resident's intention to participate in ecotourism: the case of a wetland community. *Tourism Management*, 33 (4), pp. 916-925.
- Zhang, S., Liu, Y., Yang, Y., Sun, C., Li, F. (2016). Erosion and deposition within Poyang Lake: evidence from a decade of satellite data. *Journal of Great Lakes Research*, Vol. 42 (2), pp. 364–374.
- Zedler, J. B. (2003). Wetlands at your service: Reducing impacts of agriculture at the watershed scale. *Frontiers in Ecology & the Environment*, 1, pp. 65–72.
- Zedler, J. B., Kercher, S. (2005). Wetland resources: status, trends, ecosystem services and restorability. *Annual Review of Environment and Resources* 30, 39–74.

Zeithaml, V. A. (1981). How consumers evaluation processes differ between goods and services. In Donnelly, J. H. and George, W. R., *Marketing of Services*. Chicago: American Marketing Association, pp. 186-90.

Zeppel, H., Muloin, S. (2013). Green messengers or nature's spectacle e understanding visitor experiences of wild cetacean tours. In J. Higham, L. Bejder, R. Williams (Eds.), *Whale-watching: Sustainable tourism and ecological management* (pp. 110-126). Cambridge: Cambridge University Press.

* Напори Уједињених нација за бољу животну средину 21. века, Резултати Светског самита у Рио де Женеиру, Бразил 1992. године, Савезно министарство за животну средину, Београд, 1992

<http://www.srpobedskabara.com>

<http://www.carskabara.rs>

<http://www.ekof.bg.ac.rs>

<http://www.kultura.vojvodina.gov.rs>

<http://www.pecinci.org>

<http://www.pzzp.rs>

<http://www.ramsar.org>

<https://www.iucn.org/>

<http://web.unep.org/>

<http://www.wwf.rs/>

<http://www.vojvodinasume.rs>

<http://www.vojvodinasume.rs/zastita-zivotne-sredine/obedska-bara/>

<http://pp-kopački-rit.hr/oparku.html>

<http://www.unwto.org>

<https://rapidbi.com/history-of-the-swot-analysis/>

<http://www.stat.gov.rs>

<http://www.travel.rs/sr/smestaj/hotel/ugostiteljsko-turisticki-objekat-obedska-bara>

<http://www.zasavica.org.rs>

<http://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html:408753-Cudesni-svet-delte-Dunava>

<http://www.ddbra.ro>

<http://www.panacomp.net>

<http://www.ddnp.hu>

<http://www.vojvodinasume.rs/zastita-zivotne-sredine/koviljsko-petrovaradinski-rit/>

<http://www.zzps.rs>

<http://www.ekobalans.net teme/zaticena-prirodna-dobra/81-ludasko-jezero.html>

<http://www.slanokopovo.com>

<https://www.xlstat.com/en/>

<https://www.wttc.org/>

БИОГРАФИЈА

Јелена Белиј рођена је у Крушевцу 5. фебруара 1988. године где је завршила основну и средњу школу. Географски факултет Универзитета у Београду, смер Туризмологија уписала је 2007. године, на ком је и дипломирала 2011. године. Мастер студије на смеру Туризмологија на Географском факултету у Београду уписала је школске 2011/2012 године. Завршни мастер рад под насловом „Туристичка валоризација општине Крушевац“ одбранила је 2012. године.

Докторске академске студије уписала је 2012. године на Географском факултету у Београду. Израда докторске дисертације под насловом „Улога Рамсарских подручја у креирању интегралне туристичке понуде Војводине“ одобрена јој је од стране Универзитета у Београду (Веће научних области грађевинско-урбанистичких наука) 26.05.2015. године.

Научно усмерење Јелене Белиј у домену је туризмологије, са посебним освртом на специфичне облике туризма (екотуризам, туризам у заштићеним природним подручјима, геотуризам, итд). Као аутор или коаутор објавила је преко 10 научно-истраживачких радова из области туризма и учествовала је у раду више међународних и домаћих конференција.

ПРИЛОГ А

АНКЕТА: Оцена задовољства туриста у Рамсарским подручјима

Овим упитником желимо да добијемо Ваше мишљење у вези са туристичком понудом у Рамсарским подручјима Војводине. Добијени подаци биће коришћени искључиво у научне сврхе.

УПУТСТВО: Листу питања треба пажљиво да прочитате и одговорите тако што ћете заокружити један од понуђених одговора или уписати тачан. Ваш допринос ће бити потпун ако на сва питања одговорите искрено.

1. Пол

М   Ж

2. Старост

18-25   26-35   36-45   46-55   56 и
више

3. образовање

Основна школа   Средња стручна спрема   Висока стручна
спрема

4. Занимање

.....

5. Наведите која сте Рамсарска подручја посетили:

- Обедска бара
- Засавица
- Стари Бегеј - Царска бара
- Горње подунавље
- Ковилско-петроварадински рит
- Лабудово окно
- Лудашко језеро
- Слано Копово

6. Наведите разлог посете Рамсарском подручју:
- Туристички
  - Едукативна екскурзија
  - Проучавање биљних и животињских врста у научне сврхе
  - .....

У следећим табелама обележите бројеве који осликавају Ваш став у вези са питањима у табелама.

- 1- Уопште се не слажем
 2- Не слажем се
 3- Неутралан
 4- Слажем се
 5- Врло се слажем

I Природни туристички мотиви	1	2	3	4	5
1. Богатство природним мотивима					
2. Могућност посматрања заштићених врста из близине					
3. Могућност фотографисања					
4. Корисне информације о заштити природе (заштићеним врстама)					
5. Целокупан утисак о заштићеном подручју					

II Задовољство услугом	1	2	3	4	5
1. Едуковано професионално особље					
2. Љубазно и услужно особље					
3. Могућност постављања питања					
4. Довољан број запослених					
5. Стручно предавање ренцера током посете					
6. Разумна цена карата					
7. Једноставан начин резервације за посете					
8. Ефикасна организација целокупне посете (предавање, музејска поставка, возња бродом, шетња кроз заштићено подручје)					
9. Прецизне информације на сајту					

Оцените стање инфраструктуре у Рамсарском подручју:

III Инфраструктура	1	2	3	4	5
1. Пuteви и сигнализација до заштићеног подручја					
2. Паркинг					
3. Тоалет					
4. Визиторски центар					
5. Угоститељски објекти					
6. Сувенирнице					

7. Да ли бисте поново посетили Рамсарско подручје?

ДА

НЕ

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Јелена С. Белиј _____

Број индекса _____ 19/2012 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

УЛОГА РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА У КРЕИРАЊУ ИНТЕГРАЛНЕ ТУРИСТИЧКЕ
ПОНУДЕ ВОЈВОДИНЕ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 6.04.2017.

Јелена Белиј

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора _____ Јелена С. Белиј _____

Број индекса _____ 19/2012 _____

Студијски програм _____

Наслов рада _____ „Улога Рамсарских подручја у креирању интегралне туристичке понуде Војводине“ _____

Ментор _____ Проф. др Добрица Јовичић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 6.04.2017.

Јелена Белиј
_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

УЛОГА РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА У КРЕИРАЊУ ИНТЕГРАЛНЕ ТУРИСТИЧКЕ
ПОНУДЕ ВОЈВОДИНЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

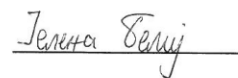
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 6.04.2017.

1. **Ауторство.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.